

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

RISEGAARD

...Jeg føler at der
maade kende mere et og andet
som mine Elleskommer maade
kun erindre sig vel at se
netteset af mine egen Hænder
skjænt der var synder hos Grund
af Alderdom.

NIELS HANSEN RISEGAARD

ved

MARIE RISEGAARD JAKOBSEN

og

BØRGE BAY

udgivet af

RISEGAARDS LEGATSTIFTELSE

NIELS HANSEN RISEGAARD
er udgivet af Risegaards Legatstiftelse
ved Marie Risegaard Jakobsen og Børge Bay

Trykt i Vestsjællands offset og bogtryk, Slagelse

ISBN 87-980783-0-5

FORORD

Hvorfor gik vi i gang med at lave denne bog?

Fordi de yngre i slægten spurgte (hvis de overhovedet beskæftigede sig med spørgsmålet): Hvad er det for noget med Risegaards Legatstiftelse?

Da det er meningen, at legatstiftelsen skal fortsætte efter os og slægten stadig være involveret, fandt vi, at det var uforsvarligt at lade slægten i uvidenhed. Den burde have svar på:

Hvad, hvorfor og hvordan er denne legatstiftelse?

Hvem og hvordan var legatstifteren?

Hvad formede ham gennem et langt liv?

Alle disse spørgsmål kan ikke besvares éntydigt. Men vi vil forsøge at give læseren en chance for selv at danne sig en mening om Risegaard. - Vi vil først og fremmest lade ham selv fortælle om sit liv og sine omgivelser. Han var nemlig ivrig efter at fortælle sine efterkommere om sig selv. Ikke mindre end fire gange begyndte han på en selvbiografi - første gang (ganske kortfattet) da han var ca. 40 år, og de tre andre gange i en alder af 80-90 år. Da han var 87 år, skrev han:

. . . jeg føler, at der måske kunne være et og andet, som mine efterkommere måske kan interessere sig ved at se nedskrevet af min egen hånd, skønt den nu ryster på grund af alderdom.

Desværre har Risegaard ikke skrevet om sit liv efter sit fyldte 40. år (bortset fra en afbrudt dagbog fra jordomrejsen). Vi har derfor forsøgt at skildre den sidste halvdel af hans livsløb ved hjælp af oplysninger fra mennesker, der kendte ham - først og fremmest hans

yngste datter, Marie Risegaard Jakobsen. Her ser man de to »forfattere« sammen. *Han* fik *hende* til sin 50-års fødselsdag netop i denne måned for 75 år siden.

Det andet billede er knap 20 år yngre og forestiller den tredje person på titelbladet. han har forsøgt at tyde Risegaards håndskrift. Enkelte steder, hvor det ikke lykkedes, er det angivet med (?.). Desuden har han forsøgt at gøre bogen læsevenlig ved at stryge gentagelser og sammentrænge meget tunge afsnit. Dette er angivet med (...).

Februar 1979

Marie Risegaard Jakobsen

Børge Bay

EN KARAKTEREJENDOMMELIGHED I SLÆGTEN

Risegaard gik selv med de samme tanker: hvem er jeg? - hvorfor er jeg sådan?

Vi vil indlede bogen med hans egne forsøg på at give svar på disse spørgsmål (nedskrevet 1934).

Der forekommer ofte ejendommeligheder ved de forskellige mennesker i natur og karakter, og selv om de lever imellem hverandre, så er de dog så vidt forskellige i næsten alle henseender, at de fuldstændig savner evne eller forståelse til et sundt omgængeligt følgeskab i livet, og det er sikkert ikke altid egoisme eller egenkærlighed, der alene bærer skylden.

Jeg har således ofte spurgt mig selv, hvorfor mon jeg egentlig er så forskellig fra de fleste andre næsten i alle henseender. Men aldrig har jeg kunnet finde en løsning i dette spørgsmål, der helt har tilfredsstillet mig selv, og jeg tror ikke, at jeg kan karakterisere mig selv til i lighed med de folkefærd, jeg har rejst imellem, til nogen, jeg bedre ligner end netop jøderne.

Disse er vist nok mer end andre folkefærd *enspændernaturer*. Det vil sige, at så vidt muligt *gå ene til værks*, selv regne ud, hvad man vil, og ikke spørge rådgivere og hjælpere til enhver handling, man får lyst til, og denne tilbøjelighed afføder jo så en isolering imod sig selv fra samfundets side, noget som jeg også i ikke nogen lille grad har måttet føle for mit vedkommende. Men så kommer spørgsmålet: hvordan er man blevet en jøde eller i det mindste af jødeart, hvorfra stammer man? Er der muligheder for, at der kan være jødeblod i slægten? Er der noget mer end åndsejendommeligheder at pege på? Er der raceligheder? osv. osv.

Ja, det er der. Blandt alle de omvæltninger, som i Kristian den II's tid fandt sted i det 15. århundrede - reformationens indførelse, adelens undertvungelse m. m. - var der også en mindre historisk begivenhed, som væsentligst angår Amager og Refsnæs, to jagtdistrikter til København og Kalundborg Slotte, de to residensstæder, hvor kongen skiftevis havde sit hjem med tilhørende hof. I året 1516 tilkaldte kongen nemlig fra Holland en hel del familier, som var særlig havekyndige landbrugere, og der er næppe tvivl om uden, at disse mennesker har væsentligst været af jødisk afstamning.

Jøderne var jo i den tid spredt rundt om i verden og levede som kolonister i næsten alle lande - uden egentligt hjemsted - og mange steder er det også tilfældet endnu i vore dage. - At disse emigranter til Danmark ere blevne delte mellem København og Kalundborg viser hele det nationale præg, der endnu lige til vore dage har kendetegnet dem fra de to steder, og den omstændighed, at denne lille folkenation er kommet til landet på denne usædvanlige måde, har altså bevirket, at de er blevet blandet med landets børn, uden at det fremmede i dem er blevet notorisk, - og vi efterkommere er

ifølge blodets bånd mer eller mindre blevet til jødeafkom, - og af dette arveblod har min familie - og måske specielt jeg - fået en større blanding, uden at det derfor skal påstås, at alle *kalundborgjyder* er *kalundborgjøder*. - Benævnelsen *kalundborgjyder* har nok oprindeligt været *kalundborgjøder*.

At den havekultur, som disse indvandrede hollandsjøder så at sige straks efter indvandringen blev synlig i den nærmeste egn op imod slottets ladegård, forstås deraf, at Rakløv, som nu ligger et par kilometer fra Kalundborg, straks er forvandlet til en haveby. Det forklarer jo også den kendsgerning, at man allerede en snes år siden efter opførte en kirke midt i kolonien (Rakløv kirke blev taget i brug 1547)*). At bygge en kirke ½ mil fra Kalundborg, som forud selv havde to kirker, det var der jo ingen mening i, hvis der ikke var ualmindelige forhold til stede. Den gamle kong Kristian den II, som i disse år boede på Kalundborg Slot, har nok i den tid nydt livet på disse egne, dels på jagten ude på Refsnæs og dels som gæst i kirke- og havebyen Rakløv. Kun skade, at ikke Rakløverne (...) og en fortsat havekultur kan fortælle os noget mere om den tids liv og færden, og specielt om, hvor megen jødedom der findes i os, som er efterkommere af beboerne fra disse egne.

MIN FADERS BARNDOMSHJEM

Risegaard forsøger her at skildre sin fars barndomshjem, som han mener, at det har set ud, da hans far var barn. Man kan se, at det har knebet for ham at holde sine egne erindringer adskilt fra det, han har fået fortalt. Den malende skildring af nydelser af en tvebak stammer tydeligt fra hans egen barndom.

Omkring ved århundredskiftet (1800) var *Brændemose* et ubebygget hedeareal, der jo lå langs kanten af den nu udtørrede Slatbæk Vig. Denne vig satte ved højvande i Kattegat ofte sine vandmasser ind over denne egn, således at de lavere og bedste jorder kom under vand. Der dannede sig således ved naturens hjælp en lang række strandenge op imod vigen, som egnede sig til afgræsning, hvorimod de højere liggende arealer, som var og er af meget dårlig bonitet, henlå som lyngarealer, der i det væsentligste blev benyttet til ildsbrændsel. De stedlige betingelser var derfor kun græsning for ungkreaturer, får og måske noget fjerkræ.

Den del af disse langstrakte arealer langs vigen tilhørte dengang *Lerken-*

*) Se billede s. 23.

felt for den dels vedkommende, som hørte til Rakløv sogn, og var altså undgået den almindelige udstykning, som forud havde fundet sted. *Lerkenfelt* ligger jo imidlertid temmelig fjernt derfra, hvorfor ejeren havde ladet opføre en lille avlsgård til brug for opdræt af kvæg og får, og dertil var ansat en gift familie som røgter og bestyrer, der boede i et lille tarveligt hus ved siden af gården. Til hjælp med arbejdet mødte så nogle af de nærmeste lejere eller fæstehusmænd, som gjorde hoveridage til godsejeren, og som på grund af vejlængden ikke så godt kunne gå til *Lerkenfelt*.

De arealer, som her er omskrevet, hørte alle til Saltbæk og Illerup byer i Rakløv sogn, og gården, der blev bygget, blev kaldt *Brændemosegaard*.

Arealerne, der lå nærmest Saltbæk, blev efterhånden udstykket til beboerne der, og gårdmændene havde i reglen fået et areal (græsod) derude øst for byen ud imod Illerup Skel, men en af gårdmændene i Saltbæk havde fået 18 tdr. land ud over skellet (altså i Illerup). Det var omtrent det dårligste areal, som der var på det hele, også det mest ubekvemme i beliggenhed, og tilmed figurerede det med øgenavnet *Vibesang* og kun med adgangsvej fra Saltbæk. - På denne parcel opførte så den nævnte gårdmand (hans navn kender jeg desværre ikke) et trefagshus, som indrettedes til stald for det ungkvæg, får og gæs, som der passende kunne græsse på de 18 tdr. land. Nævnte hus var ikke første klasse.

Dette af ler opklinede hus købte min farfader Jens Jensen, vistnok i året 1820 - bestemt må det ikke tages. Han havde forud boet i Nyrup et års tid, og der fået et barn (Jørgen), og i *Brændemose* i det lille hus fik han 2 børn (Kirsten og Margrethe). Foruden disse 3 børn var der 5 større børn, der var født i Aagerup, hvor forældrene tidligere havde haft bopæl, og imellem disse 5 var sønnen Hans, som altså siden blev min fader.

Det bemærkes, at der ikke har været megen plads til overs i det lille hjem på *Vibesang*, når familien med de 8 børn har været samlede i hjemmet. Der var kun en stue og den blev også brugt som værksted, når soldbinderi og kurvemagerarbejde var i gang. Det er en selvfølge, at børnene måtte ud at tjene fra små af, hvad der forøvrigt også var almindeligt i de tider. Gæs og lam skulle vogtes fra sædmarkerne og de fleste gårdmænd holdt en vogterdreng, som ikke fik nogen stor løn, f. eks. et par træsko, 1 pund uld og tøj til et par bukser og en vest, det var normalt i de dage.

Hvordan det ellers gik med bedriften for min farfar, ved jeg ikke noget om. Han var krøbling og måtte gå på krykker i min barndom, mens jeg antager, at han har haft en ko, nogle får og et par gæs og måske en del høns foruden alle de vibæg, der blev taget på engen, hvoraf der skal have været i overflod, og ude i vigen hentede man fladfisk i mængde. Jeg selv var fisker i stor stil allerede da jeg var 6-7 år. Man trådte på dem med fødderne, trak dem levende på en snor og slæbte dem bag efter sig, når man løb efter fangsten.

En gris har der jo også nok været, det var almindeligt i næsten ethvert hjem. Den blev købt om foråret, når koen den kælvde. Og den levede som regel af kogte kartofler og lidt mælk om sommeren og blev fedet med kogt korn blandet med kartofler i tiden fra høst til ud på efteråret. Når den så skulle slagtes, blev der holdt pølsegilde, som var årets største, og i reglen den eneste fest i familien.

Hønsene blev lukket ind i stuen om aftenen og sad på en række under bordet om natten. Om morgenen blev de undersøgt i bagpartiet, og viste det sig, at et æg var i vente i løbet af dagen, blev de indsat i redebænken, som stod for bordenden, og slap ikke ud derfra, før der blev kaglet i bænken, det blev hønsene hurtigt klar over. - Gæssene de lagde også deres æg i stuen, men i en anden bænk ved den modsatte bordende. En sådan æglæggende gås gjorde et farligt spektakel, både ved indgangen og udgangen med sin gæk-gæk-snak, og ofte gav den jo *drikkepenge* fra sig, før den nåede uden for døren.

Når et får skulle have lam, blev det som regel taget ind i stuen et par dage før og indsat i et lille afspærret rum. Dertil benyttedes skamler og stole samt et enkelt bræt eller lægte, og husmoderen sørgede da for, at stuen blev holdt godt varm i de dage, indtil lammet (eller tvillingerne) var i stand til at kunne tage kampen op med kulden ude i det lille kolde rum, som var reserveret for fårene ude i udhuset. Det var kun et mindre gemak til brug i den strengeste vinter, thi en del af besætningen levede et helt frit og ubundet liv ude i naturen og kom ikke i hus, uden de ydre omstændigheder var meget barske af frost og sne.

Mælken, såvel fra koen som fra fårene, blev opsiet i lurfade, der stod oppe på en hylde under loftet, hvor det ikke var muligt, hverken for mis eller musene, at få adgang til den. Mælken blev tit gjort uro, thi hver gang der skulle nydes en kaffetår, måtte et fad ned for at få fløde til kaffen. Den tørre flødeske fugtede man i munden for at fløden ikke skulle blive hængende i den. Når så kaffefesten var forbi, gik mælkefadet igen op på hylden, og skeen blev aftørret og tilbagelagt i bordskuffen. Det hele foregik uden nogen særlig opvask. Ved familiens almindelige kaffedrikning fik mand og kone jo den bedste fløde i deres kopper og et ordentligt stykke sukker til, som disse i reglen lagde tilbage i sukkerskålen, når kaffen var drukket. Kaffen til børnene blev forsynet med lidt ekstra vand, og fløden deri var mælk ÷ fløde. Derimod leverede børnene ikke deres sukkerknald af til senere brug, men der hørtes ofte klage over, at portionen var for lille, når uddelingen fandt sted.

Når koen havde fået kalv, var der stor festglæde i familien. Thi dagen efter skulle der bages pandekager af den første mælk, som kalven ikke måtte få mere end halvdelen af. Det øvrige skulle der laves pandekager af, og ved den lejlighed skulle den sidste kage tilfalde børnene, med det samme den

kom af panden. Den blev kaldt for skrabekagen, og den var ofte meget ujævn (.?.) i sit udseende, men når den blev parteret og fordelt, da var den i sin varme tilstand en herreret af første rang uden sukker eller anden stimulans.

Når der blev hentet brød hjem fra bageren, skulle det henligge i hjemmet 8 dage for at blive *drøjt*, thi nybagt brød blev der spist for meget af, det var for *udrøjt*, sagde de gamle. - Til jul, påske og pinse blev der hentet et par sigtebrød, hvorefter der blev serveret en lille part ved de respektive måltider. Disse *sigtemadder* blev der aldrig af børnene ført klage over, at de var for tykke, det var ellers en temmelig almindelig bemærkning, som hørtes fra dem.

De hygiejniske forhold var selvfølgelig så som så. Jeg noterer blot følgende: en stue (ca. 6 og 8 alen lang og bred), deri om natten 5 à 6 mennesker, mand og kone i den ene seng og 3 børn i den anden (det 4., hvis en sådan er der, i bænk, der kan lukkes om dagen). Når så der sidder 4 à 6 høns under bordet på rækkerne der, og der i bænken for bordenderne ligger 2 gæs det ene sted og 2 høns det andet for at ruge nye forsyninger ud, og der tilmed kan være i logi et får med 1 eller 2 lam i samme stue, så vil man forstå, at luften ikke kan være ret meget bedre end den, man hører om, at grønlænderne må leve i. Man kan også tænke sig til, at fløden på mælken deroppe på hylden ikke kan blive meget aromatisk i smag, hvadenten den skal bruges til kaffe eller til smør. Der kærnedes som regel smør en gang om ugen, og flødekrucken stod da på kakkellovnen natten og dagen før for at blive syrnet.

Smørret var ingen fin vare, det meste blev jo spist hjemme, men det var dog ikke helt udelukket, at familien havde en krukke smør med til Kalundborg for at skaffe mønt til indkøb. Bagere og småhåndværkere ville jo nok købe det. Når manden eller konen så kom hjem fra byen, var krukken som regel forsynet med lækkerbiskener derfra. F. eks. fik vi børn fra dette hjem - som her er tegnet et pålideligt rids af - gerne hver en tvebak til ½ skilling, og den var kærkommen og var en øjenslyst i længere tid, før den nåede maven. Jeg mindes godt min glæde over en sådan nydelse. Først blev der afrundet med munden hele cirklen rundt, og når der så ikke var flere skarpe kanter på den, så blev den gemt i skabsskuffen til næste dags morgenkaffe. Faktisk var det jo kun halvdelen, men hovedindholdet var dog alligevel trekvart og en nydelse for ganen.

Brændsel, som jo var en nødvendighedsartikel, klarede man på den måde, at man om efteråret plukkede en mængde lyng, som tørredes og lagdes på loftet til vinterbrug, og koens afføring nede på engen blev stadig vendt og tørret og derefter hjembragt og opbevaret på loftet til vinterbrug i kakkellovnen. Det bidrog jo også til, at luften i huset ikke just var fin, og endelig må det nævnes, at der ikke i bygningen fandtes aftrædelsesrum, der hed wc

eller sligt. Det forårsagede en vis ballancering imellem skildvagter, der var anbragt langs husets bagside og på flere steder, hvor familien færdedes, og det var derfor vanskeligt at holde træskoene nogenlunde i den sømmelige orden underneden.

Ja, sådan var forholdene på *Vibesang* omkring ved året 1850.

Hans Jensen, Illerup

Ane Sørensdatter, Illerup

(Tegnet af Søren Bay - sandsynligvis ca. 1895).

MIT BARNDOMSHJEM

I året 1847 købte min fader Hans Jensen, der dengang var 24 år gammel, hjemmet i *Brændmose* (som man kaldte *Vibesang*) af sine forældre og fik samtidig fæstebrev på livstid af godsejeren på *Lerkenfelt* over jordarealer, som var 18 tdr. l. Han giftede sig med min mor, der da var 16 år gammel, og disse opførte da en del tilbygninger til det forholdsvis lille hjem, som hans forældre førhen under meget indskrænkede forhold havde beboet i over 25 år. På det tidspunkt var der en stor søskendeflok, som endnu en del af var mindreårige, og som tærede på det gamle hjem, der kun havde små indtægter, og hjemmet bar i mange år præg af fattigdom, også efter at der var skiftet ejer af stedet.

Jeg ved ikke, med hvilken købesum der blev betalt, kun ved jeg, at der blev tillagt mine bedsteforældre en årlig aftægt, som - så vidt jeg husker - var et par lispund flæsk årlig, 2 tdr. rug og lidt mælk daglig samt rådighed over en del af haven, hvori var plantet et pæretræ.

Det var ikke under særlig paradisiske forhold, at mine unge forældre påbegyndte deres samarbejde ude i *Brændemose*. Min fader blev i disse første hvedebrødsår først taget til soldat, og da denne læretid var forbi, så kom krigen 1848, som han også måtte med til, og i disse 3-4 år, da hans pligter drog ham fra hjemmet, gik så den 17-årige moder, der havde en lille pige, og tilmed igen skulle have et barn, mens manden endnu var i krigen. Det er let forståeligt, at sorg, længsel, gråd og smalhans har blandet sig med moderkærligheden og ægteskabsglæden. Dog har hun ikke til mig fortalt noget om sine trængsler i de dage.

I 1854, da jeg blev født, har forholdene jo været helt forandrede. Jeg var det tredje barn i flokken. Men nr. 2, en lille dreng, der hed Søren, var død i spædalderen, og derfor var Niels måske så meget mere velkommen. Så var der da både prins og prinsesse i slottet *Vibesang*, og jeg mindes mine første barneår som *fardreng* med megen glæde og tænker tit på min fader og hans omhu for mig i de få år, vi havde ham i hjemmet. Da jeg var 6 år, døde han. Han fik nok sit banesår i krigen, skønt han ikke blev såret, var han dog ikke mere den stærke mand, efter at han kom hjem derfra. Han døde af apopleksi og var berøvet talens brug i de sidste dage, han levede. Vi var da 5 søskende, og vor moder var frugtsommelig og fødte kort derefter vor yngste søster (Hanne) - en streng periode for mor.

Mine forældre havde således kun omkring 10 år at arbejde sammen i og ved fælles hjælp at bygge det hjem op i, som altså er vort barndomshjem. - Som alt anført blev der bygget til enderne af det gamle - 2 fag til vestre ende og 5 fag til østre. I vestre ende blev lavet plads til 1 hest og 2 køer og 1 kalv, og i den østre ende blev der lavet 2 rum, en til dagligstue og en til øverste-stue. I den øverste var et lille mørkekammer, vi børn kaldte det *det sorte hul* og en arresttime i dette værelse kunne det nok ske der vankede på *Vibesang*, når ufreden blev for stærk inde i det daglige rum. At blive fjernet fra den varme seng, der altså var belagt med 3 personer, og så blive transporteret op i *det sorte hul*, efter at have modtaget nogle klaps bagpå, det er, hvad der også hører til minderne om hjemmet i *Brændemose*.

Min moder var under tidernes tryk blevet en hårdet og måske meget hård natur, der ikke brugte tiden til lange og kærlige formaninger, men øvede en hurtig retsforfølgelse og var ikke modtagelig for undskyldninger eller gav sig tid til at høre om, hvem der var skyld i ufreden i sengen. Selvfølgelig kunne det også udarte sig sådan, at det blev en omgang *bagpå* til alle de 3, og man så slap for sortehullet. (...)

Jeg kan begynde at huske mig selv fra det 4. år. Jeg husker tydeligt, at man skiftede min kjortel om til bukser, og jeg mindes de vanskeligheder, der indtraf for mig de første dage efter at dette var sket, og selvom søster Sidse var hurtig i at komme mig til hjælp, så indtraf det dog ved enkelte lejligheder, at jeg måtte meddele, at det var for sent. Selvfølgelig varede det

ikke længe, før jeg kunne klare skærene. Jeg har jo fra barn af været husflidsmand, og på den konto kan vel regnes det arbejde med bukserne ved disse lejligheder.

Fra det tidspunkt og til 6 à 7 års alderen har jeg minder om min fader, hvordan jeg fulgtes med ham i marken, kørte hos ham med vogn og hest, var med at røgte kvæget (jeg husker tydeligt, han kom hjem med en sortbroget kvie, som han havde købt hos en Ole Nielsen i Vollerup - nu havde vi så 2 køer i stalden). Mærkeligt nok kan jeg ikke huske, at jeg nogensinde har set mine forældre de kærtegnede hinanden (men jeg tror nok, at man ikke mente, at børn måtte se sådan noget).

Jeg skulle jo ellers vogte gæssene, men var bange for gasen. Den optrådte jo altid så ondsindet imod os børn, især når den mærkede vor frygt for den. Det varede dog ikke mange år, før jeg her var sejrherre. Jeg greb den om halsen og svingede den en del omgange rundt, og derefter gik den lidt mindre højroestet hen til sine koner. (...)

Det blev i min lod at gå til bedre stillede folk og bede om en krukke mælk og lignende, og jeg var glad for at kunne skaffe den på en så fordelagtig måde. Derimod mindre glad en dag, at jeg tabte mælkedunken, der var fyldt, og denne gik i mange stykker. Der skulle, så vidt jeg husker ret, være bagt æbleskiver deraf til juleaften.

Føden var meget tarvelig, men appetitten som regel god hos os. Lidt mel og mælk udrørt imellem en smule afstegt fedt var en velkendt ret som pålæg på brødet. (...) Kartoffler var et udmærket hjælpefoder til brødet, og disse gik godt ned samtidig med en meget billig sovs. (...)

Med hensyn til klæderne var disse forhold noget i lighed med kosten og efter nutidsforhold temmelig tarvelige: et par træsko med blanke blikkrammer på, et par hvide ærmer i trøjen og helst et par hvide sokker i de gamle strømpeskafter. Når så bukser og vest blot ikke var alt for simple, så var man herreklædt og mente, at folk da absolut måtte lægge mærke til, hvorledes man glimrede.

Efterhånden som tiden skred frem og jeg begyndte at tjene lidt tøj selv, voksede selvtilliden i høj grad og ligeledes glæden over at være så velsitueret. Jeg mindes den første bomuldsbluse, jeg tjente. Der var et bælte om livet. Jeg syntes, ingen kunne se bedre ud end jeg dengang, og sidenhen, da jeg fik tjent tøj af nyt vadmél og fik en rigtig trøje syet af en ordentlig skrædder, da meldte jeg mig i hjemmet med en fornemmelse, som om jeg havde været i felten og indtaget en hel stad. Ved den tid jeg skulle konfirmeres, drev jeg det så vidt, at jeg købte et par gamle støvler - de første jeg ejede af den slags, og da jeg fik disse på og benklæderne indeni dem og mødte til præst sammen med de andre drenge, syntes jeg, at det havde lettet en hel del, og at det dog ikke var så farligt slemt at være en fattig husmandssøn.

Tidens kultur mærkede jeg ikke meget til som barn. Jeg hørte ofte tale om krigen, og jeg mente, at alle mænd skulle i krig, og derfor ønskede jeg tit, at jeg var en pige, da disse jo var fritagne. Jeg kan endnu huske enkelte ængstelige drømme, jeg som barn havde, om dette spørgsmål. Min fader havde jo været med i 3-års krigen 1848-50, og nu ved min 10-års alder kom krigen i 64, og der måtte de ældre af mine slægtninge med. Det var jo ikke underligt, at min politik blev den: alle mænd skal i krig, og det er først, når man er kommet igennem dette vanskelige nåleøje med hele lemmer, at man får lov at leve som lykkelige mennesker i fred her på jorden.

Sundhedsforholdene trods det knappe traktement var udmærkede. jeg - og mine søskende ligeså - havde en mave som kunne være enhver borgmester værdig. Vi bar hovedet frit, kunne nok tåle solen uden hovedbeklædning. Jeg mindes ikke at have ejet en kasket eller hue før langt op i årene, men en hårtop tyk og strid som en hesterumpe, og mine besværinger de var derfor også store, da jeg skulle til at følge moden og sætte skel eller sti i håret. Deri ville det ikke lystre.

Autoritetstro var der ikke meget af hos mig, når undtages den, der lå i min moders flade hånd, og som - det nytter ikke at nægte dette - altid i min opvækst hurtigt og let kunne uddele ørefigurer til højre og venstre, og på tider, når man enten skulle i seng eller op igen, da på andre unævnelige steder. Det er måske nok at overdrive, men der mangler ikke meget i, at stod man i nærheden af hende og tabte sin kaffekop, da kunne den lussing, man fik derfor, omtrent komme så hurtigt, at man faldt til gulvet samtidig med koppen. Livets skole havde gjort hende hård, og hendes gang har ikke været en dans på roser livet igennem. (...)

Andre har sagt mig, at hun var et beundringsværdigt stærkt menneske, og det har jeg også både set og på mange måder erfaret senere hen i tiden, da jeg lærte moder ret at kende. - Hun nåede jo dog ikke så lidt her i livet. Men hvad hun aldrig nåede, det var en ungdomstid, der på en naturlig måde satte blomster på livet. Men der skal heller ingen sige om hende, at hun var hverken poetisk, romantisk eller optimistisk, men alt i hende var den hårdeste virkelighed og en kraft, som ikke er almindelig. Hun fødte 13 børn og bar det hårde arbejde i hjemmet i cirka 70 år og sov først hen, da hun var 90. (...)

Med hensyn til oplysning og opdagelse med, da er det vist ikke mange børn, der er udgået mere fattig fra noget hjem end jeg. Mit af naturen hårde og stridige sind var der ikke gjort en smule forsøg på at få omdannet til nyttig brug for livet, og kærlighedens grundlov den var mig aldeles ukendt, da jeg forlod fødehjemmet i alderen omkring 10 år. De eneste lyse punkter, jeg har fra den tid, er min leg med nabobørnene. Men det var også den eneste valuta, jeg i hjemmet fik lov at indkassere for at være en god eller flink dreng. *Så må du gå over og lege med børnene i så og så lang tid.* De naturlige

ge følelser i mit barnehjerte, som kan betegnes med kærlighed, de fik dér deres vækst, og mærkeligt nok: de er der endnu trods det, at tiden har taget både - så at sige - folkene og stedet fra mig. Når minderne kommer tilbage til mig om barndommen, så søger de straks stedet ved siden af fødehjemmet og de personer, som dér var dengang, og som nu er spredt rundt omkring, og som er vokset bort fra barndommen. De har endnu som følge af denne vor barndomstid min hele sympati for ikke at sige en stor del af min kærlighed.*)

Mit følelsesliv var meget tidligt i udvikling. Jeg er nærvædet at tro, at det allerede må henregnes til 9-årsalderen, og tror nok, at der var lidt forelskelse hos mig til en enkelt af nabopigerne, som jeg legede med i barndommen. I skolen husker jeg en lignende følelse overfor en fattig skolepige, som de fleste søgte at fortrædige, og hun fandt en villig forsvarer i mig, når jeg var tilstede. Efter konfirmationen var den slags fornemmelser stadig fremme i mig, men genstanden herfor var stadig de mest små. Om det var, fordi jeg følte medynk, eller det var, fordi at jeg syntes, at lige børn legede bedst, ved jeg ikke. Selv var jeg sky og tilbageholdende over for alle, så mine tanker og fornemmelser de var som regel godt gemte.

For alt, hvad der kunne siges at være uanstændigt, holdt jeg mig altid på afstand. Dette tillægger jeg alene mit trosliv skylden for, og da jeg stod sådan, så blev jeg heller ikke fristet af nogen, og derfor blev min ungdom bevaret ren og ubesmittet trods mange dårlige omgivelser. Tobak eller drik indlod jeg mig ikke på, gudskelov. (...)

Naboen hed Ole Jensen og konen Ane. Børnene, som var mine jævnaldrende hed: Peer, Jørgen, Mætte, Maren, Karen, Sidse og så vist nok endnu 4 yngre børn, og så vidt jeg husker også 4 ældre, men de navngivne 6 børn og Brændmosegaarden med de der værende svingereb i laden, boldspil på agrene, badeliv og sejlads i vigen, fiskefangst i fladvandet og ægsamling på egnene, alt dette er ubeskrivegt. Drager, der gik højt i luften, og møller, der snurrede i haven og på husryggen, ikke at forglemme. (...)

Alle de gange man har spillet bold og været i gyngetræet i laden, og hvad anden sport vi dyrkede, de er omtrent utallige. Og endnu - over 70 år derefter - kan de af os, som lever, næsten mere os med hverandre ved at opfriske sådanne minder. Ja, barndomsuskuldigheden er herlige minder. At sagen blev misbrugt, og givne ordrer om at være tilbage på arbejdspladsen til præcis ikke altid blev overholdt, og at sådanne tilfælde kunne have alvorlige følger, derom kunne der jo nok noteres adskilligt, men hvorfor sætte så megen skygge på et ellers solklart billede. - Men gæssene! - ja, om gæs kunne der siges meget slemt, og det er skabninger, jeg i min barndom aldrig

*) Denne sammenligning mellem hjemmet og nabofamilien stammer fra den 40-årige Risegaards erindringer.

stod i godt forhold til. Tænk at høre på disse skabninger, når de stod indelukket, og særlig når man kom for sent hjem fra legen, sikke en knebren. Nej, at komme hjem og lukke dem ud sådan i al stilhed, så mor ikke hørte noget til det, og få dagen dermed sluttet fredeligt, nej, det gik ikke. Altid var man forrådt af det kram. Og kom man så endelig i marken med dem, straks i kornet. Altid var der en anfører imellem. Og lagde man sig på ryggen engang imellem og så på de drivende skyer eller måske på den papirdrage, som man havde været så heldig at få til at gå smukt til vejrs, ja, før et sådant minut var gået, så stod hele flokken som et kompagni soldater på rad henne i rugen. Nej, de var ikke til at have sin handel med. Et venligt ord eller nogen anden opmærksomhed hjalp aldrig, og en sten i hovedet kunne de ikke tåle. Og skete der så alligevel et dødsfald på grund af kæp eller sten, ja, så siger jeg ikke mer. (...)

At arbejde lærte jeg tidligt, men jeg kan ikke sige, at jeg havde stor lyst dertil, det vil sige, når det ikke var det såkaldte akkordarbejde, thi dette syntes jeg godt nok om. Jeg husker således nogle af de første akkorder, jeg havde, f. eks. skulle jeg samle kartofler bagefter fader, når han pløjede, og derfor fik jeg betalt 2 skilling for 1 skp. Disse penge gemte jeg med en stor selvfølelse, og jeg tjente dem sikkert også med den fornødne udholdenhed. Det var i 5-års alderen. Siden lærte min fader mig at strikke strømper, trøjer, huer o.l. ting. Fra den tid af (7-års alderen) og til dato har jeg aldrig savnet lejligheder til at få arbejde. Prisen på et par strømper var 2 skilling (4 øre), men det var jo også ren nettofortjeneste. Der skulle ingen driftskapital til, og det blev til penge, og jeg gemte dem eller brugte dem med så megen fornuft, som det kunne forlanges. (...)

Jeg var stadig på krig i hjemmet med mine søskende, særlig søster Maren, som var slem til at fortælle sladder, og ligeledes med geden og den grå gås, som jeg mente engang imellem burde have lidt fortjent revselse, når de var mine befalinger overhørig, hvilke småskærmydsler vor højeste ret - moders højre hånd - så gerne afgjorde på mine ører, hvis det ikke skulle være på et mere højtideligt sted (...)

Min barndomstid betragter jeg langt fra selv som nogen lykkelig barndomstid og ser, at mine børn i den retning er langt heldigere stillet. Men jeg er Gud taknemmelig for, at det, jeg ikke fik dengang, det har han givet mig siden.

Som alt anført, var det i 7-års alderen, at min fader døde, da vi dengang var 5 børn, og det sjette var nær ved at komme. Det var et hårdt slag for min moder, og de medhjælpere, hun da havde, var jo kun en byrde for hende. Det er derfor let forståeligt, at hun så sig om efter en anden mand.

Hun forsøgte sig dog først med hjælp af hendes ældste broder (Anders), men det gik blot dårligere i stedet for bedre, og os børn kunne han heller ikke være hende til hjælp med. Jeg bærer et mærke på højre baghånd fra

hans tid. Vi skulle - han og jeg - slibe en hakkelseskniv, men enden på sagen blev, at jeg nær havde skåret den halve hånd bort på kniven. Heldigvis beholdt hånden sin førlighed og kom sig igen, men et stort armmærke fra denne begivenhed følger mig.

Jeg har jo nok i min barndom været en vanskelig gut at styre, thi det er ikke alene højre baghånd, der bærer mærke af skærekniiven, men også højre øjenlåg fortæller om, at jeg i min barndom har været i krig med kakkelloven på en sådan måde, at man troede, at øjet var tabt. Men også dengang er jeg sluppet med et stort armmærke over øjet. Jeg kan dog ikke selv huske denne begivenhed, men mærket bekræfter jo sagens rigtighed.

I denne aldersperiode, som jeg her fortæller om, er der også en druknehistorie, der på en utvetydig måde minder mig om en særlig varetægt fra Guds side. Historien er denne: En vinterdag, da det havde været frostvejr et par dage, løb lille Niels hen til en dyb mergelgrav for at prøve isen, og da denne så meget indbydende ud, blev der gjort tilløb fra land, og det gik til midten af graven. Men der smuttede vor helt igennem og fandt sig selv stående i vand og is til halsen. Isen holdt imidlertid så meget, at jeg slap op på den igen, slap også i land igen og nåede hjem til mor, som jeg skånsomt fik meddelt, at jeg var bleven vådovre i graven og ville helst hen og ligge lidt i sengen. En lille afklapsning blev jeg fri for på grund af, at sagen så lidt alvorlig ud. Havde det blot været *våd til enden*, så var det næppe gået godt. Men *våd til halsen*, det forandrede sagen. Niels kom i seng, og mor besøgte derefter ulykkesstedet, og da hun så det, blev det nok Vorherre, der fik tak, og Niels slap for prygl dengang. Naboen fortalte, at der lå en stor stenbunke midt ude i den mergelgrav, og at det ikke alene var den stenbunkes skyld, at der var blevet en våge i isen, men samme stenbunke var sikkert også skyld i, at drengen blev reddet. Jeg har mine egne tanker om denne sag. Jeg besøger i reglen denne mergelgrav, hver gang jeg besøger barndomshjemmet.

Iblandt minderne fra 7-års tiden er også optagelsen i skolen. Vollerup hedder byen, og Vaarsø hed den store mand, som moder selv præsenterede sin purk for. *Kan han bogstaverne?* - ja, så megen kundskab var han da i besiddelse af. *Godt!* prøven blev aflagt, og nummeret blev 63. Det står på et gesimsbræt oppe ved skolens loft, og under dette bomærke skulle jeg stille mig, når opråbet skete, før man forlod skolen. De bedste numre var dem i nærheden af udgangsdøren. Mit var på den måde et af de dårligste, men jeg glemmer det vist aldrig. (...)

Om bøn eller sang var der ikke tale. Men man havde ret til at tage teje eller madæske med hen under sit nummer for at kunne komme let ud af skolegangen, når man var opråbt, hvorefter det forløsende ord *gå så* det lød fra katederet. (...)

Vollerup skole lå cirka 1 mil fra mit hjem, og det var en slem vandring for

et 7-års barn at give sig i kast med en vinterdag. Men i løbet af et års tid blev der bygget en ny skole i Illerup, og jeg blev forflyttet dertil og slap også så heldig, at jeg hverken stiftede bekendtskab med lineal eller rebtamp, som mange af børnene måtte føle håndslag med, og det forsikredes, at man følte en ilde fornemmelse derved. (...)

Illerup ny skole optog børnene fra Saltbæk, Svendstrup, Illerup, Gåsetofte og en del af Tranemose, og ved denne skole blev ansat en ung lærer, der hed Uhrbrand. Han var af en hel anden støbning end den gamle Waarsø i Vollerup og benyttede ikke så gamle og konservative måder over for børnene. Der blev nu ikke sat i nummer, og lidt kristendom, der virkede personligt på os, blev der også sat i system. Jeg tænker her nærmest på den lille salme *Lover Herren, han er nær*, thi det første, vi foretog os, når vi mødte i skolen, var at alle måtte rejse sig op og stående synge det første vers, og når dagens gerning så var sluttet, og før vi forlod skolen, gentog sig det samme med, at vi skulle hver på sin plads stå op, og vi sang da det sidste vers *Herre, vær os evigt nær*. Dette gentog sig på samme måde i alle de år, jeg gik i Illerup skole, og jeg tror, at denne lille salme på 2 vers den vedblev at være begyndelse og ende på dagens gerning i hele Uhrbrands skoletid. Salmen har sat sig godt fast i min sjæl, og jeg nynner den ofte, og ved mange lejligheder er den sunget i småmøder, hvor jeg har været med, og ordene i den er jo også direkte henvendelser til vor himmelske fader.

Foruden disse 2 skoler, som her er omtalt, har jeg været elev i Svallerup skole et års tid, men jeg mindes ikke meget derfra, og jeg kom heller ikke ret tit i skolen. (...)

Sport, arbejde, alvor og gammen blev jo så fordelt så godt, som det lod sig gøre i disse mine første skoleår. I hjemmet var jeg gåsheyrde, og min moder fik mig sat igang med at strikke uldtøj, samtidig med at jeg gik og vogtede gæssene. Sporten nød jeg bedst nede i vigen (Saltbæk Vig). På det tidspunkt var vandet ikke pumpet ud, men hjemmet dér var en slags søfæstning. Derude på det flade vand og i bar figur hengik der mange timer, ikke alene til badning, men også til fiskeri, thi fladfisken, som der var rigelig af, slap ikke let fra en, når først forfølgelsen var sat i gang. Ja megen mad er der af os drenge i sin tid hentet hjem fra disse flade vande. Prisen var da 4 skilling (8 øre) for et knippe flyndere, der bestod af 10-12 gode fisk. Den største mangel i denne virksomhed det var købere, thi hjemmeforbruget det var jo begrænset.

Foruden de omskrevne nye ender på det gamle hus byggede min fader også en lille vinkelbygning. Den fik navnet *Det lille Hus*. Det var heller ikke ret stort, men det afgav dog en passende plads til tørv og brænde, til får og grise samt vognport, dog uden port, thi stængerne blev bundet op imod tag-skægget, derfor var der ingen port. Jeg oplevede altså derhjemme, endnu før fader døde, at se 2 køer, 1 kalv og 1 hest i stalden og en god fedegrís og

3-4 får i det lille hus, at være med i marken, at pløje en del af arealet, pille kartofler op bag ploven - der blev herfor betalt mig 2 skilling pr. skp. - at køre hos min fader til Kalundborg med 1 læs tørv til skomageren, og hos denne at få et par nye sko på fødderne hjem i stedet for de træsko, som jeg havde på derind, ja ja ja, meget mere oplevede jeg, som var faderlig kærlighed, og som ikke glemmes, uagtet det er foregået for over 80 år siden. Et jordgærde blev bygget op et stykke udenom bygningerne, og den derved indhegnede plads, som blev kaldt *Vænget*, afgav en udmærket plads for små lam og gæslinger om foråret, og det undrer mig for resten, hvorfor min moder og min stedfader de har fjernet denne lille Dannevirke-stilling fra hjemmet i den efterfølgende tid. Lyngarealerne blev ompløjet. Det lod sig gøre ved et pløjegilde, hvor naboerne Ole Jensen tillige med nogle af gårdmændene kom min fader til hjælp med gode hestekræfter.

At mine forældre så hurtigt fik et forholdsvis godt hjem dannet til i de cirka 10 år, de arbejdede sammen, havde selvfølgelig i første omgang sin bund i, at de begge var overmåde både flittige og dygtige, tillige også sparsommelige. Men en anden grund til må også noteres: fader blev i sin soldatertid i felten god ven med en kammerat fra Årby - såvidt jeg ved hed denne vens fader Søren Mortensen - og han var mere velstillet med mønt end far var, og da felten var forbi, og de begge igen var hjemme, da blev der fortsat med forbindelsen ved gensidige besøg, såvel af vennen som af dennes søster - hun hed Bodil. - Vennen lånte nogle hundrede rigsdaler ud til mine forældre, hvorved det blev muligt for dem at fuldføre det nye hjem, og søsteren Bodil blev min gudmoder, den dag jeg gjorde mit første besøg i Røkløvs kirke. Disse folk - med undtagelse af Bodil - har jeg ikke fået nogen kendskab til. Jeg formoder, at de for længe siden er døde. Men gudmoderen opsøgte jeg i min ungdom. Hun var da gift med boelsmand Hans Jensen, Årby Mark. Jeg kom der nogle gange, men Bodil var sygelig af helbred, havde ingen børn og er selvfølgelig nu død og borte for mange år siden. Manden har solgt ejendommen, og så vidt jeg ved købt en gård et andet sted, og den lånte kapital blev tilbagebetalt familien af min stedfader, dengang han giftede sig med sin mor og flyttede fra Ubby til *Vibesang* (1861 eller 62). (...)

Hjemmets tredje afsnit bliver tiden fra 1862, da min stedfader Niels Hansen fra Ubby som ældre ungarl (cirka 40 år) giftede sig med mor. Han var en stilfærdig og god mand, der bragte det hele ind i en jævn, kristelig tone, og fra den tid blev Vilh. Becks prædikenbog almindelig læsning i hjemmet. Salmesang, bibellæsning og kirkegang kom til at høre med til almindelige livsfornödenheder. Hans familie i Ubby, som vi kom en del sammen med, var musikalske, og deres musik blev anvendt i kristendommens tjeneste. Jeg vil aldrig glemme min stedfaders broder, Christian Hansen, Ubby Mark, og hans 2 sønner, Hans og Søren (der var også en lille søster, der døde som

barn), når disse stemte op i lovsange til Guds ære, og den lille sang *Kom lad os nu på børnevis* (som lærer Andersen i Ubby var forfatter til) blev sunget. Da kunne jeg nok se, at der var noget, der hed ånd, som jeg endnu ikke havde fået kendskab til.

Min stedfader levede så sammen med mor her i hjemmet i cirka 30 år. Han kunne betale gælden, der var stiftet til hjemmets dannelse. Han var hende en trofast hjælper, gik endogså på arbejde borte fra hjemmet, når der var mangel på mønt. Saltbæk Vig blev tørlagt i de første år, han var der, og der var han med, gik 1½ mil bort fra hjemmet for at arbejde. Jeg husker godt, med hvilken længsel vi ventede ham hjem i de mørke vinteraftener. Men når han så kom med ugens fortjeneste, og der f.eks. i denne fandtes en femdalerseddél, så lyste vore øjne af glæde over de mange penge, og mor tog glad imod ham.

Der kom så efterhånden 3 børn mere i flokken, nemlig Hans, Ane Katri-ne og Christian, og det bidrog jo ikke til at få fattigdommen udryddet. Vi ældre børn måtte derfor ud at tjene til vort eget ophold, og det var derfor under meget små kår og uden fremskridt, at den første halvdel af hans ophold på *Vibesang* fandt sted. Han døde i 1892, og i de cirka 30 år han var

Vibesang - min mor og yngste bror.

Vi ved ikke, hvem der har taget billedet, men sandsynligvis er det Søren Bay. Hvis vi gætter på, at Christian her er ca. 25 år gammel, stammer det fra o. 1900.

vor stedfader, ved vi ikke andet at sige om ham end dette, at han var en god mand, der bar sine byrder med stor tålmodighed og uden klage, som der jo nok til tider kunne være grund til.

Min stedfader, såvel som min egen fader, havde været med i krigen 1848, men heller ikke de besværinger, som han der havde mødt, var noget, han omtalte eller beklagede sig over, og skulle man give ham en betegnelse efter disse 30 års samvær, måtte det være et *fredsmenneske*.

Efter at vor stedfader, Niels Hansen, i 1892 var død, og alle vi børn efter begge fædrene var kommet ind i den mere modne alder og var rejst ud fra hjemmet - med undtagelse af den 17-årige Christian, som sammen med moder, der endnu var i fuld arbejdskraft, var ene tilbage, indtrådte der en betydelig forandring i de økonomiske forhold. Mor og søn supplerede hinanden så udmærket, at det ikke varede længe, før de ydre forhold kom til at se helt anderledes ud, end man før var vant til at se. Besætningen blev større år for år, bygningerne blev udvidet og forbedret, i stedet for 1 hest, blev der 2, og i stedet for 2 køer blev der 10, og i stedet for ingen sparekassébog blev der to, en til hver part. Udtalte man i hjemmet sin anerkendelse og nysgerrighed efter at kende de økonomiske forhold, var svaret altid dette: Nej, det går småt med at gøre fremskridt på sådan en lod. Man skal jo købe næsten alt til besætningens brug.

Da der så var gået nogle år, så stod der en dejlig ny stuelænge nede i haven, og alle ældre bygninger var omlavet til den forøgede besætning. Avlsredskaber og alt moderne tilbehør kom til huse i denne enkeperiode, og i løbet af en 10-15 år var *Vibesang* omdannet fra et fattigt husmandshjem til en dejlig lille tildels nybygget bondegård. - Det ligger i sagens natur, at fæstforholdet til *Lerkenfelt* nu blev ophævet, og arealet blev købt, og således er det gået til, at den 16-årige unge kone, der kom til *Vibesang* i krigsårene 48 og der i fattigdom og forladthed og med et par småbørn i skødet græd sine modige tårer, hvad der for hende også var grund til, at hun nu, cirka 80 år gammel, kunne sætte sig til rette i en smuk nydannet ejendomsgård, alt som løn for sit arbejde igennem de svundne år og sandelig være elsket og højagtet af en stor slægt, hvortil hun blev stammoder. Lad os håbe, at hun

Ane Sørensdatter.

Vi gætter på, at det stammer fra omkring 1900

også på rette måde har forstået at takke Vorherre derfor. Vi, hendes efterkommere, gør det.

Efter at dette gode resultat var nået og hendes kræfter nu i stærk aftagende, overdrog hun så hjemmet til vor broder, som sammen med hende havde arbejdet det så godt i lave, og der var sikkert ingen misundere imod ham, fordi han fik så god en løn for sit arbejde, og der var heller ingen - så vidt jeg ved - der opponerede eller forlangte, at der skulle finde retslig skifte sted ved overdragelsen. - (...)

I de sidste godt 50 år, (skrevet 1934), imens moder blev gammel og grå, er der vokset en stor mængde efterkommere frem, der altså nedstammer fra hende, og vi er alle enige i at hædre hendes minde. - Da hun blev begravet på kirkegården i Ramløse, der hvor hendes 3 afdøde drenge (der alle hed Søren) var lagt tillige med de mænd, hun havde levet sammen med, så satte vi en natursten fra hendes egen mark, dekoreret med en marmorsten, og på denne sten, som står over graven, skrev vi følgende: *1921 fandt støvet hvile her af Ane Sørensdatter af Illerup nær ved 90 år gammel. 2 mænd og 3 børn er her sammen med hende, og hun blev et stort eksempel for en talrig slægt.*

VOGTERDRENG

Som 9-årig dreng måtte jeg forlade hjemmet for selv at tjene mit brød og kom til en familie af min stedfader i Svallerup 2 à 3 mil fra hjemmet. Man havde der glemt, hvorledes børn skal behandles og tilses, så det varede ikke længe, før jeg - med hensyn til renlighed - var meget dårligt stillet. De grå småskabninger var nærved at kunne bære mig omkring. Mit meste arbejde var selvfølgelig at vogte kreaturerne, og imens dette stod på, var min strikkestørpe mig stadig i hånden. Den blev mer og mer en fornøjelig følgesvend, ligesom jeg også fik mer og mer lyst til at bruge den og mer færdighed i at håndtere den. (...)

Jeg erindrer ikke, at der var nogen orlov eller ferie i det sommerhalvår, men selvfølgelig var det en mærkedag for drengen at opleve, da jeg nogle dage før jul 1865 trådte ind i stuen på Brændemose iklædt en ny vadmelstragt i mørkeblå farve og kulørte knapper og i en flad kasket med spænde.

Jeg mindes et besøg af min moder i den sommer, altså den eneste gang vi så hinanden i det halve år. Det satte jo hjertet lidt i sving på en sådan gut, som pludselig blev så overrasket. Hun kom gående fra hjemmet (cirka 3 mil), så hun har jo nok haft en stærk længselsfølelse efter hendes store dreng, der for første gang var sendt så langt bort.

Jeg noterer, at denne sommer bragte mig megen lokal kendskab til den egn, som min stedfader var kommen fra, ligesom jeg jo også først fik personligt kendskab til alle de familieforhold, som forbandt ham med så mange mennesker, som jeg da lærte at kende der, og som jeg mer eller mindre har krydset min vej med sådan op igennem tiderne, og hvoraf døden jo nu har taget så mange. (...)

Næste år om sommeren havde jeg plads hos en gårdmand i Illerup. Derved var den fordel, at jeg kunne gå hjem til min moder og blive rengjort. (...) Det var en streng plads for så ungt et menneske. Jeg skulle have nattelogi hos mine morforældre, som var aftægtsfolk og boede i en gård tæt derved, og når klokken var 3½ om morgenen, så blev jeg kaldt op, og søvning og fastende skulle jeg så gå en temmelig lang vej ud i marken for at flytte kreaturerne (får, heste og kvæg) og derefter hjælpe pigen at få mælken transporteret hjem. Som regel varede denne ekspedition en cirka 3 timer, så var søvnen gået af øjnene og appetitten til davren kommet i stedet for. Måltidet bestod da som regel i, at man fik et stykke spegepølse til et stykke bart brød og derefter mælkebrød, så meget man kunne svælge.

Fårene, som havde lam, blev også malket om morgenen, og lammene blev taget hjem om natten. Når man så var færdig med davren, så blev lammene lukket ud tillige med gæssene, og det var så drengens opgave at få det hele ud, uden at kornet, som voksede ved siden af vejen, blev beskadiget. Dette arbejde var let for lammenes vedkommende, thi disse halede af sig

selv foran for at nå ud til mødrene og få læsket ganen, men med gæssene var det en helt anden sag, og var man for langsom, så skulle disse nok gøre en afstikker ind i kornet, og var de først der, så kunne det være en farlig sag at få dem i gang igen. Når 10-års drengen jog dem ud i én ende af rækken, så løb de tilbage i den anden ende. Når eksperimentet så var gentaget, så gav drengen sig til at brøle (græde), blev selvfølgelig gal i hovedet og slog for hårdt med det væрге, der var ham betroet i embeds medfør, og faldt der så en fjedret modstander på valen, så var det ingen let gang at komme hjem til middagen, thi *vor far*, der gik med en kæp til at støtte sig ved, kunne også bruge den til andre ting.

Jeg mindes en dag, da jeg var hjemme til middag, at R. L. kom ind og holdt retsmøde med mig, og han bad mig om at vende ryggen til. Jeg rendte om bag det lange bord, men slagene udeblev ikke. De faldt på armene, som jeg jo dækkede ansigtet med, og derom bar jeg selvfølgelig mærker i længere tid. Hans kone stod i køkkendøren og råbte: »Rasmus, du skal lade være med at slå drengen med din kæp«. Ja, det er nu 77 år siden, men mærkerne på armene gik jo væk af sig selv, og heldigvis gik vreden hos Rasmus og hos mig også over, og jeg skulle være glad for at møde R. hinsides graven og da få lov at mødes med ham i et smil om den verdens usselhed, som vi da var stedt i. Dengang sagde han til mig: »Du bliver jo lige sådan en høvl, som din fader var«. Min fader havde nemlig tjent som karl hos R. L. i sin ungdom for over en snes år siden før den tid. (...)

I den sommer, som her omtales, var der ellers liv og røre i byen, thi militæret var kommet hjem (1864), og alle gårdene havde hjemvendt mandskab, og de gik stadig i kongens klæder, så der var ofte store festtog op og ned ad gaderne - piger og soldater blandet. Og krigssangene, de lærtes jo alle. Selv vi drenge, som var langbenede nok til at gå med i rækkerne, vi løb bagefter og sang af fuld hals. *Jens var aldrig bange, men der var for mange - eller Nattens dæmrende tåge har sig på engen lagt*, for ikke at glemme den: *Ser I, hvem der kommer her, nu ej tid der er til at sørge mer*. Ja der blev såmænd heller ikke sørget i de dage og på de steder trods den sørgelige forfatning, som vort land da var stedt i. Og hverken befolkningen, de hjemvendte soldater eller ungdommen i sin helhed begræd tabet. (...)

Omtrent ved 12-års alderen kom jeg i tjeneste hos Jens Jensens enke i Vollerup. Hvilken forandring dette gjorde på mit liv, er vanskeligt for mig at beskrive. Endnu i dette øjeblik, da jeg er blevet en ældre mand, og enken for lang tid siden er kaldt bort fra dette liv, synes jeg at høre og vederkvæges af de bønner til Gud, som jeg hørte opsendes fra hendes mund, og jeg tør tilføje: også fra hendes hjerte. Dette bragte mig nyt liv og forståelse af, at Gud var en levende person, og jeg trådte straks i forbindelse med denne magt. (...) Jeg tvivler ikke på, uden at han også da tog imod mig, ligesom jeg også vover at tro, at jeg siden den tid har været hans barn, om det end til tider har været under megen sløvhed fra min side.

Samme enke havde voksne sønner og derimellem en af dem, som fattede megen interesse for mig, hjalp mig lidt til rette med de nødvendigeste skolekunderskaber og fortalte mig desuden, at i den retning kunne jeg ved selvstudium og muligt ved senere at tage på en højskole nok få det forsømte skoleliv indhentet. Jeg var ham en lærvillig discipel og er den dag i dag Gud taknemlig for, at jeg på dette tidspunkt af mit liv fik lov at komme i dette hjem. (...)

Enken hun sørgede for mig som for sit eget barn, hun bad sine bønner højt i mit påhør og lærte mig meget af den åndelige frimodighed, som gudskelov til en vis grad har fulgt mig siden den tid. Derude i hendes marker imellem store og små kreaturer, der havde jeg den hellige ånds besøg i mit indre, og der bøjede jeg drevet af disse besøg ydmygt mine knæ for Herren og gav ham mit hjerte. Og endnu i disse dage, som ligger snart 70 år tilbage fra den tid, endnu er disse steder på Vollerup marker mig kære minder at tænke på, og endnu drages jeg derhen imellem for at gentage den tak til min fader, som jeg føler, jeg skylder for begivenhederne og stederne på Vollerup mark. (...)

Da efteråret i 1867 - det vil sige vogtertiden - var forbi, pakkede jeg min lille ransel og sagde farvel til min gode madmoder (hun hed Elisabeth) på *Højen* og vendte hjem til barndomshjemmet. Nu forestod der mig en dobbelt opgave, først som nr. 1 at blive konfirmationsforberedt og som nr. 2 at få den forsømte skolegang oprettet, og derfor var mit 14. år (året 1868) et vigtigt afsnit i livet, ja egentlig min studietid, da det ikke lader sig nægte, at man ikke godt kunne være mere forsømt i skolen, end jeg var. Det, der i skoleårene havde hjulpet noget, var læselysten, hvorved der var blevet bevaret en vis forståelse af sproget *dansk*. Havde dette ikke erstattet forståelsen af grammatikken, så havde jeg vist aldrig lært hverken at læse eller skrive. Nu blev det derimod ligeså naturligt for mig at følge de grammatiske regler uden hjælp.

Det følger jo forøvrigt også af sig selv, at et forsømt skolebarn, der skulle dele tiden mellem undervisning hos præst og degn, ikke kunne blive digter på ½ år, og derfor var jeg meget dårligt udstyret med kundskaber, da jeg i foråret 1868 forlod skolen. Fag som historie, geografi, regning, naturlære m. m. gik fuldstændig udenom min forstand.

Bibelhistorie i forbindelse med åndelig påvirkning af sognets kapellan (Rasmussen) var ting, som jeg blev helt godt hjemme i den vinter. Dertil må jævnføres de åndelige møder, bibellæsninger m. m., som jeg ofte deltog i. Søndagsskoler kendtes ikke dengang, ellers vil jeg antage, at jeg der havde fået trang og held til at slukke tørsten. Min skolelærer (T. Uhrbrand), som nogle år før var kommet til den nye Illerup skole, var en ret ejendommelig pædagog, ikke meget åndelig og heller ikke barnlig. (...)

Politisk og naturvidenskab var sikkert det, han interesserede sig mest for,

Man kan have svært ved at tro, at denne dreng kan være den samme, som den pæne unge mand på side 31, men Viggo Bay hævder det med denne tekst i et 80 års mindealbum: Hr. Niels med samt hans søster Sidse. Han er kun 14 år tilvisse.

og kristelig indflydelse på os børn fik han sikkert aldrig. Noget, der hed en følelse imellem os, et venligt smil, nej sådant fandtes ikke i Illerup Skole i den periode. Hvor er det underligt at tænke på, at alle disse små voksbløde hjerter, der sikkert var modtagelige for gode sædekorn - i alt fald mange af dem - at vi skulle undvære sådan barneføde. I grunden kunne vi jo godt lide vor lærer, der var et naturligt godt menneske. Men han var kun en lukket bog for os, og det gode i ham satte intet spor på den slægt, som passerede hans påvirkning, hvad jo ikke burde kunne siges om en skolelærer.

Det var en ganske modsat virkning, at jeg fik med ud i livet fra min gang til konfirmationen i dette skoleår. Den omhyggelige varetægt, som pastor Rasmussen udviste imod os store børn, havde for mig en stor betydning, og jeg tror, den bidrog meget til mit åndelige livs vækst. Og han er sikkert også af de åndelige plantører, som jeg har at takke Gud for, der mødte mig på min vej. Det er jo ikke godt at vide, hvor storsynet vi mennesker skal blive, når vi slipper over på den anden side dødsfloden, men det skal ikke forundre mig, om jeg der skal møde og genkende en mand, som ser noget af sig selv plantet i mig, og som på en måde derfor er part i mit hjertelag og min kærlighed til disse egne. Vi ser og forstår jo ganske vist så lidt af det hele, imens vi går her i tiden, men jeg slutter mig til digteren Kaalund, som siger i et digt, han har skrevet om livets skolegang her i tiden:

***JEG TÆNKTE, JEG FÅR DET VEL NOK TIL AT PASSE,
NÅR JEG RYKKER OP I EN HØJERE KLASSE.***

TJENESTEKARL

I året 1868 blev jeg altså konfirmeret i Ramløse kirke, og fra den tid regner jeg begyndelsen af ungdomstiden, og jeg var med det samme fuldstændig henvist til at skulle klare livet for egen regning og uden en hjemstavn, der skulle sørge for min videre opdragelse. De følgende 6 år blev delt således, at jeg var dreng (holmedreng) hos N. Olsen i Kåstrup 1 ½ år, tjenestedreng på *Lerkenfelt* i 2 ½ år, ungkarl hos Jens Larsen (en svoger til Bentsen i Vallekilde) i 2 ½ år og ½ år på Vallekilde Højskole (i vinteren 1873-74). -

I Kåstrup blev jeg anvendt til en del hårdt arbejde, der til dels oversteg mine kræfter, særlig mine arme, ved at bruge spade og skovl ved jordarbejde. Den naturlige udvikling på disse unge lemmer tog nogen skade, som der den dag i dag føles. Husbonden var ikke medfølelse over for tjenestedrengen, men husmoderen var det i høj grad og en udmærket kone. Hun var som pige blevet gift med manden, som da var enkemand, der havde fået en søn og en datter. Selv havde hun i ægteskabet fået 3 børn (det hele var altså noget blandet), og for en fremmed dreng som mig var der ikke meget lighed og godt at føle i forhold til den sidste plads på *Vollerup Højgård* hos enken der. - Religion var et spørgsmål af helt privat natur, kirkegang var der ikke meget af og slet intet for tjenestedrengen. Men verdslige udskjelser var der ikke, og det anførte bør derfor ikke optegnes som en klage over pladsen.

Hvad jeg der fik i løn, husker jeg ikke mere, men ekstra tjente jeg en del på mit husflidsarbejde, der i det væsentligste bestod af strikning i fritiden og på de lange vandringer til og fra de udmarker i holmene (som alle gårde i byen dengang ejede), og hvor det meste af besætningerne i sommertiden var anbragt. Der var anledning for en holmedreng til privatarbejde, og for mit vedkommende var det strikkestrømper (bindehosen), som voksede i mine hænder. Da min moder og søster lærte mig kunsten hjemme hos gæs og lam og om vinteraftenerne, da gav de mig 2 skilling for at binde et par almindelige hoser. Men da konen i Kåstrup hun fik se, hvad jeg formåede i den retning, så fik jeg arbejde nok med at strikke til hele hendes personale, og hun betalte mig 2 mark (32 skilling) for hvert par strømper, jeg forfærdigede, og det var ikke så ganske lidt ekstra foruden den ordinære løn. Det var ikke noget helt almindeligt med sådan en *holmedreng*, og en slags ære fra byens koner blev mig tildelt i rosede omtale. En nabokone forærede mig endog garn til et par lange strømper og tillod, at jeg måtte binde disse store nok til mit brug, når jeg blev voksen. De blev lavet store, og der var strikket NH foroven i skafterne, og disse var i behold i mange år, således at min første hustru havde fornøjelse af at strikke nye fødder i de strømper, jeg som dreng selv havde lavet.

Det var ikke alene på denne måde, at jeg lavede ekstra indtægter, men jeg fandt også andre måder at lave indtægt på, og det er min overbevisning,

at således er det nu og har altid været for den ungdom, der på ærlig måde vil arbejde sig frem, selv om de er udgået fra fattige hjem og sendt tomhændet ud i verden. - Jeg nævner her et enkelt tilfælde for mit eget vedkommende. Det var i september måned, og kreaturerne gik løse, mens jeg var vogterdreng. Jeg fik så lov til at samle aks på stubmarkerne i nærheden af hyrdemarken, og på den måde fik jeg indsamlet nærvæd $\frac{1}{2}$ td. hvede. Gårdens folk tærskede og rengjorde den for mig, og husbonden bragte den til købmanden, som han hilste fra sin vogterdreng, og jeg modtog en pæn skilling og en genhilsen fra købmanden (jeg tror nok, at købmanden hed Norup).

På disse og andre lignende måder byggede jeg min fremtid allerede fra 14-15-års alderen, og min husbond, som i den tid var medvirkende i at få *den Sjællandske Bondestands Sparekasse* sat i system i Kalundborg, kunne således gøre indskud i denne for sin hyrdedreng. Slige eksempler kan jo nok være til opmuntring for en lærevillig ungdom, og dette gælder ikke alene i 1869, men også tiden nu i 1942.

Jeg har fra min tjenestetid i Kåstrup et andet minde, som ikke angår min egen person, men som gjorde indtryk på mig. Det var i den tid, at cyklespørgsmålet stod på dagsordenen som et fremtidsspørgsmål. Man havde begyndt at køre først på små vogne - en sådan var bygget af en drejer i byen og blev meget beundret, og en søndag, da ungdommen var samlet på gaden for at se denne *løbemaskine*, som den blev kaldt, blev forsamlingen overrasket ved, at en smedesvend fra Rørby kom trillende nedad gaden på en indretning, hvor det ene hjul løb foran det andet, og med en krumtap på det forreste hjul til at træde den fremad på. Apparatet var lavet af træhjul og beslået med jern, som på et almindeligt vognhjul, men selvfølgelig i spinkel og let konstruktion. Det var sikkert både for mig og det øvrige publikum en overraskelse, der gjorde indtryk, at man kunne køre på 2 hjul, hvor det ene løb bagefter det andet, uden at kusken væltede. Det måtte anses for en umulighed, og dog, her var jo syn for sagn, det lod sig gøre. Den unge svend fra Rørby (han hed Rasmus) var af gårdmandens familiekreds, og han blev populær i Kåstrup den dag, som om det havde været en kongelig person, der gjorde sit indtog i et erobret land.

Det var for mig et underligt fingerpeg på, hvad fremtiden kan føre os ud i, thi fra den tid og til nutiden er der næppe noget befordringsmiddel som cyklen, der har min interesse, og i alt fald har jeg bevæget mig i hundrede af mile på denne art køretøjer. Selv nu i grånende dage er dette køretøj uundværlig for mig.

Ikke lang tid efter at denne begivenhed forefaldt i Kåstrup, forlader jeg bondelandet og holder mit indtog på *Lerkenfelt* som ungkarl (for ikke at sige tjenestedreng), og her fik jeg livet at se og lært at kende på en noget anden måde end i landsbyen. Havde jeg ikke forud været lidt grundfæstet i

moralen, så havde jeg nok på forskellige måder kørt i dynd der, thi der så og hørte man ikke modersmålet i de fineste ord og toner. Og dog må det vist endda erkendes, at *Lerkenfelt* var - og måske endnu er - en af de bedste gårde at være på for et tjenende personale. Godsejer Holm og hans familie var vel noget reserveret over for deres folk. Men det var et herskab, som var rettænkende og høflige mod alle, ja, endog deres drenge, og jeg mindes ikke nogensinde at have hørt en ed fra hans mund, og den forvalter (RJ), der var leder over arbejdsforholdene, var ligeledes en hensynsfuld person, som vi så op til med agtelse.

De ungdomsår, der er sværest at komme godt over, er sikkert tiden fra 16 til 20 års alderen. Denne erfaring mener jeg selv at have gjort, i alt fald var de år, jeg opholdt mig på *Lerkenfelt*, vel nok en slags *mørketider* for mig. Gode eksempler fra næsten så eller hørte man ikke meget til, og slette eksempler har vel altid haft sin forførende magt. Således husker jeg, at karlene fik mig med på et jordbærtyveri i herskabshaven en sildig aften. Jeg havde aldrig før smagt jordbær, og jeg tog vistnok rigeligt af de dejlige frugter. Men jeg husker ikke noget om, at jeg følte personlig anger derover, så samvittigheden har jo desværre ikke været i ret god orden. Flere af den slags oplevelser fra disse år gnaver mig så småt endnu 70 år efter, at den slags passerede. Sådanne minder om dårlige og syndige gerninger, gjort efter, at man havde mødt sin herre i himlen, de virker som en tung byrde i rejsekufferten på livets vej, uagtet at jeg godt ved, at jeg har forladelsen for disse ting, ja for ting, der vel har været endnu værre. Men de fortæller jo også, at man er syndere, og at det er *nådens dør*, man skal igennem, før man får adgang til *paradisets have*.

I timelig henseende var mit ophold på *Lerkenfelt* for mig en god tid. Jeg havde jo allerede på den tid fået en god forståelse af livet med dets mange forskellige chancer, og jeg så allerede dengang, at flid og oplysning måtte til, om man ville nå at blive mer end en almindelig *arbejdsstræl*. Jeg fortsatte med mit strikkeri i fritiden. De lange vinteraftener havde jeg god lejlighed dertil. Øvelsen var blevet så stor, at det gik helt af sig selv.

En mængde litteratur slugte jeg i disse år, samtidig med at jeg strikkede. Derimellem var Ingemanns romaner vistnok noget af det, der optog mig mest. Dernæst var Anton Nielsen og hele den lange skolelærerlitteratur, som i den tid udkom, åndelig føde for min sjæl, særlig Zacharias Nielsen satte sig godt fast, og sidder der for resten endnu (...). H. C. Andersen har jeg selvfølgelig også læst en del af, som har været mig til brug som føde på vandringer. Derimod har Holberg været mig lidt vel grovkornet, men jeg har taget ham til efterretning.¹

På *Lerkenfelt* fandt jeg en del erstatning for det, jeg savnede fra min skoletid. Der var flere elever i det derværende mejeri, som bragte en del af højskolelivet i Vallekilde med dertil, og disse hjalp mig meget til rette i for-

ståelse og brug af dansk åndsliv. Der blev ligefrem holdt aftenskole med oplæsning og undervisning i skrivning m.m. Jeg vil aldrig glemme *En glad Gut* af Bjørnsson. Det var noget andet end at sidde og se på, at karlene spillede kort om, hvem der skulle betale den pægl brændevin, som skulle nydes den næste morgen, når spegesilden blev serveret.

Der var selvfølgelig flere end mig, der fandt, at borgerstuen på Lerkenfelt nu blev bedre brugt end før, men jeg antager nok, at jeg var den, der fik det meste udbytte af forholdene. Godsejeren, som så eller hørte, hvad der passede inde i folkestuen, kom til stede og tilbød at betale en lærer i kurvebinding og tilbød os at lægge råmateriale til (pil og halm) og gjorde således, hvad han kunne, for at opmuntre os. Det førte da også til, at man i stort tal slog sig på husflidssagen.

Nu var jeg altså ikke mere nogen enlig fugl i husflid på herregården. (...) Folkestuen var pludselig blevet omdannet til husflidslokale, og der var ikke mange ledige hænder i den vinter, følgelig mindre kortspil, drik og dårlig tale, end der ellers plejede at være. Under de her beskrevne forhold kom jeg ind på flere grene af husfliden, og min fortjeneste på disse ting var ikke så ganske lille ved siden af den ret gode løn, som jeg fik i pladsen, og derfor blev jeg godt forsynet med klæder og dannede mig tid efter anden en lille grundkapital til brug for fremtiden.

At jeg fremdeles sendte mine ting til egnens udstillinger og flere gange mod-

Virkelyst. Tjenestekarl Niels Hansen fra Lerkenfelt (Kalundborg) indsendte til husflidsselskabets udstilling en lille net samling forskellige arbejder. Af hans vidnesbyrd fremgår, at hans moder, en fattig husmandskone, lærte ham at strikke trøjer og strømper, hvorved han som vogterdreng ikke tjente så få penge. I den senere tid har han lagt sig efter at lave vidjekurve, sko af strå og siv, lidt bogbinderi osv. og har ved dette fritidsarbejde sparet fornødne penge sammen til forrige vinter at tage på højskolen for og til at lære mejeriet forrige sommer, i hvilken tid han ingen løn fik. Han har stadig taget præmie ved egnens udstillinger. (...)

tog præmier og mange anerkendende udtalelser, følger jo næsten af sig selv. For meget af det gode - og måske lidt mer, end jeg kunne tåle - fik jeg ved en udstilling på Ubberupgård, da hele den store forsamling ved en husflidsudstilling på foranledning af prop. Holm, *Ubberupgård*, bad dem alle udbringe et 3-foldigt hurra for mig. Jeg var vel nok lidt undselig over for en sådan ære og tror som sagt ikke, at jeg havde godt af den, da jeg måske nok har haft lidt for megen selvfølelse at trække på her igennem dette liv. Jeg blev jo nemlig rost meget. Bladene skrev selvfølgelig også om min virksomhed, og følgende lille udklip, der er taget af *Husvennen* i 1876 er et vidnesbyrd i den retning (*se side 31*).

Om forholdene har holdt sig på gården, ved jeg jo ikke, men jeg antager, at da først eleverne fra mejeriet og jeg med vi var borte fra gården, så er man faldet tilbage i den gamle skure. Når man hugger hovedet af hønen, så dør den, selv om den gør nogle spring derefter.

Mit arbejde på Lerkenfelt var i tjenstlig henseende ganske almindeligt. Jeg blev hurtigt betroet brugen af et par af de ældste heste til almindeligt brug. Jeg var på gården i de år, da den store lade blev bygget, og har kørt mange af de støbesten hjem ude fra stranden ved Saltbæk, hvormed murværket er opført. Ligeledes har jeg befordret de fleste af de træplanter ned i stenhaven der, hvor den store skov nu står. Det var kendeligt for os alle, at dette stykke arbejde havde godsejerens hele sympati at få denne goldmark omdannet til en plantage, og dette er også helt lykkedes. For os, som erindrer og kender forholdene fra den tid, har det sin store interesse den dag i dag (nu mellem 50 og 60 år siden). Godsejer Holm var i mange henseender en parallel til oberst Dalgas (hans samtidige), og det var ikke uden grund, hans børn satte den lille mindsten i skoven, som nu fortæller os følgende:

Halvtredsårsdagen for godsejer Emil Holms overtagelse af Lerkenfelt rejstes dette minde af hans børn i denne skov, som han har plantet, fredet og elsket.

NB. Stenen blev sat den 15. maj 1904.

Det var ikke alene som forstmand, at godsejer Holm var foregangsmand for sin egn, men han tog sig af mange andre nyttige ting, som samfundet dengang stod tilbage med. Jeg nævner her en af de vigtigste: skadeligt vands afledning - dels ved større hovedafløb og dels ved mindre udgrøftning og endelig ved dræning med rør og stenfaskiner, noget som landboerne dengang var helt fremmed for. Holm antog selv en ladefoged RJ, som kunne nivellere, og når en eller anden af bønderne skulle have afledet vand og da henvendte sig til herremanden, som han i daglig tale blev kaldt, så sendte han villigt sin ladefoged til vedkommende og tilrettelagde arbejdet for ham, og selvfølgelig var sådan hjælp gratis.

Også på mejeriets område var godsejeren bøndernes gode rådgiver. Selv sørgede han jo for at have en god besætning, og alt, hvad der blev født af kviekalve, som han ikke selv skulle bruge, blev overladt til omegnens folk. En kalv blev betalt med kun 5 RD (= 10 kr.). Mælken blev selvfølgelig vejjet hver dag på gården, og der var prøvemalkning hver 14. dag af de forskellige køer, så køberne af tillægskalve kunne altid få oplyst, hvad moderkoen havde ydet. Ville egnens folk høre ham om et eller andet spørgsmål, så mødte han og foredrog sine erfaringer ved et møde om sagen. Mejerispørgsmålet var han stærkt oppe for. Det var jo før centrifugen var kommet i brug. Det var det svenske system, afkøling med koldt vand eller is, som han satte kræfterne ind på, og som der var sat udmærket i system på *Lerkenfelt*, et system, som hurtigt blev kendt og vel antaget næsten over hele landet, og en stor mængde ungdom valfartede dertil. Jeg selv var en af dem, da jeg efter mit højskoleophold skulle vælge en livsgerning.

Således stod forholdene på *Lerkenfelt* i de cirka 3 år, jeg som dreng tjente hos godsejer Holm. I den sidste halvdel af denne min tjenestetid var jeg jo så langt fremme i forståelse af livets udnyttelse, at jeg kunne se og forstå, at leve og leve, og at arbejde og arbejde, det kunne være to meget forskellige ting for et ungt menneske, og jeg gjorde mit valg i forening med den ungdom, der besøgte *Lerkenfelt* for at lære noget. De kom fra højskolen eller lignende gode steder, og de bragte lys og lyst og gode sæder med sig, og det endte med, at jeg fulgte med en af dem til Vindinge-Helsing i Sorø amt.

Han hed Jens Larsen. Han var forlovet med en søster til Andreas Bentsen, der engang var lærer på *Vallekilde Højskole*. Han havde købt en gård, der hed *Rørmosegård*, og så snart at denne blev restaureret lidt i den retning, som han havde set på *Lerkenfelt*, så ville han og hans Signe Bentsen gifte sig, og jeg skulle så være karl. Jens Larsen havde på *Lerkenfelt* også bidraget til, at der var kommet liv i husflidssagen, og i flere andre retninger, f. eks. aftenskolehjælp m.m. var han virksom, ligesom han deltog i at få livets renhed i folkestuen meget forbedret, kortspil og drik tildels ophørt.

I tiden til november 1873 (cirka 2½ år) var jeg altså tjenestekarl hos Jens Larsen og Signe Bentsen på *Rørmosegården* i Kirke-Helsing sogn, den eneste karleplads jeg har haft.

I disse år blev valgmenighedskirken i Ubberup bygget, og til dens menighed hørte Jens Larsen og hustru, og dertil søgte man i kirke, om ikke hver søndag, så dog meget tit. Det var ikke alene mand og kone, der kørte denne cirka 3 mil lange tur, men alt, hvad der kunne være i vognen, måtte med glæde følge med, og selvfølgelig var jeg næsten altid med på disse ture. Virkeligt åndeligt fællesskab det så og følte vi der, som jeg ikke i kirkelige kredse har oplevet det siden. (...) Kirken var jo som regel fyldt, og når sangen brød frem med *Op dog Zion* eller *På Jerusalem det ny*, så er det ikke for meget at sige, at *sjælen af by over stjernerne for*, for det var alt både

prædiken og sang vingede ord, der lød, fuld af glæde og kærlighed. At der var noget i luften, der gjorde en glad, det mærkede man allerede, når man mødtes - træt og kold af den lange køretur, men det *goddag*, der lød, og det smil, der fulgte med, det var langt fra det samme, som man nu mødes med i vore lutherske kirker. Forholdet kunne føles allerede før kirkeklokkerne kaldte sammen. Når vi sad inde i rejsestaldens kaffestue og nød Bodil Mariés billige kaffedrik til det medbragte smørrebrød, allerede da var det åndelige og kærlige ord og smil, der med en egen mildhed stemte strengene imellem hjerterne, således at der ikke mærkedes noget, der hed disharmoni mellem Per og Povl, og når kirkegangen var sluttet, følte man festglæde i sindet.

På *Rørmosøgården* var jeg altså som karl til november 1873 (2½ år), og det kan kun erkendes, at det var et udmærket sted at være på for et ungt menneske. Husbond og madmoder gjorde, hvad de formåede, for at renhed og gode sæder skulle holdes i hævd, og eksemplet blev jo vist i kristelig retning. Om morgenen blev et lille stykke kristelig litteratur oplæst, og en salme sunget - Jens Sørensen var en god sanger - og i hundredvis af gange har jeg på dette sted været med at synge *Morgenstund har guld i mund*, og Gud ske lov, jeg kan jo da også sige, at jeg efter fattig evne har forsøgt at efterleve salmens anvisninger, og at jeg den dag i dag fremdeles synger den med glæde og forventer min bønghørelse i sidste vers:

*Sol opstår, og sol nedgår,
når den har gjort sin gerning.
Gud give mig at skinne så
som himmellys, skønt af de små,
da randt for mig guldterning.*

HØJSKOLEELEV

I vinteren 1874 havde jeg så min første ferie, idet jeg blev elev på *Vallekilde Højskole*. Amtet (eller rettere ministeriet) gav mig en understøttelse til dette vinterophold, og selv havde jeg jo lidt opsparat kapital, og ved min husflid tjente jeg også der et tillæg, mest ved at flette halmsko tail en del af eleverne, som havde kolde fødder.

Vi var 3 karle fra Refsnæs på skolen den vinter, nemlig Søren Jensen af Vollerup, Søren Larsen af Ågerup og mig fra Illerup (Lille Niels blev jeg kaldt), og det var jo ikke uden grund, thi jeg var kun lille af vækst dengang.

At beskrive forholdene på Vallekilde Højskole og livet der vil jeg ikke forsøge på, da dette jo ikke kan interessere nogen synderligt, og af den mængde elever, som har haft ophold på denne skole, kan det jo kun blive *ja* og *amen*, hvad jeg har at fortælle. Men for mig selv var det jo en mærkelig forandring at komme ind i, allerede hvad det materielle liv angår. Jeg kom jo som en ufri, der kun kendte den menneskelige tilværelse i *stræb* og *stræb det bedste, som du kan*, sådan som Hostrup synger, og så ind i så fri en tilværelse som en højskole jo er, at det var næsten mer end meget for en fattig ung lille fyr som mig. Også i åndelig henseende var det mer end meget, thi hvad Trier og hans medarbejdere de fik mig til at se og forstå, at det liv var vort, som var et menneske betroet i de godes samfund. Trier var jo en mester i at skildre de bibelske personligheder og i at få eleverne til at stræbe efter med Guds hjælp at blive mennesker, der ville leve ligeså.

Om vor kirkegang fra højskolen kunne der skrives en hel roman, thi den var helt eventyrlig. Den mest almindelige måde for os elever var vistnok, at vi gik - cykler var endnu ikke blevet et brugbart befordringsmiddel - den halve vej og kørte med lejet befordring den anden halvdel.

Dette lod sig ordne på forskellige måder. Afstanden til Ubberup fra Vallekilde er vel cirka 3 mil. Ville man så køre to trediedele af turen, så gik man til Snertinge - der boede vor vognmand Niels Henriksen - og så lejede vi ham til tur og retur derfra og gik så tilbage. Ville vi gå den halve vej, så lejede vi gdm. Rasmus Rasmussen i Bjerresø, og så delte vi os i to hold, hvoraf det ene hold stod tidligt op om morgenen og vandrede afsted på egne ben direkte til Ubberup, og det andet hold blev så kørt derud, og så blev R. R. ombyttet, således at de trætte vandrere kom kørende hjem, og den anden part måtte gå. Endelig var der de mere velhavende, som brugte deres penge til at leje befodring både frem og tilbage.

Taksterne var jo ikke høje, og mer end 1 kr. blev vist ikke brugt til at køre i kirke for, og 25 øre til at nyde en kop kaffe for i rejsestaldens beværtning. Selve befordringsmidlerne bestod af 2 heste for en hestevogn, hvorpå det meste af en snes karle pressede sig sammen på nogle halmsæder. Var det så

meget koldt, så stod vi alle af vognen og gik op over bakkerne eller løb ved siden af. Når sådan en kirketur var tilende - henad 3 eftermiddag - så var eleverne glade for middagen og glade for en god søndag.

Det var selvfølgelig ikke hver søndag, vi havde kirkebefordring til Ubbstrup fra højskolen, og de søndage, da der ingen tid skulle bruges dertil, så holdt Trier kirkeligt foredrag om søndag formiddag for eleverne, eller også kom pastor Hoff til højskolen søndag eftermiddag og holdt prædiken der for os og omegnens folk, så vi var jo ikke får uden hyrde, fordi det var søndag.

For Trier selv var det en tid med vemod og savn. Hans hustru, Marie, var død et par år før og havde efterladt ham tre småpiger, som jo tilligemed ham selv savnede deres moder. Dette kunne jo ikke gå, uden at skolen og dens gerning måtte mærke det, og når han havde holdt sine løfterige formiddags-foredrag, og småpigerne kom fra hans stue og sad på hans knæ i foredragssalen, så kunne vi elever jo nok se og forstå, at der var sket brist på livsbanen for ham. Men om håbet på gensynet talte han vingede ord, der også fyldte vore hjerter med det evige livs håb.

Lidt disharmoni kan jeg jo ikke nægte der mødte mig på Vallekilde Højskole i Triers person. Det var, når han i sine foredrag kom ind på Indre Mission og Vilh. Beck m. m. Så kunne han være meget hensynsløs i sine udtalelser og var ikke fri for at latterliggøre dem, der ikke i et og alt ville følge grundtvigianismen. For mig, som havde fået et stærkt åndeligt pust fra sådanne andre åndelige kredse - ikke mindst fra Vilh. Becks - for mig var sådanne latterlige scener en ubehagelig fornemmelse. Men Trier havde jo selv lært mig sangen af Grundtvig, hvori der står, *at den har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær*, og derfor sluttede jeg også altid min mening således: ja, Trier har aldrig kendt eller langt mindre elsket dette, som han nu dømmer så hårdt, og derfor taler han derom, som han gør. Men jeg blev aldrig nogen tvivler om, hvorvidt Vilh. Beck, pastor Rasmussen i Ramløse eller enken på Vollerup Højgård stod i et sandt forhold til den fader i det høje, som Jesus fortalte sine venner, der havde de mange boliger i sit hus, og endnu er jeg lykkelig ved at vide og tro på, at vi alle, som er af sandhed, skal blive hjemført og fordelt i disse boliger, således at der ikke skal blive ufred, men kun kærlighed at leve i i dette faderhjem.

På Vallekilde Højskole fik jeg en stor kreds af personlige bekendte og venner. Disse blev da også grunden til, at jeg efter skolegangen der så let kom i kontakt med mange gode og elskværdige mennesker i mit fødeland, jeg, som jo før den tid kun var hjemme på en lille gold hedeplet ved Saltbæk Vig på Refsnæs ved Kalundborg. På skolen var der som lærer foruden selve Trier også Andreas Bentsen. Han var en lærersøn fra Kvanløse og var oplært som tømmer. Han havde været med i 64 ligesom Trier, og han havde en sangstemme, der var ualmindelig god. Hans danskhed den smittede os,

Vallekilde Højskole o. 1895.

således at vi næsten alle var parate til at trække i trøjen og slå tyskerne ned med det samme, når vi var færdige med sangen: *Blev nu til spot dine tusindårsminder.*

Så var der som lærer også Paul Petersen, der senere antog navnet *Sams*. Han havde sin bestilling med at gøre os *nordiske*. Han læste islandske sager for os og var nærmest den, der skulle give os kundskab i litteratur o. l., men der var ikke så megen ild i ham som i Bentsen.

En lærer, der hed Hans Iversen, må også nævnes. Han var landbrugskyndig og førte os ud i marken og lærte os opmåling, dræning o. l. Men jeg tror ikke, der var mange af os, der fik synderligt udbytte af det arbejde, han øvede med os. Vi var vist gået ved siden af de begyndelsesgrunde, som fordredes i dette fag, og han forsvandt også fra skolen kort tid derefter. Han købte så Dragebjerggård i Vig sogn og oprettede der en mindre landbrugsskole, der så vidt jeg kan se har været begyndelsen til den dygtighed i opdræt af godt malkekvæg, som der nu gør sig gældende i Odsherred.

Endelig var der som lærer en fynbo, der hed Anders Jørgensen, der særlig skulle undervise i gymnastik, skydning osv. (det var jo i den periode, da de danske karle de lavede skytteforeninger). En ordentlig karl måtte have en skyttedragt og en riffel, og dengang drejede skyttesagen sig om et kommende landsforsvar for alvor. Enkelte af eleverne hørte også til sådanne skytte-

foreninger. Ved skolen var der opført et særligt gymnastikhus, men det var dog kun træbøsser, man brugte at fægte med. Men skolens *Jenser* de tog hver aften en dyst med deres træbøsser ude i gymnastikhuset. Heldigvis var det dog sjældent, at der skete ulykker derude. Personlig var jeg ikke delagtig i denne legen krig. Vi havde jo vor frihed til at *ville eller ikke ville*, og da jeg altid har været en *Klodshans* og slet ikke har turdet vove mig i kast med træhesten og ikke har kunnet hoppe over en snor, der nåede højere op end til mine knæer, så blev denne del af højskolens opgave et dødt punkt for mig, og tiden blev jo let udfyldt med husflid og lignende opgaver.

Der var i de år en underlig disharmoni i tiden. Man hørte knalden af rifler fra skydeøvelser om søndagene, når man sad i kirken og lyttede til fredens evangelium forkyndt fra prædikestolen. Men denne dobbelthed i tiden, krig på den ene side og fred og kærlighed fra den anden, det var så stærkt fremme i disse første snes år efter 1864. Det samme gentager sig nu i Finland, det stakkels folk, gid deres våben snart kunne omdannes til redskaber, der kunne bruges i fredens arbejde, og hadet ombyttes med kærlighed.

Førend jeg forlader omtalen af Vallekilde, skal her noteres en udflugt, som en del af eleverne - hvorimellem jeg var med - havde i fastelavnsugen til Odsherred. Vi havde en udmærket fører i en ældre karl fra Ebbelykke (Niels Jensen), som ikke alene foreviste os det mest seværdige, men også sørgede for, at vi blev både bispist og herbergeret, helt uden udgift. Samme Niels Jensen havde været med i 64 og var en udmærket og moden dansk mand (søn af en skovfoged i Sonnerup Skov).

Vi vandrede altså af sted fra skolen søndag morgen og passerede den del af Lammefjorden, som nu er udtørret, men som dengang havde sit bølgeslag op imod den landevej, der cirka 100 år før var bygget fra Fårevejle Kirke til Fårevejle Kro. Jeg husker ikke, om vi nød en kop kaffe i kroen, men jeg antager det, da vandringsen havde en længde af 1 ½ mil dertil. Netop i de dage var dæmningen ved Avdebo blevet fuldført, således at der nu ikke mer kunne blive højvande af betydning inden for dæmningen. Tidligere kunne vandet gå helt op til vejens overkant og ind på de enge, der var på venstre side og næsten helt op til Enggården. Følgelig var det nødvendigt, at der i den nye amtsvej fra Chr. 8.s tid var lavet et stort underløb i vejen, og dette giver i vore dage besvarelse på, at et sådant findes.

I ældre tid gik indgangen til Odsherred sydfra en del mer vestlig ad dårlige veje vest om Enggården. Den nye vej, som for 100 år siden var bygget ud over engene, var min bedstefar i Illerup (Rakløv sogn) med at køre sammen, hvorom han har fortalt mig som barn, hvorledes det gik til. Han fortalte, at enhver by måtte møde med et vist antal køretøjer en uge ad gangen, og at sognefogderne skiftevis skulle være med for at holde orden i rækkerne. Fylden blev taget dels ved foden af Fårevejle Kirke, af klinten ud imod fjorden der, dels af Borrevangsklinten ud imod fjorden der. Disse

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort »Den nordvestlige trediedel af Sjælland - 1771«. Reproduceret med Geodætisk Instituts tilladelse. (A.30/79). Copyright.

DEN NORD VESTLIGE FIERDEDEEL AF SJÆLLAND

under det Kongl: Videnskabernes Societets
Direction ved rigtig Landmaaling optaget
og ved trigonometriske samt astronomiske
Operationer prøvet .

Tegnet af C. W. Meib. Aar 1771

KATTEGAT

grave ind i klinterne er ejendommelige der den dag i dag. Ved kirkeklinten gik de endog kirkegårdsmuren så nær, at den på et stykke i tidens løb er styrtet ned og siden jævnet ud i vandet, når der var højvande i fjorden, og også denne kalamitet er synlig i nutiden.

Det var min første tur til Odsherred, jeg dengang foretog, og jeg tænkte jo ikke på, at Lammefjorden og Fårevejle for mig skulle blive af de steder, hvor mine største timelige interesser ville gøre sig gældende.

Efter kaffepausen i Vejlebro gik turen så videre til Høve (godt ½ mil nord på), og allerede der mødte os stor gæstfrihed. Vi havde en karl med derfra, der blev vor fører der, og da vi havde set den dejlige udsigt fra Esterhøj, og så var bleven bispist, så forlod vi Høve med tak til beboerne dér og tak til vor kammerat Jens Pedersen, der førte os ind i gæstfriheden, men som nu afbrød turen der.

Det er underligt at tænke på nu (1942), at der er gået 68 år, siden at disse ting er passeret, og at betænke, hvor meget der er forandret i menneskenes måde at være på fra dengang til nu, og selv i føden er man nu helt anderledes indstillet. (...)

Jeg nød den første hestebøf hos N. Jensen, som jeg har fået, ellers var det en ret, som man forhen alle vegne regnede for uspiselig føde. Det samme gjaldt spædekalve. (...)

Både heste og spædekalve spiser man jo nu med velbehag, dengang gravede man et hul i jorden og puttede de gamle heste i, og spædekalve gav man svinene, når skindet var taget af dem. I dag får man 4-500 kr. for en udarbejdet hest og 20-25 kr. for en kalv. (...)

Men jeg skulle jo være færdig med min Odsherredstur, dengang jeg var 20 år, og vi forlod altså Høve - det har vel været lidt over middagstid, da vi passerede strædet og Høve skov. Dengang så det ikke ud som nu. Da var skovplanterne nylig sat eller i alt fald ikke større, end man kunne se hen over dem, og hele terrænet var helt modsat det, man nu ser. Det lader sig ikke benægte, at skove, bygninger og anlæg af forskellige slags nu er noget ganske andet kulturelt set end det var dengang. Hvad det nu er, kan folk jo cykle ud og se. men hvad det dengang var langs med Sejerøbugtens strandbred lige fra Høve og til Sjællands Odde, det er kun at betegne som armod og fattigdom. (...)

Omsider nåede vi en skov (Ellinge Skov), derefter Ellingegården og så gik turen videre igennem byer og dale, og endelig henad aften nåede vi Ebbelykke. Det var en vandring på 4 à 5 mil, og vi var selvfølgelig glade for at komme til hvile den søndag aften i året 1874.

Vort hovedbesøg gjaldt i øvrigt Sjællands Odde, og da vi mandag morgen efter en nats god hvile igen blev samlet, og vandrede mod vest og kunne se Sejerø syd for os, så havde vi fornemmelsen af at være kommet udenlands. Da der kun er en mils vej fra Ebbelykke til Overby, så varede det jo ikke

længe, før vi var der. Og da vor gode fører (N. J.) havde flere bekendte der, så var vi hurtigt i gode hænder med hensyn til hvile og forplejning. Så vidt jeg husker, blev vi af beboerne kørt ud til den yderste spids (Gniben), vist nok 1½ mil endnu længere mod vest. Det havde jo sin interesse at se dette stykke sjællandske Skagen. Men den virkelige glæde og interesse var selvfølgelig Overby Kirkegård og det dejlige mindesmærke der over Villemoes og hans krigskammerater, som ligger begravet på denne kirkegård. (...)

Jeg tror nok, jeg græd af taknemlig glæde den dag. Det var fastelavnsmandag 1874.

I Ebbelykke traf jeg hos daværende gdm. Jørgen Jensen en ung mand, der senere blev en god ven og medarbejder i mejerigerningen. Han hed Ludvig Jensen, og han var hos J. J. fodermester og mejerist. Man kærnedede al mælken der og fedede kalve med kærnemælken. Det var en metode, som flere steder her i landet var i brug, og som i en længere tid gav et godt udbytte for de landbrugere, der havde begyndt at fodre deres korn op i stedet for at sælge det.

På vor hjemtur var vi ikke alle i flok og følge, men havde delt os lidt efter hver enkelts interesse. Jeg opsøgte en faster på Lyngen, der boede i et af de der beliggende tarvelige huse. Hun var enke og boede tidligere i Illerup (min fødeby). Hun var rejst herind efter anmodning fra en arbejdsmand ved Saltbæk Vigs udtørring for at blive hans husbestyrer - han hed Lars Larsen. Der fandt jeg altså faster Ane med sine 3 pigebørn, som jeg ikke havde set i hen ved en halv snes år. Den ældste af disse piger var allerede blevet gift med en karl fra Svinninge Bolsmose - han hed Mads Olsen og blev senere fragtmand på Odden. De to yngre piger var hjemme hos moderen endnu - den ene hed Kirsten og den anden Margrethe. Kirsten var et år ældre end mig og Margrethe cirka et år yngre. Jeg husker endnu fra dette besøg, at disse to pigebørn de kom op at skændes om, hvilken af dem det passede bedst for at få mig til kæreste. Jeg kom imidlertid godt derfra uden at blive forelsket, og det passende forhold blev altså ikke prøvet.

Derefter gik min tur så til Bolsmose for at hilse på den ældste af kusinerne (Mads Olsens kone). Hendes mand var medarbejder ved Lammefjordsdæmningen og gav mig den første rigtige forståelse af disse forhold. Blandt andet fortalte han, at nogle dage før var de blevet herre over den strøm, som i lang tid havde ført den jord bort, som blev fyldt i den åbning, der var imellem molerne fra begge sider. Hos M. O. fik jeg altså min første viden om teknikken ved Lammefjordens udtørring. I den retning er jeg blevet skolet meget siden den tid.

Ikke lang tid derefter var skoletiden på højskolen forbi, og det farvel, som der skulle siges såvel til hele flokken som til Trier og alle lærerne der, vil jeg ikke omtale. Det er en erfaring, som mange tusinde unge i Danmark

har gjort, at det berører følelseslivet i høj grad, men at det også styrker håbet og længslen efter at gøre livet til et redskab for gode gerninger i forventning om at få livet ført ind i *de ædles* spor og blive lysvågen *for alt stort og skønt herved*. Og jeg synes også, at det i nogen måde er lykket for mig siden den tid.

Det store spørgsmål for alle os unge mennesker, om vi så fik de værdier af den forgangne vinter på skolen, som vi ventede, er vel ikke let at besvare. Skulle det rigtigt undersøges, blev resultatet vistnok dette, at vi fik for lidt ydmyghed med hjem derfra, og jeg tror nok, at Trier havde sin part af skylden, hvormed jeg mener, at Hoff bremsede ham noget eller måske meget.

Når vi elever var på fodture i egnen, så gik det gerne med sang og lystig skæmt, og det kan ikke nægtes, at det ofte var på en egen drilsk måde, at *Alle de riger og lande* blev sunget på, når vi passerede sådanne byer og steder, hvor vi vidste, at folk ikke så med venlighed på højskolens folk, og sådanne steder var der mange af i den tid. Men folk var jo alligevel ikke mer dumme, end de godt forstod, at den *slags åbne pander*, hvormed vi troede, at vi kæmpede med, når vi sang om *riger og lande* eller om *Vikingemoder dronning på havet*, at disse *åbne pander* ikke just var himmelværdier, ej heller værdier, der kunne skaffe os det tabte Sønderjylland tilbage, og derfor lo man ofte ad os i stedet for at synge med. Men nu, der er gået over et halvt hundrede år siden den tid, har højskolen og befolkningen jo lært at se lidt anderledes på hverandre, og der er jo også slebne mange kanter af på begge sider siden den tid. (...)

Dengang vi for cirka 50 år siden byggede korskirken ved siden af højskolen, var der ængstelse for, at kirken skulle blive for lille, og vor dygtige bygmester søgte da råd herimod ved, at der blev lavet pulpitur ovenpå i hele kirkens omfang, for der skulle være plads til skolens elever - 100 à 150 - og derfra ventede man, at sangen skulle bruse ud over kirkens rum som et ekko fra himlen, og billedligt talt skulle vi kunne synge Grundtvig op af graven igen - han var nylig død dengang - når vi på Herrens dag istemte

*Tusinde døgne, verdslige, søgne, gyldne for kød,
kan de vel ligne én dag af dine, som vi dem nød,
når under sang med dit vingede ord,
sjælen af sky over stjernerne fór?*

Jeg tænker tit på disse forhold og føler skuffelsen stor, når jeg om søndagen ofte sidder på denne ophøjede kirkeplads, kun sammen med nogle få kirkegængere deroppe, og ved, at der går over 100 elever fra skolen der udenfor. Bare nu disse unge var herinde og hjalp os med at få liv og ånd i sangen, så var Vallekilde det, jeg altid har ønsket.

Da vi flyttede fra Ubberup og herhjem til Vallekilde, da var vi jo bleven så godt vant, at vi ventede os meget her til afløsning. Et af de sidste minder, jeg har om vor kirkegang i Ubberup, var en søndag, vi sang salmen *Op I*

kristne, ruster Eder. Der var ikke musik eller andre hjælpemidler, men der var hjertevarme og sanglyst, og der blev sunget sådan, at jeg synes, at jeg endnu mærker det.

Den slægt af danske, som i 70'erne, og jeg derimellem, der dengang var elever på de danske højskoler, vi er jo nu snart allesammen forflyttet herfra denne tilværelse. Men hvordan har vi så båret vore byrder, og hvordan med vor efterslægt. Vi sang jo alle med begejstring, at vi ville efterlade *Danmarks have* til en lys og herlig efterslægt. Mon vi har fået praktiseret denne store forventning? Mon ikke at slægten snarere kommer til at sætte » ÷ « eller i alt fald »?« til profetien om dette spørgsmål.

I en retning skal det indrømmes, at slægten er gået betydeligt frem, nemlig i det materielle og kundskabsrige, og at det er et langt mer fuldkomment Danmark, vi nu er borgere i, end det, der var i 70'erne. Men hvis vi har fået denne gevinst på bekostning af kristelige værdier, så er der måske mindre grund til at råbe hurra derfor.

Der stod for en tid siden en lille artikel i et blad, hvori en mand beskylder grundtvigianerne for, at disse nu taler så meget om *Munkedalene**) i stedet for før, da var det mere *Birkedalene**), der var på omtale, og der kan vist nok være en sand hentydning (billedligt talt) deri. Det er jo let at forstå, at han, der stak denne glose ud, han betegnede Birkedal for et åndeligt spørgsmål og Munkedal for et timeligt. Og sandheden er vel også nok, at den del af det slægtled, der siden 1870 har besøgt højskolerne (særligt af bondestanden), de er i materiel henseende bleven de foregangsmennesker her i landet, som siden den tid har bygget det op til en smuk Danmarks have. Dette har jeg et ganske åbent øje for.

Men så er der to andre sider, nemlig *politisk* og *kristeligt*. Hvad skal man sige til disse spørgsmål? I 70 og tiden deromkring, da hed det *højre* eller *venstre* - enestyrelse eller fællesstyrelse. Vi mente jo dengang, at vi fik fællesret, at så var lykken nået for os alle, nu var der ingen røvere mer i denne skov. Men har det ikke været en tid siden, hvor røveriet det ene år efter det andet har taget til og således, at der nu snart ikke er til at være her? Nu er her så mange partier og sammenslutninger for at vinde magt og flertal i alle retninger, at livet ligefrem bliver en krydsning op mod vinden og imellem åbne og skjulte grunde, at der skal meget indsigt til for at komme i land med skuden. Og så er endda det værste tilbage: hvordan bevares kærligheden under alt dette? Alle de forskellige småpartier i en kirkekreds, mon de elsker hinanden i dag, når de i går kævledes om et eller andet materielt spørgsmål? Og det er jo ikke alene hjemlige spørgsmål, men også politiske

*) Vilhelm Birkedal var præst i Ryslinge for landets første valgmenighed. Munkedal var en kendt dansk hesterace.

Opriindeligt stammer denne sammenligning fra en af Johan Skjoldborgs fortællinger.

do., og deraf er der nu mange slags i vore dage, og næsten alle har med afstemninger at gøre.

Så er der alle de økonomiske spørgsmål, som der kaldes til valg på, de kommunale ikke at forglemme. Der ser det næsten sørgeligt ud. Kommunen burde jo have en samling af de dygtigste mænd ind i styrelsen, men derom spørges der ikke mer, og det kan meget let komme til at passe, som sangen siger, *at slyngler hæves til ærens top*. Det kommer an på partiet, og hvad dygtighed vedkommende har til at finde stemmer og finde de dårlige sider frem hos modstanderne og blande lidt løgn i agitationen, det krydrer sagen osv.

MEJERIELEV

1874. Det første halve år efter mit højskoleophold på Vallekilde var jeg mejerielev på *Lerkenfelt*, og nu skulle altså livet vise, om der var brug for mig i dette arbejde. - Jeg havde ikke været på gården ret lang tid, før jeg fik bud fra godsejeren om at komme ind til ham på kontoret, da der var en sag, han ville tale med mig om. Til min glæde fik jeg da af ham meddelt, at han havde en plads til mig på *Herlufsholm* hos en forpagter der, som han godt kendte, og som han havde sendt en tidligere elev til, som han havde været glad for. Men da denne nu var tilbudt noget bedre, så var der kommet brev til godsejeren om at få en anden i stedet for ham. Nu var spørgsmålet så, om jeg ville have denne plads, som Holm nok troede, jeg kunne klare der som mejeribestyrer. Jeg var jo endnu ung, men godsejeren mente, at jeg havde vist så god opførsel og tillige god forståelse, at han ville give mig en god anbefaling. Glad for disse gode udsigtsmuligheder forlod jeg takkende den velvillige mands kontor og glædede mig til den fremtid, der nu ventede mig på dette felt.

En måneds tid derefter (cirka) fik jeg påny anmodning om at møde på hr. Holms kontor. Nu drejede sagen sig igen om mejeribestyrerpladsen på *Herlufsholm*. Der var igen kommet brev fra forpagteren der, og det meddeltes, at den mejeribestyrer dernede nu helst ville blive der, og forpagteren ville også helst beholde ham. Denne var nu villig til at give mig en erstatning tillige med en undskyldning for at frigøre ham for den med mig indgåede overenskomst. Godsejeren syntes, jeg skulle svare imødekommende og ikke forlange noget urimeligt beløb, og vi var enige i, at når han betalte 100 kr., så kunne jeg være tilfreds. Dette blev så meddelt videre, og nogle dage derefter modtog jeg min første løn for arbejde, der ikke blev gjort - 100 kr., og som jo nok er de penge, jeg er kommet nemmest til i min tid. Det bragte og-

så balance i min pengebeholdning. Thi de 100 kr. havde jeg jo brugt i det sidste år, dels til højskoleophold og nu i dette år til at lære mejeri for, hvor der ingen løn blev tjent.

Af minder fra denne tid, jeg lærte mejeri på Lerkenfelt, noterer jeg det bekendtskab, jeg stiftede med Karoline Larsen fra Tørringe, som da var 1'ste mejerske og blev betragtet som meget dygtig i sin gerning. Hun havde en lille tid derefter ved min anbefaling som mejerske på Modebjerggård hos Mikkel S. Holm, blev siden gift med Jørgen Kleis Besser på Samsø og er endnu levende (1941) jævnaldrende med mig (altså cirka 88 år). Vi har haft et uafbrudt kendskab med hinanden i de forløbne cirka 60 år siden den tid.

Et andet kvindeligt bekendtskab blev også indledt der med Bodil Andersen fra Kongstrup, som var trolovet med Mads S. Kristoffersen fra Kollaklinter, med hvem hun kort tid efter blev gift. En udmærket god kvinde, der tillige med sin mand stiftede et godt hjem i Kollaklinter, og hvorfra der er udgået en agtet og god slægt, som også er velkendt i nutiden. Hun er for flere år siden kaldt bort fra denne verden, og hendes mand ligeså. (...)

Da jeg så i efteråret 1874 (omtrent 21 år gammel) forlod Lerkenfelt, var jeg - sådan synes jeg da selv - bleven et nogenlunde veluddannet ungt menneske. På Lerkenfelt var jeg blevet godt undervist i mejerikundskab både i teori og praksis, og jeg kendte de fleste af professor Schelkes tabeller og forstod at bruge dem og afgav prøver derpå ved forsøgskærninger m. m., som godsejer Holm anerkendte. (...)

På Vallekilde var jeg vistnok også i den halvdel, der gik ud fra skolen med forståelse af liv og historie, og tidens bedste mænd, som kæmpede for ånd og liv såvel kristeligt som nationalt, var ikke mere ukendte og fremmede for mig. Mit sind var *glad og fri* som Mads Hansen synger, og jeg tror også, at jeg ville følge M. H. deri, at jeg ligesom han kunne vidne, *at jeg ikke ville bytte med nogen mand på jord og ej heller flytte fra denne plet i nord.*

Således stod altså forholdene for den fattige hyrdedreng fra *Vibesang*, da den første snes år var gået for ham. Jeg havde haft gode pladser, jeg havde været på højskole, jeg havde lært mejeri, jeg havde endog fået mange penge for at blive borte fra en plads, jeg havde fået en stor vennekreds, jeg havde lært afholdenhed, jeg var ikke falden i usædelighed, og jeg havde lært min Gud og mig selv at kende. Grundtvig siger i en af sine sange, at *langt mere værd end det røde guld, det er sin Gud og sig selv at kende.* Således har jeg sikkert også følt det dengang.

MEJERIKONSULENT

»Udenlands«. Da jeg for anden gang forlod Lerkenfelt og de derved beliggende egne, gik rejsen til Samsø. Nu ville jeg bruge tiden til at besøge mine højskolevenner, og på Samsø var der 3, og dem gjaldt altså den første rejse til. Da Samsø for mig var som en lille udenlandsrejse og et sted med god klang takket være de 3 elever derfra på højskolen, blev altså denne rejse påbegyndt med store forventninger. (...)

Rejsen derover foregik ikke som nu i et komfortabelt dampskib, men i en åben postbåd fra Kalundborg. Den lå stille, når det var lunt og stille vejr, og det var tilfældet, dengang min første tur fandt sted. Vi var nogle unge mennesker som passagerer, og vi søgte jo at få tiden til at gå med godt humør under den langsomme sejlads. Vi nåede ind til Ballen havn, endnu før solen gik ned, og jeg nåede Agerup, til min ven Niels Trier, før det var senetid. Vor befordring var apostlenes heste, så det tog jo tiden. Der var ingen kapervogne eller postvogne, sådan som der nu er. (...)

Der gik en del af november måned, før jeg igen kom til Kalundborg, og mange hjem på Samsø åbnede sig gæstfrit for mig i denne november måned. Den ene af mine elevkammerater havde en søster, der skulle have bryllup om en lille tid, og dette skulle jeg være med til, og mange hjem skulle besøges, og på den måde gik tiden. Jeg fik fast opholdsplads i Niels Triers hjem, og hans fader Mikkil P. Trier han fattede hurtigt den plan, at jeg burde blive Samsøs mejerikonsulent. Det var en sag, som der tidligere var forhandlet med landboforeningen om, og da han var særlig kendt med formanden for foreningen (grev Danneskjold), så mente han, at der nu skulle smedes, mens jernet var varmt. Han påtog sig så at forsøge på at få dette forhold ordnet i løbet af den kommende vinter, således at jeg længere hen ad tiden kunne vende tilbage som antagen konsulent.

Forholdene lod sig også ordne på den foreslåede måde, og jeg skulle så tage mit første ophold på grevens gård (Brattingsborg), for at formanden (greven) kunne anerkende min brugbarhed. Således gik det også til, at året derefter var jeg mejerikonsulent på Samsø. (...)

Ved nytårstid 1875 var jeg vendt tilbage fra min rejse på Samsø, hvor jeg altså havde håb om at blive antaget som mejerikonsulent. Julen anvendte jeg så til forskellige besøg hos den vennekreds, som jeg havde fået på højskolen året før.

Det var mest her i Odsherred jeg fandt mig bedst til rette, vel nok fordi jeg her begyndte at drive undervisning i mejeribrug. Der var mange steder, at mændene de havde begyndt at fodre kreaturerne med kraftfoder, men det kneb for husmødrene at omsætte den større mælkemængde til en indtægt, der stod i forhold til udgiften, og før jeg næsten selv vidste af det, var jeg inde i en virksomhed som konsulent hos disse kære bønderfolk. Jeg kom

da heller ikke herfra før sommeren kom, da Samsø så havde krav på mig.

Det var særlig Asnæs og Grevinge sogne, der benyttede min hjælp. Mit hovedkvarter var hos sognefoged Peter Henriksen i Åstofte, hos hvem jeg blev optaget som barn i hjemmet, en udmærket kærlig og kristelig familie, som jeg aldrig kan glemme. P. H. og hans hustru (Marie) de viste så megen omsorg for mig - og senere, da jeg blev gift, også for min hustru - at jeg stadig stod og endnu står i stor taknemmelighedsgæld til dem, skønt de er døde og borte for mange år siden. (...) Jeg har et minde fra mit ophold i dette Åstoftehjem. Det drejer sig om salmen *Om himmeriges rige vi tales ved*. Vi skulle have en dag sluttet, før vi gik til ro, og så blev denne salme foreslået - jeg havde aldrig lagt synderligt mærke til den før - men jeg mindes den særlig fra den aftenstund af og vor samtale tillige med teksten af den salme. Det blev en mindeaften for mig om dette kære hjem og de gode venner, jeg der havde fundet. (...)

I Hørve blev jeg også meget godt hjemme og særlig må her nævnes brødrene Niels Jensen og Peter Jensen. De var begge gårdejere, og de stak ikke deres kristne lys under skæppen. Peter Jensen havde sin moder på aftægt, men hun levede ikke forladt af sin søn, thi han, der tillige var en god musiker, tog stadig sine venner og sin violin med ind til moderen og spillede og sang for os derinde. Sådanne småmøder var jeg ofte med til i dette hjem.

Min tid blev forøvrigt brugt således, at jeg boede en uge på hvert sted. Men da jeg nok kunne undervise på 2 steder ad gangen, når disse lå i nærheden af hinanden, så blev det jo til 14 dages undervisning for den, der skulle have med mælken at gøre, og i det par år - eller måske lidt mere - blev der mange hjem, der tog imod min lærdom. Det var jo mest de unge koner eller voksne døtre, der gav sig af med at lære at omsætte den friske mælk til godt smør. Det var en ret interessant bestilling at have, og den betaling der blev forlangt derfor, nemlig 10 kr. for 14 dages undervisning og fri station i 8 dage, det var jo til at overkomme. (...)

Den sidste halvdel af året 1875 var min gerning altså overflyttet til Samsø, og der har jeg levet mit livs skærsommer, netop i dette år. Min gerning derovre lykkedes udmærket, og mine venner derovre blev mange. Selve min gerning blev anerkendt både af landboforeningen og af de fleste landbrugere, som arbejdede på fremgang i bedriften.

Det varede ikke længe, før jeg kom i kontakt med den del af befolkningen, som på den tid var kirkegængere i Tranebjerg, hvor der var en ung præst, der hed Husum. Han var søstersøn af Vilhelm Birkedal - og passede embedet for faderen, der var en meget gammel mand. I samme kirke var en lærer Vendt kirkesanger. Både kunne han få folk til at synge med, og selv kunne han synge, så det var en fryd. Han gik op og ned ad kirkegulvet og sang for. Der var hverken musik eller indstuderede kirkekor, men der var kirkesang, og det var en fest at komme i kirken. Jeg glemmer aldrig den sommer og den sang og det gode vidnesbyrd fra den unge præst. Men nu

er det borte. Præsten døde som ganske ung mand, og kirkesangeren er bleven gammel og er selvfølgelig død for mange år siden. Men livets ord og sangens toner har desuagtet slået kreds om den gamle kirke. Endnu lever mindet i min sjæl om den dejlige tid, da de store skarer samledes til søndagsgudstjeneste i Tranebjerg kirke, og hvor *sjælen af by over stjernerne fór*.

Her kan jeg ikke lade være at putte et par linier ind om en, som jeg traf netop den sommer (i 1875) på Samsø. Jeg mødtes med hende (Frederikke Bay) i hjemmet - hun var også elev hos mig i mælkestuen - jeg mødtes lige-

ledes med hende i kirken og ved de troendes privatmøder i husene, og jeg kom til at elske hende højere, end jeg forhen havde kendt til, hvad kærlighed betyder i et menneskehjerte. Og da den dag så nåedes, at hun sagde *ja* til at ville følge mig på *livets og dødens den rullende bølge*, da havde jeg i sandhed fundet den lille fugl, som kunne tale. - Det var jo til at begynde med ord og toner, der var liflige i mine ører, og dette blev det altid ved at være, også for den slægt, hun blev moder for på denne jord. Ja, tonerne gav genlyd ned igennem hendes afkom. (...)

Der kunne nu nedskrives en lang og trist historie om den forlovelsestid, som blev min veninde til del - af hendes venner og familie. Den nyhed, at frøken Bay (birkedommerens datter) havde forlovet sig med en bondekarl

fra »Sjælland«, en, der ikke ejede hverken gods eller dannelse, det var dårlige udsigter, ja næsten synd for hende. Øens højremænd de græd krokodilletårer på frøkenens vegne, og der blev rejst en hel oprørsbevægelse imod denne bondekarl. Der blev inter文eneret i familien for en eksklusion af ham, da det jo var klart, at det arme pigebarn ville blive bragt ud i den største elendighed, hvis ikke at vennerne kom hende til en virksom hjælp. Det må dog noteres her, at hendes mor og den yngste af hendes brødre i forening med den unge præst stillede sig på den side, hvor kærligheden råder. Og med denne avantgarde til hjælp beholdt hun så skansen. Hun måtte imidlertid igennem en temmelig streng sygdom i de dage, men jeg tør selvfølgelig ikke påstå, at denne var påført hende af sjælslidelse for min skyld, selv om jeg mener, at der er sandsynlighed derfor. Men også dette kom hun udover.

Et lille kapitel af den kærlighedskrig, som der i 1876 blev ført imellem Samsø og Sjælland, kan jeg ikke nægte mig fornøjelsen af at notere her nu så mange år bagefter. - Det var min venindes svogre, der var hendes mest pågående modstandere. Overfor dem ville hun ikke indlade sig i diskussion, men hun var forfærdelig hårdt såret af deres nærgåenhed. Så var der gået en måneds tid, uden at man havde behandlet sagen på oprivende måde, og man tilrådede hende at gøre en rejse for at få sindet lidt i ro. Derved mente man så, at de ydre indtryk skulle bidrage til, at hun igen fik koldt vand i blodet. Man spurgte hende, hvor hun ønskede at tage hen, og de enedes så om en tur til Løve herred. Der levede en af hendes veninder fra Vallekilde Højskole.

Jeg ved ikke, hvordan min veninde havde fået at vide, at jeg netop var på Løve-egnen i de dage. Men i alt fald skete det således, at jeg en aftenstund modtog et brev fra denne hendes veninde - jeg arbejdede et stykke derfra på en gård - om at komme tilbage sammen med budet. Der var en besked til mig, som jeg selv skulle modtage. Drengen havde ikke nogen mening om, hvad det drejede sig om. Min forundring og overraskelse kendte næsten ingen grænser, da konen hun lukkede døren op for mig ind til den pæne stue og sagde, at der lå et meget vigtigt brev til mig inde i stuen. Men der sad hun så inde i en sofa, halvt grædende og halvt leende, og spurgte mig, om jeg ønskede, hun skulle rejse igen?

Sagen kan kun fuldt forstås, når jeg noterer, at vi i de sidste breve havde diskuteret om vor stilling, og jeg havde rask som altid - sagt: »Rejs fra dem, og kom blot herover«. Men hun havde svaret mig: »Nej, min ven, rejse fra sin gamle, gode moder på den måde, det kan jeg ikke, selv om jeg skal lide nok så meget«. Og så havde jeg vist nok slået på, at vi måske hellere måtte skilles, da disse forhold jo kunne vare i mange år.

Men så ganske kort derefter kom den aftenstund, da jeg hos Signe Bentsen - vor fælles ven - blev lukket ind i denne fællesstue. Og jeg vil indrømme, at

det ikke varede ret længe med vor forhandling, før jeg var villig til at fortsætte trolovensen, selv om der skulle gå flere år hen, før vi kunne tænke på at sætte bo sammen. Jeg var snart klar over, at hun var knyttet til sin elskede gamle moder med sådanne bånd, der kun kunne løses med lempe. De blev da også løst på en sådan måde, at moderkærligheden ikke tog skade, og endte således, at mit ja og amen faldt sammen med begges lyst og vilje. Vort stævnemøde eller rettere vennemøde den aften og de følgende dage, det forstår jeg mig ikke på at fortælle om, således at det kan føles eller forstås af andre end mig selv, men det er vel også nok.

»Herlighedslivet«, det store spørgsmål *hvordan er der i de saliges paradis?*, er vel noget, som de fleste kristne mennesker tænker meget på, og det er også for mig et livsspørgsmål. Thi uagtet det i hele min tilværelse har stået klart for mig, at jeg som *et Guds barn* altid har været begunstiget her i livet og haft det betydelig bedre i denne tilværelse, end hvad verdens børn kan påstå for deres vedkommende, så er det dog alligevel sådan, at jeg altid har forventet, at den fuldkomne glæde skal jeg først nå frem til derhjemme sammen med de kære.

Her: *Hjemme at være, hvor sol og sky
går ned bag de vante tinder.*

der: *Hjemme at være i himmelby,
hvor solen evindeligt skinner.*

Disse to forskelligheder har jeg grundet meget på, men hvor er vel den, der har kunnet give et virkeligt billede af det sidste sted? Vi synger og tror om Gud, der er kærlighed, at vi derhjemme skal vinde forståelse og fuld delagtighed i dette livsforhold, og det venter jeg selvfølgelig også. Men så kommer det store spørgsmål: hvordan føles og leves så denne kærlighed, og hvem har fået så megen forståelse af kærlighed her på jorden, at man mener at kunne slutte derfra og til den evige kærlighed?

Når jeg på forrige side har fortalt om mit møde i Vinde Helsing med min hjertensven og mit samvær med hende der i de enkelte dage, da er der i disse dage fæstet så mange glæder og lykkefølelser til disse dage og dette samvær, at jeg altid må tænke: *mon ikke det var en forsmag på Himmerige, som jeg der nød?* I alt fald oplevede jeg at være fuldstændig tilfreds og mæt af livet, og jeg syntes, at alt verdsligt eller kødeligt var væk, og kun ydmyghed, kærlighed og renhed og godhed delte samværet med os.

Og nu imellem 60 og 70 år derefter, når jeg tænker på de dage - og det gør jeg tit - så siger jeg altid til mig selv: ja min ven, dengang fik vi en forsmag på at have ophold i salighedens hjem. Holde denne rigdom fast, indtil livet sammen blev afsluttet, det kunne vi vel ikke helt, men måtte igennem et stykke af jordelivets kår under noget mer prosaiske forhold, men som vandringsmænd i et jordisk land gjorde vi det dog godt ved Guds hjælp, og

vort fælles ønske om at få lov at fortsætte bag graven og på samme måde, som vi selvstændigt fik lov at mødes i 1876, det tror jeg på. Da hun rejste fra mig i døden, sagde hun: *jeg ser nu engle*, og jeg tror næppe fejl, når jeg mener, at hun også havde englevagt, da hun kom til mig der.

Fra den tid blev det så min opgave at bygge en lille rede til os, og ved det nye års (1876) begyndelse var alle mine bestræbelser lagt an derpå. - At stedet måtte blive Odsherred, var jeg snart klar over. Her havde jeg vundet mig mange venner, og uagtet at jeg i andre egne af landet - særlig i Løve herred - var kommet godt i gang, så var alligevel Odsherred stedet, hvor jeg mente, forholdene skulle kunne tildannes. I Asnæs sogn, hvor jeg havde det meste at bestille med nyanlæg, var der også en del beboere, der helst ville have fællesmejeri, og min gode ven P. Henriksen tilrådede mig at bygge et mejeri i Fårevejle sogn for der at opkøbe den mælk, som der var at få, tilligemed mælken, der var ledig i Asnæs.

Denne plan hjalp han mig med at få i orden og deltog i at få lejet lokaler hos sognefoged M. Madsen i Veddinge. Og således gik det da til, at jeg i 1876 flyttede ind i et nyt, men tomt stykke stuehus for der at begynde at oparbejde et fælleshjem til birkedommerens datter fra Samsø og mig. Jeg fik der en søster til at hjælpe mig. Da vi spiste den første dags middag, tog vi en dør af ind til et mindre rum, lagde den hen over et par blikspande til bord og nød på denne måde middagen. Det er kun kedeligt, at jeg ikke har noteret denne mindedag, men det var en tarvelig begyndelse på så stor en opgave. Nu, da de mange år siden den tid er gået, er der grund for mig til at sige: tak, Herre, thi Du er god, og Din miskundhed varer til evig tid.

MEJERIEJER

Det var altså i god overensstemmelse, at jeg i forlovelsestiden begyndte at danne til på et fælleshjem, og da midlerne dertil jo kun var små, måtte man nøjes med at bo til leje i begyndelsen. Jeg oprettede derfor tildels min konsulentvirksomhed, og som forhen anført lejede de udvendige rum i en ny stuelænge hos sognefoged Mads Madsen i Veddinge. Der blev indsat kærne m.m. til smørproduktionen af indkøbt mælk, der blev samlet dels i Asnæs og dels i Fårevejle sogne med et lille énspænderkøretøj. Min første hest hed *Musse*, og den hoppe glemmer jeg aldrig, (...)

Det næste skridt på hjemvejen her i livet var købet af *Ørbækskilde*. Det gik til på den måde, at jeg købte et hus af skræder Niels Jensen. Det lå ved vejen til Riis på Hans P. Olsens jord i Veddinge tæt ved en Hans P. Olsen tilhørende kilde, som jeg samtidig fik lejeret på - så vidt jeg nu hu-

sker kostede huset 2000 kr. og kilden 25 kr. årligt. På disse 2 småpladser blev så indrettet et regulært *vandmejeri*, som fik navnet efter kilden *Ørbækskilde*. Der var ikke så god plads som i Veddinge hos M. Madsen, og den husflidsvirksomhed og aftenskole, som var påbegyndt i Veddinge, måtte nu indstilles. (...)

Til gengæld blev *Ørbækskilde* et lærested for kvindelige mejerielever, og det var ikke så ganske få piger fra Fårevejle og omliggende sogne, der søgte undervisning i mejeribrug på denne plads. Fra så fjerne steder som Samsø var der en elev. Det var under meget indskrænkede og små forhold, det hele fungerede. Men den ungdommelige glæde var til huse hos os, og mange muntre episoder forefaldt, og der var ingen mangel på *alvor og gammen* i dette mit nye hjem (...)

Fra den befolkning, som overlod mig deres mælk, har der dengang og siden efter bestået et venskabsforhold, og man var villig til at give mig lidt hjælp ved forskellige lejligheder, når det kneb. Således lånte Anders Erikssens enke i Høve mig 1500 kr. på et glat ansigt, da jeg skulle købe det omskrevne hus ved kilden.

Når jeg ser på min forlovelsestid, hvori jeg tildels var afskåret fra at kunne gøre hende besøg, og kun sjældent få besøg - en gang om året, - og jeg så nu stadig er vidne til, at forlovede unge de næsten ikke kan undvære hinan-

den, så får man sine egne tanker om den sag, og jeg er af den formening, at jo mere afsavn forlovede unge mennesker har været genstand for forud for ægteskabet, des mere lykke og glæde indkasserer man, når dagen nås, at man får hinanden. Elskov er jo en ting, der har en livsalig værdi, når den kan nydes her på jorden i sin fulde sødme. Men den skal vistnok nydes med megen mådeholdenhed og stor forsigtighed. For mit eget vedkommende er jeg klar over, at savnet, vi var underkastet, gav sit bidrag til vor ekstra store lykke, som vi følte, når vi de sjældne gange fik lejlighed til at se og leve sammen i forlovelsestiden. Jeg glemmer aldrig det første møde vi havde med hinanden, efter at jeg havde erhvervet vort lille hjem ved kilden og fået det sat i en pæn stand, og så derefter fået hendes meddelelse om, at den dag ville hun komme og besøge mig, særlig for at se, hvordan hjemmet var, som vi skulle dele med hinanden. (...)

Vort lille Nazareth i Ørbækskilde

I den stille periode, vi boede der, blev jo vore 2 første børn, Bay og Helga, født. Ja, jeg må vel nok få lov at opkalde min far, som jeg ikke kan mindes, sagde min kone, dengang Bay var født, og så må han vel nok få lov til at blive præst, hvis han får lyst dertil? Og derom var vi jo let enige. At vi var fælles om glæden over vor lille dreng, behøves der ingen tvivl om, og at drengen var dygtig til at græde, var kun et vidnesbyrd til os om, at han nok ville blive en god sanger, efterhånden som han voksede til, og det kom da også i nogen måde til at passe.

Allerede et godt årstid derefter ankom den lille frøken Helga, og selvfølgelig var hun også en velkommen gæst i *Ørbækskilde*. Nu fik jeg mandat til at give barnet navn. (...)

I *Ørbækskilde* var der jo *en lille køn og yndig plet*, og for os var der godt at være. Men der var ikke plads nok til at udvide sig på, og mejerivæsenet måtte jo stadig drives på meget indskrænkede forhold. De mange elever, der stadig meldte sig for at lære, både fra sognet her og længere udefra, fordrede jo sin plads, ligesom der også krævedes en forøgelse af hestekraften og dermed mere plads til stalde, vognremiser m.m. At få børn kræver jo også plads, og desuden blev det mer og mer vanskeligt at undvære jordareal. Spørgsmålet om at erhverve større hjem blev derfor påtrængende nødvendigt. Jeg var derfor en villig tilhører, da maler Nielsen i Vig (han var også ejendomsmægler) en dag i 1879 besøgte mig og min kone, og hvis ærinde det var at sælge Peter Jensens gård i Riis til os. Nævnte gård blev kaldt *Risegaarden*. Den nuværende ejer var det ikke muligt at gå fremtiden i møde for, og han (Nielsen) var udsendt for om muligt at formå os til at være P. Jensens afløser. Gården var arvefæstet til Dragsholm, og de afgifter, der skyldtes til Zytphen Adeler, var blevet så store, at P. J. ikke kunne klare dem. En større del af jorden (15 td. l. af den bedste del) var solgt bort

fra gården nogle år før, men heller ikke dette kunne bringe P. J. på ret køl. Det endte med, at jeg fulgtes med ejendomsmægleren til godskontoret i Vindekilde og der forpligtede mig til at indgå i de gældsforhold, der hvilede på Risegård, og så fra 1. januar 1880 at indtræde som ejer af den nye værdighed som *gældbunden tjener*. Da jeg igen var hjemme, sagde min kone leende: *Det er vist grinagtigt at være gårdmand.*

GÅRDMAND

Begyndelsen på *Risegaarden* var ikke nogen let eller nem sag, og der måtte et par års arbejde til, før de gamle bygninger blev således omlavet, at vi (familien) kunne flytte og bruge dem til bopæl. Dermed blev hurtigt lavet plads til den firbenede del af beboerne, og allerede det første år var øverstestuen omdannet til kostald. Det kneb jo lidt at få de hornede beboere til at passere indgangstrappen, men det lod sig gøre i det første års tid, og der var mange trin opad til denne nye koafdeling i P. J.s øverstestue. Heste og svin fik en mer bekvem indgang til salonerne.

I 1882 var vi så vidt med den herskabelige beboelse på gården, at familien og tjenestepersonalet også blev flyttet derhen, og dermed blev vort lille *Ørbækskilde* overladt til fremtidige tilfældigheder. Det var vel ikke alt sammen højtidsmusik, der lød ved den lejlighed. Jeg tænkte ikke dengang, at det lille hjem, som vi da forlod, nogensinde skulle komme i fremmed eje. Og dog er det sket, men det er også en af de ting, som jeg fortryder.

Kort efter, at vi var kommen nogenlunde i kvarter på *Risegaarden*, ankom der en lille pige, som min kone forlangte skulle hedde Albertine, og det hedder hun endnu den dag i dag. Det var den 18.11.1882. Året efter, den 29. september 1883, blev født en lille dreng, som jeg selv døbte hjemme, og som vi kaldte Johannes. Han levede knap 2 uger, og vi måtte have ham stående hjemme en lille tid, fordi at den nye kirkegård i Vallekilde ikke måtte tages i brug, før den var lovmæssigt indviet. Det blev den så nogen tid efter, og den lille Johannes blev den første, der fik sit sovekammer på denne kirkegård.

Det næstfølgende år blev Viggo født den 23. april 1885 og opkaldt efter en af moderens afdøde slægtninge. Dernæst blev Valborg født også på *Risegaard*, den 15. maj 1886. Hun fik navnet Valborg, fordi hun skulle døbes sammen med en fætter, der skulle hedde Aksel, og familien fandt behag i at supplere navnene Aksel og Valborg med hinanden ved dåbsfesten.

Risegaard set fra syd.

Risegaard set fra Frederikkesminde.

Det kunne jo have sin interesse, nu da disse børn er levet frem til halvgamle mennesker, da at give dem en biografisk karakter hver for sig for at se, hvordan moders eller faders ejendommeligheder var nedarvet. Dette vil jeg dog ikke, men kun anføre her, at vi begge to var enige om at gøre alt, hvad der stod i vor magt for, at vore børn måtte blive ikke alene en frugt for os, men også en frugt for vor himmelske fader. Og vi var enige i, at når ikke vor påvirkning og formaning længere slog til, da måtte vi holde privat skolegang for dem, da vi jo vidste, at den påvirkning, som børn er udsat for i den offentlige skole, kan bringe en smitte med sig, der kan få følger for livet. Derfor blev der lavet skolelokale og holdt lærerinder, så længe børnene var i den alder, at de skulle skoleundervises. (...)

Om arbejdet på *Risegaarden* er at meddele, at der blev straks taget fat på at få en større mejerivirksomhed i gang, dels ved selv at producere megen mælk på gårdens drift (stort kohold) og dels ved at indkøbe mælk. En ny huslænge blev opført i vest, hvori blev indrettet en stor iskælder, hestehold og vognport over iskælderen m. m. I østerlængen, der var forholdsvis ny, blev mejeriet anlagt. Kærnen blev trukket ved hestegangen, der samtidig kunne bruges til tærskværk og hakkelsesmaskine, og alt fungerede meget godt og tilfredsstillende.

Husene blev opført af kampesten, og bygmestrene var Niels Olsen og Chr. Sørensen fra Veddinge Bakker. Det murerarbejde, der ikke kunne udføres af stenhuggerne, og hvortil der skulle bruges mursten, det udførte jeg som regel selv. Det samme var tilfældet med betonarbejdet, hvoraf der jo var en del, særlig til afkøling af mælk og fløde.

I det andet brugsår af *Risegaarden* skulle der så laves en beboelse for familien. Til medhjælp her fik jeg en halvfætter fra Ubby, der var - eller er - jævnaldrende med mig, til at tage ophold hos os, og under hans flittige arbejde og gode indsigt fik vi en forholdsvis pæn og praktisk stuelænge lavet af det gamle stuehus på *Risegaarden* og endogså en pæn frontspids ud i nord med opgang til en temmelig stor gæstelejlighed på loftet. Denne fætter hedder Søren Christiansen. Han bor nu i Korsør og besøger os engang imellem, og ligesom jeg er han nu op imod 90 år gammel. Der er at fortælle om ham, at han er meget musikalsk, og at han i fritimerne og helligdagene var henrykt og glad ved at være ved siden af min kone, når hun sad ved sit klaver.

S. Chr. tegnede en grundplan til *Risegaarden*, mens han havde sit ophold hos os, og denne grundplan har han fredet om og opbevaret siden den tid, indtil han for nogle år siden sendte mig denne over 50 år gamle tegning som en foræring. Selvfølgelig havde den en vis højtidelig værdi, efter at den lange tid var forløben. Erindringen var jo særlig ejendommelig, fordi den gamle gård da allerede var nedbrudt og erstattet med et frugttræsanlæg. Tegningerne hænger nu i min stue på den nye *Risegaard* og vil blive fredet og bevaret af den stiftelse, som den gamle gård er moder til, og som der er

en vis poetisk glans over, der lyser i sindet på dem af os, som endnu lever under de grå hår.

Tidens strøm går jo ustandseligt, og allerede nu var driften på *Risegaarden* ved at skulle forandres. Nu var vi kommet ind i den periode her i landet, da centrifugerne og andelsmejerier begyndte, og som nr. 1 her på Sjælland var Tømmerup ved Kalundborg. Mine leverandører af mælk begyndte så småt at tale om, at det nok var en bedre måde at drive mejeri på end at sælge mælken til mig. Men der var jo ikke tilstrækkelig forståelse af sagen hos ret mange af beboerne hverken i Fårevejle eller Asnæs sogne. Man foreslog derfor mig at forsøge at danne en samling af andelshavere fra begge sogne og så selv nedlægge min virksomhed som mejerist og i stedet for blive leverandør til det nye mejeri.

Efter en del forhandling blev det vedtaget at bygge et mejeri i Asnæs - fordi der var mest mælk i dette sogn - og så samle mælken fra begge sogne, ligesom jeg nu gjorde til det lille mejeri, som jeg drev. Denne plan blev altså ført igennem, og Asnæs Andelsmejeri (1886) blev det første i Odsherred, nærmest på grund af, at jeg var medvirkende dertil, og fordi der blev en del andelshavere også i Fårevejle sogn. Jeg blev brugt både som konsulent, arkitekt, entreprenør og bestyrelsesmedlem. Mejeriet kom i gang, og det varede ikke længe, før mange af Asnæs sogns beboere fortrød, at de ikke var gået med. Allerede det første år efter samlede disse efternølere sig og bad om at blive optaget i det nye anlæg. Men dette lod sig kun gøre på den betingelse, at man købte andelshaverne fra Fårevejle sogn ud med et temmelig stort beløb for hver ko, de havde og ville levere mælk af. Da beboerne i Fårevejle sogn så og hørte, at man vurderede sagen så højt i nabosognet, blev disse mere stemt for et mejeri herhjemme, og allerede næste sommer blev man enige om også her at bygge det mejeri, som nu i over 50 år har stået her og sikkert giver sit gode bidrag til den bedre økonomi, der siden den tid har gjort sig gældende her.

Det må tillige bemærkes, at vi, som var blevne andelshavere i Asnæs, havde en pæn lille fordel ved at overdrage de nye andelshavere vore rettigheder i Asnæs-mejeriet. Jeg havde indmeldt i Asnæs 50 kvier, og så vidt jeg husker, fik jeg udbetalt 10 kr. pr. ko = 500 kr. for at trække mig ud af deres mejeri. Når jeg havde indmeldt 50 køer, var det ikke, fordi jeg endnu havde dette antal, men fordi jeg havde begyndt at erhverve jord på den udtørrede Lammefjord og dermed få betingelser for at kunne have 50 køer, og på den måde fik jeg altså min fortjeneste forud for anlægget.

TEGLVÆRKSTIDEN

Da *Risegaarden* var nogenlunde istandsat, mælkeriet ordnet ved et andelsmejeri, og der ikke var andet at gøre end, hvad der skal laves på en almindelig bondegård, så forelå sagen således for mig, at det ville være tvivlsomt for os at klare de økonomiske forhold, hvis der ikke kunne blive anden udvej end alene at arbejde uden driftskapital og med bar gæld.

(...) Hvorfor hedder en lille høj der øst for gården mon Teglhøj? Ved at undersøge denne sag, kom jeg snart til kundskab om, at det var, fordi der var teglværksler og sandsynlighed for, at der i ældre tider også havde været teglværk på disse steder. Siden blev man også klar over, at værket var hævet, fordi der ikke var mere rødler, og selvfølgelig fordi man ikke dengang brugte brændte sten af hvidt ler. De mange tørvemoser i marken gav jo god besked om, at brændslet, der var brugt, var de tørv, der var skåret op af moserne. Og de røde munkesten, hvoraf der i gamle ruiner fandtes rester, f.eks. i byen Riis, fortalte jo også, at det kun var røde munkesten, der var fabrikeret der. Mange år senere fandt vi i marken den gamle ovn, som altså bekræftede disse antagelser.

Men hovedsagen for mig var altså dengang, at jeg stod med et udmærket stenfrit materiale og hvidt teglværksler. Med en prøve af dette henvendte jeg mig i Kundby ved et lille teglværk hos et par teglværksarbejdere (Klaus

og Andreas Petersen - brødre) og fik disse så interesseret for mit gode slemmeler, at de indgik på at være mig behjælpelig med anlæg og drift af et lille primitivt værk, der skulle ligge ved siden af Risegaarden ude ved Teglhøj-en. Brødrene var fra Ærø, og de havde nemlig anlagt det værk i Kundby (hos N. Fr. Petersen), hvor de var, da jeg fik forbindelse med dem.

At bygge et teglværk dengang og i nutiden er ikke så nær det samme. Anlægget begyndte på den måde, at man lavede en grav der, hvor ovnen skulle være. Af det ler, man gravede op af graven, strøg man så de sten, der skulle bruges i rå tilstand til at mure ovnen med. Dette murerarbejde kunne Ærøboerne i det væsentligste selv besørge, ligesom der jo heller ikke hørte meget fagdannelse til for at rejse en tørrelade af noget råt skovtømmer og få den dækket af tækkerør eller langhalm. Det er vist ikke for meget sagt, at det udlæg, der blev nødvendigt, ikke oversteg 1000 kr. for at blive teglværksarbejder. Den første ovnsten var vellykket, og deraf blev det meste solgt til Asnæs præstegård for 50 kr. (cirka).

Det blev nærmest i de sidste 20 år af det 19. århundrede, at teglværksdriften fik betydning for den risegaardske økonomi, og det blev hele tiden drevet af os almindelige småfolk og uden ingeniører af lærde skoler. Da den tid kom, at dette ikke kunne slå til, da var lerbeholdningen i marken også ved at ebbe ud, og vi måtte i de sidste år begynde at hjemkøre federe ler til at blande massen op med for at få 1. klasses produkter. Disse hjælpemidler fandt vi på Lammefjorden nede ved kirken der, hvor nu alle husene ligger langs med Adlers Allé.

Det varede for øvrigt heller ikke længe efter, at der var kommet jernbane ind over Lammefjorden, før der blev tale om at bygge teglværk i Asnæs. Vittigmagerne i Asnæs glædede beboerne der med at fortælle, at nu behøvede man så ikke at hente *riisaffald* mere i Fårevejle sogn. Sådanne bemærkninger kunne man jo nok brugt imod Riis Teglværk, fordi man der økonomiserede godt og forstod at gøre penge, også ud af de affaldne sorter.

Det var ellers forbundet med meget besvær at drive teglværksdrift ved *Risegaarden*. Særlig var det transporten med kul, der var brydefuld, thi disse skulle sejles til Nekseløbugten direkte i skib og fra åben strand føres i land af fiskerne i Ordrup og Havnsø, somme tider i Stubberup Bjerge og somme tider i Starreklinte - det gik ligesom vinden blæste til. Var der ret megen blæst, kunne man ikke få dem i land, fordi der skulle køres med heste og vogne ud på siden af bådene i vand op til sidebenene på hestene. Det var eksperimenter, der betingede godt vejr, og det kunne nok blive en dyr historie at have en kulskude på et par tusinde tønder kul ligge og vente på magsvejr i flere dage ude på havet. Men trods alt var disse års teglværksdrift alligevel en god tid for den risegaardske slægt, og en del af den fond, som danner legatstiftelsen, er allerede blevet tilvejebragt i de dage, tillige med at mange munde blev mættet ved at være naturarbejdere. (...)

Viggo Bay fortæller i 1954:

Da Odsherredsbanen blev anlagt, leverede min far mursten til stationsbygningerne fra Vig til Gislinge, og en mængde andre større og mindre bygninger er opført af sten fra Riis Teglværk. Et senere opført teglværk på Lammefjorden, da leret i Riis slap op, fik ingen lang levetid, da lerforholdene der ikke var så gode. Bygningerne står der endnu og bruges til skalleeksport. Endelig havde min far også en årrække et teglværk på Samsø, som senere blev ombyttet med en ejendom i København.

Som et lille kuriosum skal nævnes, at da Odsherredbanen var kommet godt i gang og dagligt blev benyttet til murstenstransport, var min far blevet så vant til at benytte banelinien mellem Asnæs, Faarevejle og Hørve til cykelsti, hvad der selvfølgelig var forbudt, at han hver gang, han fik en bøde, betalte denne og så kørte videre. I min ungdom var min far også mølle ejer, idet han købte Riis Mølle, som han i en årrække drev ved en bestyrer.

Skoven i Næsdal.

Foruden de 120 td. ld. (nr. 19) købte jeg omtrent ved samme tid 150 td. ld. af den udtørrede Lammefjord i Asnæs sogn, hvoraf de 30 td. ld. blev tilplantet med skovtræer og delt i 3 parceller med et lille skovhus på hver parcel. Til disse huse blev udlagt ½ td. ld. have og byggeplads til hvert hus, og denne lille koloni (de 30 td. ld.) blev så inddraget under stiftelsen. Hidtil har denne skovkoloni ikke kunnet forrente sig i de nu forløbne cirka 50 år, uagtet skovens træer nu er store. *)

Følgende lille »turistreklame« skrev Risegaard i 1945:

Risegaards legatstiftelse ejer en beplantet høj på Faarevejle Ås, kun nogle få fod lavere end Vejrhøj, »Risbjerget« kaldet. Denne udsigtsplads har stiftelsen for flere år siden købt og tildannet således, at der nu findes en lille hyggelig lund med ly og læ og parkeringsplads for rejsende, der kommer kørende med hestevogn eller i bil. Midt i lunden, på højens top, er opført et udsigtstårn, der er bygget i betryggende form med trapper og gelænder således, at endogså småbørn kan løbe op og ned der. Til denne udsigtsplads er der af kommunen anlagt en asfalteret vej, og ingen vil fortryde en tur til Risbjerget. Adgangen til tårnet er fri, og der er ingen, der står og venter på drikkepenge eller lignende. Derfra ser man et panorama over Lammefjor-

*) I slutningen af 1960-erne solgte legatstiftelsen Næsdal-skoven som sommerhusgrunde.

den, Odsherred, Sejro Bugt, Nekselø, Ordrup Næs og Sjællands Odde. Mere fjernt ses egnen ved Frederiksværk, Roskilde, Tølløse, Uggerløse, Mørkøv, Kalundborg og langt ude Refsnæs, Sejerø, Samsø samt højder ved Århus, Æbeltoft, Grenå og øen Hjælm m. m. Velkommen. Tag kikkerten med**)

(...) I den periode var jeg ofte, ja næsten stadig, på rejse for at assistere ved anlæg af nye andelsmejerier landet rundt. Når mange og tit større arbejder skal udføres af en betroet avlskarl, der kun har sin madmoder at søge råd hos, så vil det let forstås, at også den udvendige gerning har lagt meget beslag på hendes omtanke over forholdene udendørs. Ja, nu efter de mange års forløb gør det mig næsten ondt, at jeg har været med til at lægge så store byrder på hende. Måtte hendes nulevende børn også se og forstå, at Risegaards Legatstiftelse, der i de mange år har været en stiftelse for dem, ikke er blevet dette uden forældres - og særlig deres moders - ihærdige arbejde. Hun var et menneske med små fysiske kræfter, men hun havde et stort hjerte og kærlighed og vilje langt ud over det almindelige.

FIRE ÅR I KØBENHAVN

Når træthed ofte overvandt min *Fredes* lidt små kræfter, da kunne det nok hænde, at hun ønskede, at hun kunne komme tilbage til det lille hjem, som hun havde digtet og drømt om i vor trolovestid, og som hun også tildels var indgået i, da vi nåede det attråede ægteskab, men som vi på en måde i hurtigt tempo var vokset ud af nu. Om det var Herren selv, eller det var tilfældigheden, der kom os til hjælp, tør jeg ikke sige, men en ting, som var underlig, skete der i 1887.

En dag uden mindste varsel skete der det, at et par høje herrer fra København uanmeldt stod udenfor og ønskede at tale med os. Det var direktøren og en af kontormændene fra Koefods Fabrikker i København, som ønskede at give mig ansættelse som fast mejerikonsulent i deres forretning, hvis vi da ville flytte til København og tage bolig. Man tilbød mig 200 kr. i månedlig løn og et frikort på banernes 2. kl. Min bestilling skulle alene bestå i kun at agentere for deres centrifuge rundt i landet, hvor der skulle anlægges mejerier, og jeg skulle da optræde som undervisende konsulent på alle

***) I begyndelsen af 1970-erne skønnede legatbestyrelsen, at tårnet var så medtaget, at det måtte fjernes. Der er stadig en god udsigt fra Risbjerg.

steder, hvor der var mejeriplaner i fremkomst, og bidrage, hvad der stod i min magt, for at anlægget kunne blive leveret fra Koefods Fabrikker.

For min lidt svage hustru med de mange småbørn var dette tilbud som en solskinsmorgen i maj, så hun var jo hurtigt færdig til at sige ja til den sag. Der var vel næppe gået en uge, før jeg havde været i København og fået en lejlighed lejet, ikke langt fra Frederiksberg Have, og hvor vi så havde vort hjem i cirka 4 år. Der voksede børnene sunde og glade op, og min kone blev altså fri for den store landbedrift. Denne blev overgivet til min ven, J. Bennedsen, i Fårevejle, hvis hustru var død, og som var træt af at drive sin gård nu, hun var borte. Han flyttede altså til *Risegaard* med en pige i følge foruden sine småbørn og jeg til København med vore småbørn.

Da vi havde boet i Orla Lehmannsvej 4 i omkring ved 2 år, blev vort sidste barn, den lille Anna, født 14.10. 1889. Flokken var da 6, thi den lille Johannes var jo død som spæd, hvad alt er anført.

I København oplevede vi meget, særligt som kristne og måske mest imellem Frelsens Hær, hvor vi så og erfarede mange opofrende gerninger udført imod deres medmennesker. I København oplevede vi jo den store udstilling i 1888 og med den mange andre ting. F.eks. havde jeg aldrig set et elektrisk lys, før det på denne udstilling blev frembragt der, og hvor det selvfølgelig bragte megen forundring. Jeg havde min plads på udstillingen ved mit selskabs mejerimaskiner, og der kom jo mange fra landet for at se disse centrifuger og andre maskiner til mejeribrug. Det var i de dage ting, som alle landmænd var interesseret i, thi de store mejerier, det var tidens spørgsmål i de dage. Og udstillingen skulle jo bringe lys over landet i alle måder.

Der var næsten ikke til at få natteleje for de tilrejsende fra landet. Jeg erindrer endnu, hvordan at vi i vort lille hjem måtte anstrenge os for at herbergere Lars Jensen og hans kone fra Degnlodden. Det gik nemlig til på den måde, at jeg måtte afstå min seng i sovekammeret til Lars Jensens kone, og så måtte L. J. og jeg have lidt af sengetøjet fra sovekammeret tilligemed nogle gangklæder, som vi så anbragte i dagligstuen på bordets plads, og der sov vi meget godt. Om morgenen var vi alle i fuld vigør, måske nok lidt ømme på bagdelen af den hårde madras, men der var næppe nogen, som var utilfredse med logiet, særligt fordi det var så billigt. Jeg kan endnu huske, hvor glade vi alle var ved frokostbordet. (...)

En af de jævnaldrende personer, jeg var på udstilling sammen med, var kejser Vilhelm. Han optrådte som ung sømand, og jeg så på ham, som man ser på folk i almindelighed, og tænkte ikke på, at han skulle leve og give signalet til så stor en blodsudgydelse, som den forrige krig var. Om han selv indebar sådanne tanker, ved man jo ikke, men han så meget fredsommelig ud dengang. Man talte om, at han ikke kunne forliges med Bismarck, men samme hr. Vilhelm fik meget blod på sin samvittighed, og hvad fik han så ud af det? Ja, så lidt endda, at jeg ikke ville være tjent med at bytte plads

med ham, og formentlig levet et mindre lykkeligt liv end jeg, rimeligvis foragtet af sit folk og harmfyldt over den stilling, han måtte leve tilbagetrukket på, trods alle de herligheder han ejede, men ikke kunne få lov at komme til, men kun dø fra i fremmed land.

*Ja ære, hvad er -
hvad er vel de kroner og kranse, du bær?
Forføngelighed sidder dig altid på ryg.
Du ofte farer vild og sjældent est tryg.
Ja tit må du styrte, hvor andre de gled.
Forføngelighed.*

Det er ikke altsammen fornøjelse for en moder, der har mange børn, at bo i en købstad, det fik min kone godt nok at føle, efterhånden som tiden gik for os med København som hjemstavn. Og særligt blev det jo strengt for hende i den tid, da den lille Anna skulle ankomme. (...)

Men en ting fik vi lært ved at bo 4 år i København, at landet og den frie natur skal man ikke foragte, og at Mads Hansen har ret, når han mener, at man fødes ved fuglesang, og at man på landet kan synge så bakker og skov gi'r genlyd af ens sang ude i den frie natur, også i åndelig forståelse. Da der var gået 3 år, så begyndte vore samtaler mere at dreje sig om landet derude ved og på Lammefjorden. Da vi først var færdige med at prøve alt det nye og storartede, som der findes i hovedstaden, og hvoraf uhildede iagttagere jo erkender, at der er meget, man kan glædes ved, så endte det dog alligevel med, at vi var landbrugere, og vi var enige om, at vi ville hjem igen ved den første lejlighed. Deri stemte børnene med jubel, og dette var jo let at forstå. Thi er der noget usundt for børn nogen steder, så er det de store byer og særlig hovedstaden, og jeg er Gud taknemmelig for, at vi kom fra København med hele flokken i så god tilstand, som vi gjorde.

Men nu var der meget at gøre, hvis det i den nærmeste fremtid skulle blive muligt at komme løs. Thi at rejse lige hjem i landbotravlheden kunne ikke føre min hustru til nogen lettelse i hendes tilværelse. Hun var endnu mere træt og overlæst i hverdagslivet, end da hun kom derind til byen, og få hende hjem til forøget arbejde var der jo ikke nogen fordel ved. Derfor var gode råd dyre, som man siger.

Enderesultatet blev imidlertid dette, om planen blev lagt til at bygge *Frederikkes-Minde* ved siden af Risegaarden og der tildanne et hvilehjem for hende, der nu havde de små kræfter og den ikke så lille børneflokk at varetage. At fortælle her om det arbejde, som denne opgave forvoldte mig, er jo ingen nytte til, men sagen blev fremmet så hurtigt, det lod sig gøre. Og imens stenene blev lavet hjemme på teglværket, blev alt snedkerarbejdet købt i København tilligemed en mængde brædder, alt af nedbrudte bygnin-

ger, og på Børsen blev antaget en skipper, der skulle sejle det hele om til Nækseløbugten. A. Johansen, Vejleby, påtog sig at lave det hus af de indkøbte ting, som nu har stået i Riis i over 50 år, kaldet *Frederikkes-Minde*.

For mig var det et uroligt liv at have plads som rejsende ved en fabrik i København, der lavede maskiner til alle hjørner af landet, og det var en stor del af nattesøvnen, der skulle tages på baner og dampskibe. Hvad siger man til en tur f.eks. til Ribe, der ser sådan ud: afgang fra København mellem kl. 9 og 10 aften, sidde sovende i toget til Frederits, derpå til Århus fra kl. 12 til 3, så tilbage med næste tog sydpå og til Lunderskov for så at gå mod vest til Ribe, hvortil man kommer ved den tid, at folk kryber ud af dunnene. Der er jo ikke megen hvile i en sådan nats søvn, og dog kan man vænne sig også dertil.

På skibene gik det bedre, thi der var der ingen skiftsteder, og derfor tog man kahytsplass direkte til bestemmelsesstedet. Men så kunne man være udsat for hårdt vejr der, så var det en ulempe. Jeg har været meget søsyg imellem Bornholm og København en enkelt gang, da det var hårdt vejr, og det var mere ubehageligt end rejse på 2. kl. jernbane frem og tilbage i landet om natten for at få tiden til at gå, til det blev morgen.

Men mange oplevelser fik man, og tit kunne disse være meget interessante og mange gange meget lærerige. Det var en prægtig måde at lære geografi på, thi det er noget andet at kende sit land ved at se det end ved at læse om det, selv om man har gode kort.

Det interessanteste af det hele var selvfølgelig menneskene, og på den konto havde jeg en god løn. Og hele den hær af gode mennesker, som jeg har fundet på mine veje fra min ungdom af og til nutiden, det er en stor rigdom, og deraf er en stor mængde af åndeligt slægtskab, og med hvem jeg har nydt store åndelige gaver, når vi skal tale i kærlighedens sprog.

*Mindet vel lader som ingenting,
er dog et lønligt kildespring.*

For cirka 50 år siden på den tid, da jeg rejste landet rundt, kom jeg ofte til en mejerifamilie på Fyn (i Ferritslev). Manden hed Niels Hansen ligesom jeg selv. Vi var fælles interesseret i vore børn og de håb, vi havde til deres fremtid. Så traf det sådan at jeg skulle besøge denne familie en søndag, da der skulle døbes et barn (en lille pige), og jeg var bleven indtegnat som fadder til denne.

Nu for nylig fik jeg et brev fra Flensborg, der begyndte med at kalde mig *kære gudfader*. Det var fra den lille Ellen, som nu var bleven en ældre kone, gift med en journalist ved en dansk avis i Flensborg. De havde haft besøg af min sønnedatter (Grethe) og derved fået opdaget, at hendes bedstefar var hendes gudfar - *et kildespring*.

FREDERIKKES-MINDE

I ti-året fra 1890 til 1900 modnede sig rigtigt for os, hvad vi ventede at nå sammen her på denne jord. (...)

Frederikkes-Minde blev opført og taget i brug af alle os hjemvendte københavnere, og ikke længe derefter flyttede Niels Olsen fra Veddinge Bakker ind på den gamle Risegaard som bestyrer. Jeg afkøbte ham den besætning, han havde i sit hjem, som han derefter solgte og fraflyttede i april 1892, hvortil han bragte en temmelig stor flok børn. Jeg antager, at der blev cirka et dusin af den slags, når vi lagde dem sammen. På skoleforholdene rådede vi bod ved at indrette lokaler dertil i *Frederikkes-Minde*, hvortil en lærerinde blev antaget. Det hele fungerede meget godt, da det først blev sat i gang.

- Det hele blev forsøgt indrettet som en slags andelsforretning. Niels Olsen med familie skulle leve på gårdens regning og kun have i kontanter 10 kr. pr. måned. Alt besætning og inventar blev vurderet af pålidelige mænd, og hvad der i bestyrertiden blev forøget og forbedret, skulle så deles mellem bestyrer og ejer i lige parter. Desuden fik N. Olsen et stykke jord på Lammejorden i forpagtning på et langt åremål, som han så igen måtte bortpagte til andre med fortjeneste, hvilken fortjeneste ikke blev så lille. Efter 7 års forløb byggede han så selv sig et hjem på disse arealer.

Risegården og Frederikkes-Minde med Riis Mølle i baggrunden.

Frk. Markussen med skolebørn på Frederikkes-Minde.

Da disse 7 år var gået og N. Olsen skulle fra pladsen, blev alt vurderet, hvormed *Risegaarden* var forbedret, og da dette beløb sig til henmod 2000 kr. til hver af parterne, så var han i stand til at kunne bygge sig et tarveligt hjem på Lammefjorden, som familien siden den tid har været i besiddelse af. De mange børn, som på *Risegaarden* fik deres fælles hjem, har siden betragtet hinanden som halvsøskende, og et par af dem indgik endog i ægteskab med hinanden (Marie og Viggo).

Frelsens Hær.

Jeg siger næppe for meget, når jeg påstår, at *Frederikkes-Minde* i disse år var at ligne ved en ynglende sangfuglerede, der ved århundredskiftet stod som et lys på bjerget, der blev fundet og elsket af mange. Det var i den tidsperiode en almindelig, men fejl anskuelse, at man ikke burde drive mission imellem børn, og deres sjæleliv ville tage skade derved. Disses åndsliv skulle udvikles langsomt, og det ville virke skadeligt på den åndelige udvikling, om man i skoletiden forsøgte at påvirke dem i religion, og man måtte derfor være imod, at der blev holdt søndagsskole eller lignende møder for disse. Selvfølgelig blev det også anset for galt, at Luthers lille katekismus blev brugt i børneskolen, thi den indeholdt jo som bekendt denne begyndelse:

Hvad skal frem for alt ligge os på hjerte? Det skal frem for alt ligge os på hjerte, at vi må være og blive Guds kære børn, der lever til hans velbehag og i hans samfund må blive salige.

At jeg også i min barndom fik en sådan luthersk forståelse, tror jeg blev mig til megen hjælp i åndslivet, og forhåbentlig vil alle troende samfund også nok efterhånden komme dertil, at søndagsskolen må blive helt antaget til sit brug. Der er vel ikke mange kirker tilbage i Danmark, hvor ikke den bruges nu?

Frelsens Hær gav os vistnok et godt stød fremad i den retning. Jeg tillægger hæren æren for, at den var os behjælpelig med i vor mødesal at få dette lys tændt for barnealderen, og når man somme tider sluttede skolen med en vandring i takt med sang og gik lokalet rundt to og to ved siden af hinanden, og sangen *Jeg ønsker at se de lyse engle* eller *Vil du med til himmelen?* eller *Se vi drage frem i kampen for vor Gud* og hvorfor ikke også *Op, I kristne, ruster Eder, Kristi kæmper ud på vagt*, så var der liv og taknemmelig glæde i hjerterne, både hos de store og de små. Jeg gad nok vide, om ikke alle, som overværede et sådant søndags-skuespil, var glad og opvarmet i sindet, fordi de netop følte, at det er godt og bedst at høre Jesus til.

Missionssalen i Riis.

Denne hører jo også med til de forekomster, der fremstod, dengang at *Frederikkes-Minde* blev opført. Det betød jo ikke, at vor kirke i Vallekilde eller vor menighedskreds der skulle kasseres, men kun suppleres. Det blev den også i meget høj grad, thi i denne sal er opsendt mange bønner og lovsange til det høje, og det er min forventning, at mange venner er gået hjem fra de møder, som de har deltaget i der, med glæde og hjertefred.

Denne sal blev i et temmelig langt åremål et åndeligt fristed for mange kristne venner. Jeg nævner her en del af disse til minde om dem og disse tider ved århundredskiftet: Fra vor egen menighed var Jens Pedersen i Vejleby, fra metodistmenigheden kom P. M. Jensen, Kalundborg samt biskop Bast og præsterne Nielsen og Jacobsen, fra Luthersk Mission kom Svaabak og fra Den frie Mission Jensen Maar, Niels Kristjansen og Anders Petersen. Frelsens Hær var jo som hjemme her, og hos dem lærte den ældste af mine drenge musik, en lærdom, der har fulgt ham og hans søskende helt her op i de nu gråede dage, og som har været anledning til, at en sangbog, der engang fik navnet *Den unge Sanger*, nu bruges en del. Den blev samlet, fordi vi tid efter anden fik så mange gode sange fra de forskellige kredse at missionere med ved møderne, så det voldte besvær, og derfor blev bogformatet det mest praktiske at benytte. Den blev samlet i 1895.

LAMMEFJORDEN

Den udtørrede Lammefjord blev jo for mig i økonomisk henseende mit store daglige brød, thi uden Lammefjorden havde der næppe blevet noget, som hed Risegaard-stiftelsen, og for mine øjne ser det også mærkeligt ud, at jeg som en helt fremmed er kommen hertil uden at vide, at en sådan opgave skulle være henlagt til mig her, ja endog uden at vide, at der var en Lammefjord under udtørring, da jeg var i 20-års alderen.

I vinteren 1874, da jeg var på højskole i Vallekilde, og da jeg første gang var i Odsherred på besøg sammen med andre af eleverne fra skolen, da passerede vi Lammefjorden ind over den såkaldte Vejle og marcherede langs med dens bredder. Fjorden adskilte sig ikke dengang fra andre kyster af havet. Det var et smukt skue dengang at stå ved Drags Mølle og se ind i Odsherred, udover fjorden, og det var en temmelig lang omvej at gå om ad Vindekilde Bjerge for at nå ind til Fårevejle og Høve.

Det var selvfølgelig utænkeligt at ane noget om fremtiden her for den 20-årige Niels. Men så meget mere forundrer det ham nu bagefter, at livsløbet er blevet lagt, som det er, og som man nu i stor taknemmelighed må sige Gud tak for. På den omskrevne tur fik jeg imidlertid - foruden alt andet, jeg fik at vide - også oplysning om, at den smukke fjord, som vi her passerede, nu skulle udtømmes og omdannes til agerjord, og formentlig har jeg jo nok tænkt ved mig selv, at det var en lidt stor mundfuld, at godtfolk her har påtaget sig. At det kunne lade sig gøre, har jeg vel næppe tvivlet på, men at den dag ville komme, at jeg selv skulle være med i dette arbejde, ja endog blive den, der stod for styret i henved 20 år, det kunne jo ikke tænkes. *)

Sådan gik det alligevel (...)

Om Lammefjorden er videre at meddele, at der hengik det meste af 4 år, før man fik installeret maskinkraft og dermed fik udpumpet vand eller rettere sagt en trediedel af vandet. I disse år så jeg ikke meget til det hele, men en gang kom jeg dog forbi denne udpumpning, og jeg husker endnu, med hvilken overraskelse jeg så på det, da alle 10 snegle i følgeskab drejede vandet ud over dæmningen. Det var et storartet syn at se, og jeg tror ikke, at jeg glemmer dette, selv om jeg bliver endnu mere glemsom, end jeg trods alt er.

Det bliver her ikke min opgave at skildre, hvordan det hele var indrettet. Dertil er prokurator Jørgensens historiske fremstilling af fjordens udtørring særlig velegnet, og til denne bog kan henvises, om nogen af læserne her ønsker mere oplysning end den, jeg nu har givet her. (...)

*) Risegaard var formand for Lammefjordens lodsejerlag 1904-1909 og 1912-1919.

Lammefjorden var for mig et interesseløst spørgsmål i disse år. Den lå dernede i det grå dyb, blev længere jo mere uappetitlig at se på, efterhånden som vandet forsvandt, og bragte ikke just den bedste lugt hened på landet. Det gælder i hvert fald den vestre ende, her hvor vi færdedes. Nogle af egnens beboere fandt på at danne fodtøj til med brede plader under, hvorpå de kunne gå over dyndarealerne til Ingerøen for at hente hø hjem, som de høstede derovre og bar hjem på ryggen. Andre købte et par stude, hvormed de kunne pløje, når de ikke kom for langt fra land, og på sådanne primitive måder begyndte det rige at blomstre, hvorpå nu Risegaards Legatstiftelse tildels hviler.

Men først efter året 1880 er Lammefjorden et spørgsmål, der fik interesse for mig og mine. Ved det tidspunkt var aktieselskabet kørt i stå, fordi der ikke var penge i kassen til at fortsætte med, og det halve af vandet var endnu tilbage i fjorden. Så efter 1880 gik der cirka en halv snes år, uden at det store foretagende fremmedes af nogen betydning. Men på de arealer i vestsiden, hvor vandet var gået fra, der groede korn og græs næsten mere end meget. Og det varede ikke lang tid, før man begyndte at leje arealer af den da tørlagte havbund. Ikke alene de omliggende beboere ved fjordkanten, men også husmændene i Bjergene og helt ned i Veddinge Bakker blev forpagtere af tørlagte græsarealer på Lammefjorden. Husmændene de fandt snart på at holde en malkeko mere, og det var kun små priser, der blev forlangt i afgift. Det erkendes af alle husmænd og parcellister, at Lammefjorden har været den store årsag til, at velstanden siden 1880 har været fremadskridende i Fårevejle sogn.

På det tidspunkt var det altså, at *Risegaarden* blev købt, og her så man også straks, at hø og afgræsning på fjorden måtte man deltage i, og det var derfor en god udvej for at kunne fodre en stor besætning. Det varede heller ikke længe, før *Risegaarden* var storforpagter på den udtørrede fjord. (...)

Den del af Lammefjorden, der er blevet indlagt som en hovedfaktor, er matr. nr. 19 i Fårevejle sogn, et dyndareal på noget over 120 td. ld. Dette areal blev købt af mig i forening med min svoger, Hans Kristensen og dennes svoger, Niels Hansen i Stillinge den 4. december 1885 og kostede da 44.000 kr. Vi kom til at eje 1/3 hver af os, og jeg blev bemyndiget til at administrere disse arealer i eget navn. Forholdet fortsattes på denne måde indtil den 2. maj 1898, da afkøbte jeg mine medejere deres poster for 29.332 kr., lånte hos en privatmand de dertil fornødne midler og blev således eneste ejer af dette store og gode areal, som dermed kunne indlemmes i stiftelsen, og som man måtte forvente kunne blive denne til stor fordel, og hvad der også er sket op igennem de nu svundne cirka 50 år. (...)

Her nøjedes man ikke med at høste hø og græs til kreaturerne, men salg af hø til København - ja endog til Malmø - det blev en dagligdags ting, som betalte sig helt godt. Det var dengang ikke helt ualmindeligt, at køber og

sælger af hø vi hjemsøgte hinanden fra *Risegaard* og Malmø og slog en temmelig stor handel af med hinanden. Ja, det er næsten mærkeligt at tænke på nu så lang tid bagefter. Men trods den lange tid der er gået, siden det er passeret, så mindes jeg dog endnu tydeligt min svenske høgrosserer hr. Anderson fra Malmø, som besøgte mig og ligeså jeg ham.

At sende hø til København eller Malmø i de dage var ikke så let en sag. Der var jo ingen Odsherreds-bane bygget endnu, og derfor skulle man befordre det til Jyderup pr. hestevogn, før det kunne komme med banen. Men det kunne nok give avance alligevel. For Risegaards vedkommende hjalp det jo, at vognene kunne tage kul hjem til teglværket som returkørsel. Og det var også en billig forpagtningsafgift, at høarealerne blev erhvervet for. Forøvrigt var alting billigt i den tidsperiode, og det var lettere at få overskud af en omsætning dengang end nu. En ko købtes for 100-150 kr. og en god hest 2 à 300 kr. og ikke som nu i vore dage 2500 kr. Et par år efter den tid blev den odsherredske jernbane bygget, og med dens tilblivelse gik forholdene opad i stærk fart.

De følgende afsnit - om Adeler-statuen og om Lammefjordens forhistorie og beliggenhed - har Risegaard nedskrevet uden sammenhæng med de øvrige erindringer.

Adeler-statuen

I sommeren 1928 blev statuen af lensbaron Zytphen Adeler rejst ved Fårevejle St. Den blev modelleret af billedhugger R. Andersen og støbt hos kgl. hofstøber Rasmussen begge af København. Grunden blev erhvervet til dette brug af N. Hansen Risegaard, der forestod hele anlægget, som alt i alt står i 15.000 kr. Til anlægget hører den trekantede plantage, som omgiver monumentet, og den lille gangsti, der går uden om hæk og hegn. Plantningen, der består af nåletræ, tænkes fornyet, så snart de nuværende planter er store nok til brug som juletræer. Statuen så vel som pladsen er skænket til Lammefjordens Lodsejerlaug, som har lovet at værne og vedligeholde anlægget, og som på den måde optræder som ejer og værner af det efter min død.

Det historiske grundlag, som knytter sig til dette anlæg, er først og fremmest den, at lensbaronen i sin tid stod i spidsen for udtørringen af den del af fjorden, som nu findes udtørret, et arbejde, som nu først henvend 50 år senere er blevet så nogenlunde fuldført, men som der blev lagt et meget stort arbejde i ved begyndelsen, og som krævede store økonomiske udlæg

fra hans side, og hvis frugter han ikke nåede at få megen glæde af. Nu står monumentet der som et vidnesbyrd for slægterne om, at gerningen og manden hører sammen.

Den plads, han står på, blev hans egen jord ved udtørringen, men hans søn solgte denne jord tillige med Flintholm en tid efter faderens død. Den nye ejer bortsolgte det imidlertid snart efter påny. Nu ligger Fårevejle Stationsby, højskolen og flere ejendomme på denne plads, medens den udmærkede adelsmand selv står centralt ind imellem det hele og danner et bevis for, at hans storsyn om fremtidsmulighederne ikke var fejlagtige, selv om man vel ikke tør påstå, at han just havde forventning om, at en jernbane skulle få station på disse pladser.

Det sokkelstykke, som figuren står på, er ophøjet således, at hans fødder står omtrent i den daglige vandstandshøjde. Han ville altså stå på vandets overflade, hvis man tænker sig, at vandet ikke var udpumpet. Deraf følger så, at stærkt højvande i Isefjorden ville bringe vandet nær op til brysthøjde på ham, hvorimod stærkt lavvande ville fjerne vandet helt ned til den lille grønhøj, som det hele står på. Men lad os bede Gud bevare det hele, således at aldrig noget øje skal få se disse ting ske.

Billedstøtten bæres af et fundament, der går cirka 2 fod i jorden (under højen), og det er støbt af kampesten, som før udtørringen var hans ejen-

dom, idet de lå på hovedgårdens arealer (på Flintholm) og blev skænket til dette brug af højskolen. Fundamentet, sokkelen og fodstykket er forsynet med jernanker fra bund til top, der sammenholder det hele.

Fodstykket er opmuret af røde, brændte sten, som han selv har ladet brænde på det ham tilhørende teglværk på Starreklinte Mark-et værk, som han selv havde opført. Stenene var anbragt i en asylbygning, som han havde opført for gamle arbejdere i Vindekilde. Denne er nu nedrevet af en sønnesøn, som p.t. er ejer af Dragsholm, og ved et heldigt tilfælde fik man disse sten indkøbt og anvendt til fodstykke for fabrikanten af dem.

Det nedrevne asyl, hvori mange gamle mennesker fandt en lun fribolig på de gamle dage, stod som et mindesmærke om ham ved landevejen gennem Vindekilde, men herude på fjorden på det areal, han ved tørlægning indvandt, og hvorpå hans mindesmærke nu er rejst, her er nu rejst lejligheder til 4 familier, der som fribolig vil blive givet til ærlige arbejdsfolk af samme slags som dem, der fandt fribolig i det nedrevne asyl i Vindekilde. Det virker næsten symbolsk, at den gamle baron er blevet sat foran dørene som en skytsengel for disse hjem, og så er der en forbindelse mellem asylet i Vindekilde og asylerne her, idet at alle fire skorstene er bygget af de mursten, som var anvendt til asylet i Vindekilde, og som var fabrikeret af vor gamle baron.

Fårevejle kommune ejer nu disse hjem og vil forhåbentlig kappes med lodsejerlauget i at gøre det hele anlæg til en prydplads.*)

Antagelser angående Lammefjordens forhistorie.

Det kan vistnok med temmelig stor sikkerhed menes, at Lammefjorden har haft forbindelse med Sejerø Bugt gennem den dalstrækning, der går syd om Dragsholm, og i så tilfælde har Odsherred jo været et stykke øland. Så vidt man ved, ligger dette forhold dog så langt tilbage i tiden, at man ad historisk vej ikke kan få det bekræftet. Men alle naturforhold, sådan som de fremtræder i vore dage, taler til fordel for denne tanke. Alene den kendsgerning, at man i vore dage blot ved at grave et vandløb har kunnet føre vandet fra den udtørrede Lammefjords-landvandskanal, som jo ligger i plan med den daglige vandstandslinie i Isefjorden, ud i Sejrøbugten, synes at være bevis for, at det kun er en gammel vandvej, man påny har fundet.

Vil man have ulejlighed med at se sig for og tænke sig om i vore dage, da får man oplysninger om, hvordan de nuværende tilstande er fremkommet, thi den naturkraft, som har forårsaget de mange århundreders forandring på disse egne, den arbejder fremdeles videre, og den er så synbar, at hvert enkelt slægtled med egne øjne med lethed kan konstatere, at den er tilstede.

*) Adeler-husene er opført af Risegaard og anvendes nu af kommunen til pensionistboliger. Pensionister, der har haft deres virke på Lammefjorden, har fortrinsret.

Søren Bay foran sit største Lammefjordsmaleri, som han malede i 1908 til Fårevejle Højskole. Motivet er lånt fra et maleri fra omkring 1850. Det viser udsigten fra Kulåsskoven oven for Stubberup med Fårevejle Kirke på brinken ud mod fjorden. I øvrigt malede Søren Bay mange malerier med dette motiv. Se f. eks. billedet side 85 fra Lovtholm (spejlvendt).

Sjællands nordlige nabo - Kattegat - er et af naturen uroligt og utæmmeligt væsen, og hvis man har en lille smule kendskab til de vestsjællandske havkyster, så bliver man klar over, at der bliver flyttet bjerge i stor stil af denne vor nabo. Store høje lerskrænter bliver skyllet ned og ført ud i havets malstrøm, og lave, flade egne bliver opfyldt og udvidet andre steder.

På denne måde er det selvfølgelig gået altid. Man behøver blot at lægge mærke til, hvordan de lave havbugter bliver opfyldt af havet lige fra Korsør til Sjællands Odde. Først kommer Vemmeløv og Kirke Stillinge sogne. Den, som passerer vejen langs havet der og tænker over det, han ser, er snart klar over, at havet har et reguleringsarbejde i gang.

Kommer man så nord for Mullerup og færdes på vejen fra Reersø til Bjerre, atter ser man det samme: de store arealer, der nu kaldes Ornum, lange flade kyststrækninger, får stadig en ny tilførsel fra havet. Selv når man kommer til Kalundborg Fjord, viser det sig, at havet på det lille stykke mellem Asnæs og Refsnæs har ført mægtige mængder med sig ind i bugten og der opfyldt de arealer, som nu hedder Lyngen Haverne ved Kalundborg,

Gisseløre m.m., og der er ingen tvivl om, at disse steder fremdeles hvert år får en tilvækst.

Nord om Refsnæs er det Saltbæk Vig, som naturen har forsøgt jævnet. Det er et meget interessant arbejde, som man der ser er udført af naturkræfterne. Den lange mole mellem Saltbæk og øen Vrøj, der er bygget som en fuldstændig dæmning, og som hvert år gøres bredere ved nye afsætninger af materiale, som havet kommer med.

På samme tid, som dette sker, så forsvinder der hist og her en lerklint til brug ved udfyldningsarbejdet. Det samme gælder ved Eskebjerg, der samles også nyt land. Om det bliver hentet fra Sejro, Refsnæs, Samsø eller ved Grenå eller noget fra hvert sted, kan ikke siges, men alle de lodrette lerklinter ud imod havet på forskellige steder i vort land er beviser nok på rigtigheden.

Jeg skal endnu nævne Ellinge Lyng, før jeg kommer tilbage til Lammefjorden. Ellinge Lyng, som hører til flere forskellige sogne i Odsherred, er måske p.t. det største bevis for havets jordflyttende magt, som kan påvises her på Vestsjælland. Thi her er tilvæksten af nye, tilkommende arealer så stærke, at det endog går op til et helt eller flere tønder land ud for en enkelt ejendom blot i en enkelt besidders tid. Det er ret interessant at studere disse forhold og lægge mærke til, hvordan det foregår. Det er ikke alene strandkanten, der vokser ud i havstokken, efterhånden som tang og grus føres op imod kanten, når der er stor pålandsvind, men samtidig med at dette sker, så bliver forstranden højere og højere. En skønne dag begynder en lille flad sandø at stikke over vandfladen 50 eller 100 alen ude i vandet. Om et år eller to er den grøn, snart bliver den større og fastere, om nogle år trækker man sit ungkvæg derud, når vandet ikke står for højt, og endnu imens manden har sin ejendom, sker det, at hele mellemrummet fra øen og ind til hans mark er udjævnet, og på en billig måde er han blevet ejer af nye arealer.

Ja, sådan udvikler forholdene sig i den vestlige side af Odsherred, og der er ingen tvivl om, at hele den vestlige flade del (måske en fjerdedel af det hele land) i tidernes løb er lagt til af havet ved hjælp af blæst og is.

Efter disse påvisninger kommer jeg tilbage til forholdene ved Lammefjorden. Altså formener jeg, at Neksælø Bugt i sin tid er gået i et med Lammefjorden syd for det højdedrag, hvor Dragsholm nu ligger. Den lille halvø, der på denne plads har skudt sig ud i vandet, har man kaldt for Draget. Dette drag har ligget som et naturligt fort eller fæstning til beskyttelse imod indsejling til Lammefjorden fra Neksæløbugten. Man har der bygget et forsvarsværn, og det er ganske naturligt blevet kaldt for Dragsholm, fordi det blev lagt ude på denne holm, og formentlig blevet anset for et godt sted at værne sig fra imod de indsejlende sørøvere, hvoraf der var mange, endog helt ned til middelalderen.

At Dragsholm var en fæstning allerede i begyndelsen af den virkelige historiske tid, ved man jo, men der savnes formentlig oplysning om, hvem eller hvornår grunden blev lagt til dette sted. I alt fald er det mig ubekendt, ligesom det også hører til fortidens uopklarede spørgsmål, hvornår forbindelsen imellem vandvejene fra Nekselø Bugt og ind i Lammefjorden blev standset, og veje imellem landsdelene anlagt. Rimeligvis er det vejen fra Bjerresø og forbi Gl. Dragsmøllegård til Vindekilde, der først er blevet anlagt. Dette skønnes jo som mest sandsynligt, fordi der har ligget en vandmølle - endnu er den rende synlig, som førte vandet fra engene vest for vejen over til møllen, som lå øst for vejen. De store engdrag syd om Dragsholm, hvor man altså før har sejlet, gjorde altså nu tjeneste som mølledam for den daværende Drags Mølle, der ligesom gården havde sit navn efter Draget.

Det er jo sandsynligt, at der forud for den tid, da landsdelene blev forbundne med hinanden ved vejanlæg, må have været et færgested over havbugten der ligesom Avdebo, ellers ville Odsherred jo været alt for udelukket. Men hvor dette sted har været, er der vist hverken sagn eller historie, som kan fortælle noget om.

Det er givet, at Lammefjorden ud imod Nekseløbugten har været et temmelig dybt vand, da der er mange fod dynd ned til den virkelige strandbund - endog på steder 20 fod. Den omstændighed, at man ikke finder en høj strandbred med ler, sand eller sten i nærheden af Gl. Dragsmøllegård, hvor gennemsejlingen har været, er jo igen et bevis, der taler sit eget sprog. Men den mest afgørende ting, som beviser, at der ikke alene har været en forbindelse mellem disse to havarme af et fladvand, men at der har været dybt vand - altså et sejldyb, er den kendsgerning, at en mængde store træer nu ligger i overkanten af dyndarealerne i den ende af den udtørrede fjord, der har haft nærmest forbindelse med gennemsejlingsstedet. Disse træer (egetræer) har en meget anselig størrelse, ofte op imod 2-3 fod tykke og 10-15 fod lange. Det gælder altså kun stammerne, toppen er selvfølgelig smuldret væk, måske for 1000 år siden. Disse træer ville ikke kunne komme ind ude fra det åbne hav - selv med højvande - uden at der har været en ordentlig havdybde ind forbi draget. Man kunne måske slutte, at træerne var vokset på stedet, hvor de nu ligger, men den antagelse kan ikke holde, for så måtte de jo være nede på selve bunden og ikke ligge i overkanten af dyndet. Man kan kun slutte, at de er tilført af det åbne hav, kommet ud at sejle, efter at grunden, hvorpå de voksede, er undermineret af pålandsvind, og som så har taget de træer med sig til søs, som stod på disse steder.

Om denne søvej så er afbrudt successivt af naturens egne kræfter, eller om menneskelig medvirkning har hjulpet til, derom kan man jo intet vide, ligesom man vel intet ved om, hvorvidt havbunden synker eller hæver sig i det lange løb, og i så tilfælde hvilke steder sådanne forskydninger finder

sted. Om man her står over for noget ekstraordinært, som har bevirket den forandring, der har fundet sted, ved man jo heller intet om.

Kan det synes forstandigt, at så længe som disse farvande havde forbindelse med hinanden, så længe førte havet med sig ind i fjorden store værdifulde mængder af organiske stoffer, som bundfældedes, særligt i fjordens vestlige ende, og efterhånden dannede det mange fod tykke dyndlag af udslemmede kvælstofrige bestanddele, der nu kommer Lammefjordens beboere så udmærket til gode a). Alt dette er let at forstå og til at være glad for - at meget liv i form af muslinger, østers, almindelige fisk, af havafgrøder som tang (?.) i forbindelse med ler- og kalkstoffer, som havet har hentet på kysterne, opløst i sig selv og ført ind i fjordens stille vand, hvor det er aflejret og bundfældet, alt sammen til vor fordel. Alt det er let at forstå og være tilfreds med. b)

Af de middelalderlige anlæg, som endnu i vore dage findes på Dragsholm, er der i voldgravene endnu synlige spor af de bastioner eller fundamenter, hvorpå forsvarsanlæggene har været anbragt, og hvor man selvfølgelig altid var beredt til at afslå en fjende, der forsøgte at gøre landgang. Til en vis grad er det jo også en bekræftelse på, at der var sejlads forbi Draget imellem begge de nævnte farvande.

At der har været brug for et godt befæstet anlæg netop her på Draget, er ikke vanskeligt at forstå. Thi fjenderne var sikkert både mange og efter den tids retsbegreber meget pågående. Ikke alene de vendiske professionelle sørøvere, men også de fredløse stormænd, som ikke ville bøje sig for de tilfældige magthavere, har sikkert været omegnens gru, da de formentlig i mange tilfælde har levet som professionelle hjemlige sørøvere og ofte ved list forført og måske bortført den lille skønjomfru, som kæmpevisen fortæller om, og som kun kunne udfries med guldbeslåede sko under hestene.

a) Viggo Bay fortæller:

Jeg husker som barn, da vi begyndte at dyrke korn på Triers enge, som vi kaldte dem, der, hvor Skovlyvejen nu går, at der blev fortalt os, at man ville kunne dyrke jorden i 20 år uden tilførsel af gødning. Om det holdt stik, har jeg aldrig senere fået bekræftet, men sikkert er det ialtfald, at jeg aldrig mindes, at der fra *Risegaard* blev kørt naturgødning derud, og kunstgødning kendtes jo ikke endnu dengang.

b)

Vi har prøvet at finde ud af, hvad sagkundskaben siger til denne teori om gennemsejling ved Dragsholm. Vi henvendte os til Geografisk Institut ved Københavns Universitet. De havde hørt om tanken før, men mente ikke, at det havde noget på sig. Ganske vist lå NV-Sjælland for 4-6000 år siden mellem 3½ og 4 meter dybere i havet, så at der kunne blive tale om, at der ved højvande skyllede vand over Draget ind i Lammefjorden. Men man har fundet ud af, at der er så stor forskel på jordbunden og dyreresterne på de to sider af Draget, at der ikke kan have været gennemsejling. (Se i øvrigt: V. Milthers: Nordvestsjællands Geologi, 1943, s. 161).

Dragsholm var i det 12. århundrede under Roskilde bispestol og i de tider statsfængsel. Der har nok været husly til mere end én røverbande.

Disse lurende fjender, som man aldrig var sikker for, og som i folkets digtning og sang af poesien blev omdannet til lindorme, drager, trolde, varulve, havfolk (særlig havfruer) og flere benævnelser, der var imod kirkebyggeri og stadig søgte at ødelægge det påbegyndte arbejde i den retning, alt dette står jo i god samklang med, at man samlede de stærke og solide kræfter til forsvar imod uvæsenet på de mest udsatte steder. Disse kræfter til udfald og forsvar er så blevet til de store okser (tyre), som skulle have det meste af den søde mælk for at få kræfter. Lidt frit fortolket kan man måske sige, der krævedes store skatter til forsvaret. Hos Poul Hansen (tidligere højskoleforstander) - i en bog om Dragsholm - læser man, at i Grevens Fejde i årene omkring 1525 sejlede Dragsholms fjender op til slottet fra Nekseløbugten i både. Men det ligger jo nok nogle hundrede år længere tilbage i tiden, at de kunne gøre denne sejl tur i større fartøjer.

Siden den tid, da Lammefjorden og Sejerøbugten ikke mere havde fri forbindelse med hinanden ad naturlig vej, så vil man se, at havet fremdeles bygger op i Nekseløbugten, og det er nu temmelig store arealer, som er aflejret vest for Kalundborg landevejen mellem Bjergene og Starreklinte, hvoraf det meste vel er ført ind i de sidst forløbne hundrede år. Disse arealer, som af befolkningen har fået øgenavnet »Skrupsulten«, der formentlig skal betegne arealets ufrugtbarhed, er i det væsentlige kun udvasket grus, så magert, at det vanskeligt lader nogen anden plantevækst end marehalm slå rødder i sig. Vor helt, den gamle lensbaron, forsøgte et anlæg af nåletræer der, men de døde af sult og havgus, og siden har disse arealer fået lov at passe sig selv. Længst mod syd ved det ommeldte vejstykke er aflejringen fra havet mere frugtbar, og der er nu en god skovplantage, ligesom den jord, der ikke er beplantet, yder både korn, rodfrugter og græs. I den del af bugten findes der nemlig organiske bestanddele fra havet særskilt aflejret, og meget af disse arealer er ikke ulig Lammefjordens dynd. Men selvfølgelig er det med risiko, de dyrkes, da der i væksttiden kan rejse sig et højvande så stærkt, at afgrøden er udsat for skade fra havet.

De skinnende hvide lerklinter mod vest på Nekseløen, der omtrent står lodret til vejrs, og som ses helt om til Kalundborg og Refsnæs, de er vidne om havets grådighed. Man kan jo kun tænke sig, at det meste af det ler, som havet her tager, det udvaskes og flyttes ind i bugten, blandes med tang, (?), muslinger m.m., og dermed bygges landet større og større inde i selve krogen ved Dragsholm. Det er formentlig kun et tidsspørgsmål, hvornår det nås, at hele Nekselø findes overflyttet til den vestlige strandbred, der i hele sin længde fra Starreklinte til Ordrup Næs tilhører Dragsholm. Hvor mange hundrede tønder land, at havet har lagt frem af den jord, der ligger

imellem Vindekilde og Bjerresø marker - der, hvor Holbæk landevejen nu går - det er ikke godt at vide, men arbejdet er ikke udført på nogen kort tid. Ligesom man forstår, at det også har taget lang tid for havet at opfylde Lammefjorden til vort nuværende brug.

Lammefjordens beliggenhed.

Lammefjorden er jo en gren af Isefjorden, og disse fjorde har indsejling fra Kattegat for derefter at dele sig til Nykøbing, Frederikssund, Roskilde og Holbæk, fra hvilke steder der yderligere også i vore dage findes en mængde vige og indskæringer i landet - ja helt op til Lejre. Man forstår jo, at der kunne sejles indtil middelalderen. Dermed er det også givet, at man sejlede ind til Særslev, til Svinninge, ind til Vig og selvfølgelig flere steder, f.eks. Asnæs, Fårevejle, Hørve, Thuse og Elverdum.

Selve Isefjorden med alle disse fjordarme og indsnævrede vige kunne i den tid lignede ved en stor frihavn for søøverne og andre stimænd. Øen Ovrø og de ubeboede Dragsholm-øer hernede i Lammefjorden var jo som faste støttepunkter for disse ugerningsmænd, som formentlig kom herind på deres vikingefærd borte fra Østersøegnene.

Vi kender dem jo både i kød og klæder fra Ingemanns romaner. Han har vel nok læst sin Saxo godt, før han lod dem optræde i dansk litteratur. Dannede og fintfølede folk har disse vore gæster jo nok ikke været, men hvad skal man sige til det, når vi besynger vort land som *vikingemoder*. Så må deri vel ligge den erkendelse, at vi danske også har sendt vore snekker ud til fremmede folkeslag på plyndringstogt. Når alt kommer til alt, så var det måske kun genbesøgende, der slog lejr her hos os, og som fandt så gode naturbetingelser for at erobre noget tilbage af, hvad danskerne der borte havde tilvendt sig.

Men som alt anført: vore indfjordskyster - specielt Lammefjorden med dens øer og vige - må have været ideelle steder for fjender af den art. Særligt når det så var muligt for dem at slippe ud i havet igen her ved Dragsholm, hvis et overmægtigt landsforsvar var i anmarch mod dem fra Lejre, som var hovedvagtsted og kongsborg.

Biskop Absalons snekker de har sikkert krydset disse farvande på jagt efter søøvere mange gange i fortiden. Dette tænker vel ikke vor nutids plovmand på, når de nu her på Lammefjorden som fredelige landmænd går bagved ploven. Man ville vist i mange tilfælde blive meget forundret, om man kunne få lov at kigge ind i fortidens grå arkiv, eller i det mindste blot 1000 år tilbage. Så fik man nok klaret mange spørgsmål om dette og hint. Så kunne man måske få god besked om, hvorfor at landsbyerne var så tæt sammenbygget langt fra de arealer, der hørte til, om det var, fordi de skulle hjælpes ad at beskytte det fælles eje, når røverne gjorde besøg og forsøgte en plyndring. Hvorfor kirkerne blev bygget så klodset og massive i mur-

værk, om det var, fordi de også skulle bruges som fæstninger imod fjenden, der kom fra søen. Om beliggenheden af disse kirker skulle være på højderne, fordi at de igennem udsigtshullerne derfra skulle holde udkig for at undgå en overrumpling. Om det rum, der som regel er indrettet foran kirkedøren, og som ofte benævnes for våbenhuset, om det ligefrem var et rum, hvori de vigtigste forsvarsvåben var samlede eller opbevaret til kirkens eller byens forsvar, eller om det var et slags rustningskammer til opbevaring for dem, der skulle gå i ledning.

Ja, meget er der jo, som ligner kong Davids historie, fortsat til biskop Absalon og videre ned i middelalderen. Vejen har været med våben i den ene hånd og harpen i den anden, at evangeliet har fundet vej til vore strande. Det har jo en vis interesse at forstå og tro på, at man færdes på en fremragende skueplads, hvor disse kulturer har udkæmpet fortidens kampe.

På en bakkeskrænt i Riis ud imod Lammefjorden findes der en stensat begravelsesplads, hvori man ikke fandt manden i graven, men kun hans dolk. Benene har vel været hensmuldrede, fordi højens top i tidens løb er taget bort. Men på samme bakke og uden om denne begravelse er der fundet flere benbygninger af voksne mennesker, som har været bedre bevarede imod tidens tand. Disse fundne levninger henlå dybt i sandet og uden stensætninger og uden orden i begravelsen. Man slutter jo deraf, at høvdingen lagdes i den store og velbyggede gravhøj, hvorimod det var menigmænd eller slaver, der fik et tilfældigt hul at hvile i. Det mere rene og tørre sand ved siden af højen har så været bedre beskyttende imod en fuldstændig forrådnelse end materialet i selve højen.

Denne gravhøj er nu blevet fredet, og arealet uden om den er beplantet. Den stensatte grav er ikke igen blevet tildækket, men står i sin oprindelige bygning, synlig for dem, der har lyst til at besøge stedet. Men selvfølgelig går ploven hen over mange døde der, hvor jorden dyrkes, uden at nogen aner det. Men at synd, sorg, krig, tårer og grave engang tilbage i tiden her havde en valplads, som dog i det 20. århundrede efter fredsfyrstens jordbesøg på synlig måde igen skulle blive os forevist, det er jo underligt at betænke, især fordi begravelserne har været så primitive, som de er. At f.eks. ægypterne med den kostbare og kunstige balsamering af ligene kan fremvise endnu langt ældre døde mennesker, det er jo en anden sag.

Men mit spørgsmål, som ikke kan blive besvaret, er dette: Er denne grav et hvilested for en vendisk sørøver, og er det hans faldne hjælpere, som ligger hist og her ned ad bakkens side, og er disse kommet op nede fra Lammefjorden og har bragt død og mandefald over de fredelige beboere i Riis? Eller er det en høvding, som har haft sit hjemsted her, og som af sin samtid har fået en æresplads i højen, fordi han har overvundet den lurende fjende, der snedigt gemte sig inde på Lammefjordsøerne eller omkring på oplandets skovbevoksede kyster, og som så ved given lejlighed kom og bragte

død, ild, mord og røveri uden nogen som helst kampsignal? Historien giver jo intet svar på sådanne tanker.*)

Derimod er der på samme plads - op imod gravhøjen og lidt ind i den - fundet og til dels udgravet en teglovn, hvis 4 hjørner og lidt af siderne var temmelig godt bevaret. Imellem disse rester fandtes flere helbrændte og velbevarede røde munkesten. I bunden på den udgravede teglovn, som også er fredet i den omplantede høj, er disse velbevarede munkesten nedgravede, for at efterslægten kan få dem at se, om det ønskes.

Fårevejle Kirke.

Viggo Bay fortæller i 1958:

*) Jeg husker endnu fra min tidligste barndom på *Risegaard*, at teglværksarbejderne på det daværende teglværk, som min far havde anlagt, når de i lerskrænterne fandt disse skeletter, stillede dødningehovederne op på skrænten i rad og række til skræk og rædsel for os børn, som ikke turde nærme os teglværket ved aftenstid. Det blev ikke dengang taget så højtideligt med gravfreden. Jeg husker også, at da jeg som ung studerede på Landbohøjskolen bl.a. anatomi, havde jeg fået en samling menneskeknogeter og et kranie med derind. De var blevet mig foræret af daværende Peter Ringer ved Fårevejle kirke, der altid, når han gravede en grav, smed de opgravede ben ud over muren og ud i tjørnehækken på kirkeskrænten ud imod Lammefjorden. (...) Jeg tænker vel, at knoglerne fra Riis er gravet ned i jorden på Fårevejle kirkegård på foranledning af min far, som ialtfald havde dyb pietetsfølelse overfor forfædrenes levninger. (...)

Disse fund fører jo ikke så langt tilbage i tiden - måske til middelalderen. Så længe man ikke har bedre og mer pålidelige oplysninger, formener man, at her er en art begyndelse til den teglindustri, som kom frem i middelalderen, og som mange af de gamle slotte og kirker (derimellem Dragsholm fæstning og slot, Fårevejle Kirke, en ruin i Riis, måske Rødegård i Vindeskilde m. fl.) samt klostre blev opført af. Navnet på disse store røde sten var - og er endnu »munkesten«. Det giver os den formodning, at produktionen af disse, som jo var et stort kulturfremskridt, er munkenes værk, lige så vel som man har meget andet fra den tid at takke dem for.

Det var ikke let at forstå, hvorfor den omskrevne gravhøj blev kaldt »Teglhøj« der på egnen, særlig da man fandt en begravellesplads i toppen af den. Men da der siden efter gravfundet ved siden af fandtes teglovnene, så blev det meget let at forstå, at den gamle høj havde taget navneforandring, dengang den blev parthaver i det mer moderne menneskeværk, og da dolke og stenhamre til at dræbe mennesker med var blevet ombyttet med hakke, skovl og spade.

Af yderligere forhistoriske oplysninger om forholdene langs Lammefjordens bredder er en køkkenmødding ved Borgbjerg i Asnæs sogn. Hvad denne giver oplysning om, ved jeg ikke. I andre værker kan vel dette fås, Trap omtaler den. Personligt har forfatteren af disse linier været på denne plads og set de sagkyndige undersøge den. Den ligger ved foden af det alt nævnte Borgbjerg. Man får den tanke af denne bakkes navn, at der må have været en borg her, men der findes dog ikke nogen levninger af den. De flade og lavere strækninger uden om og bagved denne bakke hedder i nutiden *Borrevang*. Også dette kan tyde på, at borgen har ligget som en frem-skudt fæstning for disse vangbeboere, og der er rimeligvis stadig holdt udvig over fjorden fra denne borgplads. Der er næppe en halv mil derfra og til Ingerø, hvor man kan tænke sig, at røverne har haft et godt udfaldssted til hele den vestlige runding omkring fjorden og godt beliggende til en hurtig flugt ud af fjorden ved Draget, hvis en overmagt viste sig i farvandet.

Sagnet om en større gård (eller fæstning), som skal have ligget ved eller på Borgbjerg, lever dog endnu på denne egn, selv om ingen kan påpege stedet, hvor den har ligget. Det sandsynligste er jo, at den har været bygget forud for middelaldertiden og altså af natursten, thi ellers havde der vel været munkestenslevninger på stedet, ligesom der er af de gamle borgrester ved Riis og flere steder.

Et ret ejendommeligt gammelt bosted findes også i Asnæs. Det er fredet - det er et større firkantet stensat rum ned i jorden. Man kunne tænke sig, at det var et skjulested eller måske et sikkerhedssted for kvinder og børn, hvori man anbragte disse, når røverne kom i land. Dette rum er udgravet i en lille bakkeforhøjning bagved og vest for kirken. Det tyder ikke på at

være bygget længe før middelalderen, da det ses på de stensætninger, som danner murene, at disse (stenene) er behandlet og tillempet med dertil egnede redskaber.

Mine arbejdsfæller

Både stiftelsen og jeg må jo ikke glemme, at der foruden min person også er flere medmennesker, som har været medvirkende i, at der er nået et resultat af arbejdet på Risegården og Lammefjorden m. m., hvorpå den selvvejende Risegårds Legatstiftelse er bygget, og som nu danner den faste borg for Risegård-slægten.

Som nr. 1 af denne stab må nævnes J. Bennedsen af Fårevejle. Han var en svigersøn af lærer Rosendal i Høve, og denne svigerfader hjalp ham til rette med den juridiske forståelse ved affattelsen af de mange dokumenter, som skulle udfærdiges ved omsætningen af de forskellige parceller, særlig på Lammefjorden.

Nr. 2 og 3 var Niels Olsen og hans hustru Ane Olsen. Disse to mennesker med deres store børneflokk var et virksomt par og til megen nytte for opgaven i sin helhed. Det var en berigelse for opgaven, at der var både materielle og kristelige synspunkter, som gjorde sig gældende både for de ledende og de ydende personer, således at alt gik med enighed.

Som nr. 4 ville det være en uret imod Carl Jensen ikke at fastslå, at også han har sin del af æren ved det gode resultat, som der er nået. Han søgte fra ung mand af at få bedre oplysning end flertallet, og til fælles bedste med mig blev det udnyttet.

Risegaards systematiske livserindringer slutter her.

Vi må derfor lade andre fortælle om hans videre liv. Viggo Bay skriver i 1954 (»Fra Holbæk Amt«):

Min fars livsgerning blev fra nu af, altså først i halvfemserne, viet Lammefjorden med dens mange muligheder. Alle de emner, der her var at give sig i lag med, opdyrkning af nyt land, anlæg af veje, først og fremmest den store, faste vej fra Faarevejle Kirke til stationen, da denne kom, gjorde ham til selvskreven formand for Lammefjordens lodsejerlag i mange år. Hans arbejde i lodsejerlagets tjeneste og alt, hvad der angår Lammefjordens tørlægning, skal i øvrigt her forbigås, da det er omtalt i en længere afhandling om Lammefjorden, skrevet af afdøde højskoleforstander Poul Hansen, Vallekilde, og optaget i Historisk Samfunds årbog for 1930. Min fars tro på Lammefjordens fremtidige muligheder førte til, at mangfoldige nybyggere slog sig ned derude og dannede egne hjem. Det gik dem desværre ikke alle lige godt, men dem, der

virkelig med amerikansk nybyggersejhed spyttede i næverne og tog fat, for dem blev der også en fremtid.

Da jeg var dreng, oprettede min far sammen med en ungdomsven, proprietær Mikkel Søren Holm, Samsø, et hestestutteri på Lammefjorden, det nuværende »Følvang«. De indkøbte unge, jyske føl, der så senere solgtes igen som 2 års plage. Jeg husker, at der på et vist tidspunkt gik firsindstyve unge føl og plage i indhegningen derude, men hvorvidt det i øvrigt var et godt eller mindre godt aktiv, tør jeg ikke udtale mig om.

Det var heller ikke alle planer, der lykkedes for ham, men han var utrættelig i at bane vej for nye, når en slog fejl. Nævnes bør også byhaven ved Fårevejle station, som min far anlagde og skænkede som fælleseje til beboerne, ligeledes Adellersplads og husene, der er tilegnet Fårevejle kommune og Lodsejerlaget. De to huse med 4 friboliger er beregnet til aldersrentenydere på Lammefjorden, og Lodsejerlaget er overdraget mindstøtten af baron Zytphen Adeler, der var hovedmanden for udtørringen. Min far betragtede altid denne mand som sin åndelige bedstefader og mente, at Risegårdslægten bedst på denne måde kunne sige adelsmanden tak for de fordele, slægten fik af den udtørrede Lammefjord. I forbindelse hermed kan som en kuriositet nævnes, at min far, efter hvad han har fortalt mig, kun en eneste gang har spillet på børsen, idet han engang under den første verdenskrig købte nogle dampskibsaktier til en meget lav kurs og otte dage efter solgte dem med så stor fortjeneste, at han for denne anlagde hele det ovenfor nævnte anlæg og rejste baronens statue. Derimod høstede han ingen laurbær på de 10.000 svedsketræer, som han i sin alderdom efter sin jordomsejling plantede på Lammefjorden med en svedsketørrefabrik for øje. Det viste sig nemlig, hvad han ikke forud vidste, at svedsker var podet på mirabelleskud, der som bekendt ikke tåler meget hård frost. De fleste frøs derfor ihjel i de tre hårde vintre, vi havde for nogle år siden. Svedskefabrikationen blev der altså ikke noget af, men på de træer, der holdt frosten ud, har der dog altid siden da været svedsker nok til husbehov og lidt til for dem, der har plantet dem. Derimod har Lammefjordens skalleksport, som han også fra begyndelsen havde et stærkt aktiv i, givet bedre bonus.

Jeg har spurgt Fårevejle Højskoles første, nu afdøde forstander, pastor emeritus J. Andreassen, Oksbøl, om min far havde nogen andel i rejsningen af »Det hvide slot« på Lammefjorden, som skolen er blevet kaldt. Han svarede mig i et brev kort før sin død således:

Risegaard havde med meget mere at gøre, end der blev officielt bekendt, idet han altid var rig på ideer og tit var fader til planer, som ingen nogen sinde fik anelse om, at netop han var ophavsmand til, idet han ved hentydninger om et eller andet kom med bemærkninger om, hvorledes en praktisk gennemførelse af en sag kunne give bonus. Andre tog ideen op, men - faderen til den levede på Risegaard.

Således var det også med Fårevejle Højskole. Jeg kan ikke se af forhandlingsprotokollerne, at *Risegaard* nogen sinde kom i bestyrelsen. Hans underskrift findes kun et eneste sted. Det er efter et bestyrelsesmøde den 10. april 1907, hvor der som punkt 8 bemærkes: *Nu kom Risegaard og lovede med navns underskrift at give højskolen forkøbsret på 46 td. ld. til en pris af 640 kr. pr. td. ld. indtil 1. maj 1908.*

Men jeg ved jo, at han tit stod bag ved de forskellige planer angående skolen, og det var altid klart, at han ønskede at støtte arbejdet for tankens realisation. Men hans arbejde har efter min opfattelse bestået mere deri, at han stod bagved og skubbede på, end at han gik foran og åbenlyst trak i skaglerne.

LEGATSTIFTELSEN

Da familien havde boet på *Frederikkes-Minde* i 2 år, døde Frederikke d. 26. september 1893.

26. oktober begynder Risegaard at nedskrive sine tanker om legatstiftelsen, og i løbet af de næste 4 måneder gør han rede for, hvem han mener, der bør nyde godt af legatmidlerne, og hvorfor. Da denne bog først og fremmest henvender sig til hans efterkommere, vil vi i det følgende gengive han notater om legatstiftelsen (i sammen-drag).

Gud velsigne eder, mine kære børn med samt den slægt, som skal følge efter eder. Må hans nåde og velsignelse få lov at ledsage eder alle. (...)

Der er en del sandsynlighed for, at den ejendom, som kaldes *Risegaard* (matr. nr. 17a i Riis) og Lammefjordsparcellen (matr. nr. 19a af Fårevejle Lammefjord - 127 tdr. ld.) med tiden, efterhånden som afdragene er sket, vil kunne give meget overskud. Min hustru og jeg talte om og bestemte også at oprette et testamente imellem os angående disse indtægters anvendelse efter vor død. Dette blev imidlertid ikke bragt til udførelse, og det bliver derfor nu min opgave at lægge det hele til rette selv i overensstemmelse med de aftaler, som vi gjorde med hinanden, forinden hun gik hjem til hvile.

Det øverste billede er efter et maleri, som Søren Bay har malet af Risegaard med de fem børn. De sidder i en stue på Frederikkesminde (o. 1896). Rækkefølge fra venstre: Albertine, Viggo, Helga, Søren, Risegaard, Valborg. Det nederste billede er fotograferet af Søren Bay i en stue på Lovtholm ca. 1920. Opstillingen er åbenbart taget fra maleriet. Vi har dog kopieret billedet spejlvendt for at få det til at passe til maleriet.

Det var vor fælles mening, at enhver især af jer børn selv skulle danne jeres eget hjem, og at I ikke skulle opvokse i den tro og tanke: »fader og moder skal sørge for sådant til os«.

Nej, det skal I selv sørge for. Dette har som sagt fader og moder også måttet gøre for vort vedkommende, og dette har vi været glade ved, uagtet at det ofte har været strengt nok for os. Men en ting er givet, og det er denne: Guds bistand havde vi brug for, netop fordi det så tit - ja næsten altid i mange år - knob så hårdt for os, og at det bliver ligeså for jer, tror jeg vil være gavnligt. Og de omskrevne indtægter, som vi forventede, at tiden ville bringe ud af hjemmet her, er derfor ikke tiltænkt jer som nogen hel og udelt arv. Men på den anden side har det dog heller ikke været vor mening, at I skulle unddrages al fordel af jeres fædrene hjem, og vi bestemte derfor at danne hjemmet her som en slags livrente eller pensionsanstalt for jer, således at der årlig ydes jer et honorar efter en bestemt skala, der er stigende for hvert femår.

Dette beløb fastsatte Risegaard til 100 kr. om året indtil det 30. år og derefter stigende hvert 5. år med 100 kr. Ved 45 år ville beløbet være steget til 500 kr., som så skulle udgøre den årlige udbetaling indtil deres (eller ægtefællens) død. Derefter gøres der rede for fordelingen af resten af ejendommens overskud.

Det fremkomne overskud skal deles i 10 lige store portioner, som bortgives gratis således:

1. Vallekilde valgmenighed	1 portion
2. Frelsens Hærs redningsvæsen	1 portion
3. Fårevejle sogns frie fattigkasse.	1 portion
4. Til husflidspræmier i Fårevejle sogn.	1 portion
5. Til arbejdet for afholdssagen	1 portion
6. Til småtlønnede missionsarbejdere fortrinsvis
af slægten	2 portioner
7. Til værdige trængende af slægten.	3 portioner

Til nærmere forståelse af disse bestemmelser, hvorfor de er fremsat, og hvorledes de skal efterkommes, vil de fortsættende linier give meddelelse om:

Til 1.

I Vallekilde har såvel jeg som vor moder (børnenes moder) fået vor andelige føde i mange år. Der har vi som unge mennesker været på højskolen, og der har vi som mer modnede mennesker været med og lagt grund til den derværende kirke, og i denne kreds i vor lille, smukke kirkebygning har vi hørt mangt et godt ord, der har glædet vore hjerter. Der bragte vi vore børn hen, når vi ved dåben i menighedens nærværelse erklærede, at de skulle tilhøre Herren.(...)

Til 2.

Frelsens Hær og særligt dens redningsvirksomhed for de faldne kvinder har min fulde sympati, og det samme gjaldt min hustru. Frelsens Hær har i mange retninger været mig og min familie til nytte og velsignelse. (...)

Derfor er jeg nu glad ved at kunne støtte denne virksomhed, imens jeg lever, og jeg er ligeledes glad ved at kunne bidrage lidt i så henseende også efter min bortgang.

Til 3.

Saligt er det, give hellere end at tage, dette er skriftens ord, og jeg gør dem også til mine. Det er altid glædeligt at kunne give lidt der, hvor der trænges, og at få en taknemmelig følelse eller se et smil for en lille gave, det har tit været mig en opmuntring og glæde. Når jeg herved bestemmer en portion til de bedste af Fårevejle sogns fattige, så er det i erkendelse af, at enhver bedre stillet i samfundet jo som regel har trukket veksler på de mindre godt stilledes bekostning, og at man derfor skylder disse noget. Det ene menneske lever jo på en måde af det andet, og den ene bliver rig ved dens hjælp, der arbejder sig fattig. Sådan er det jo og kan vistnok ikke blive anderledes efter de nuværende tingenes orden. (...)

Idet jeg bestemmer denne position til den hæderlige arbejdsbefolkning i Fårevejle sogn, så nærer jeg det håb, at bestyrelsen for den frie fattiggasse i sognet bedst vil kunne anbringe dem på rette tid og sted. Brug det i Guds navn og i forbindelse med hans hjælp og kærlighed, og udmål trøst fra ham samtidig med pengegaven.

Når det er Fårevejle sogns fattige, der her er kommet i betragtning, så er det ikke, fordi at jeg føler mig som nærmere knyttet til dem end til de fattige i andre sogne. Men grunden, hvorfor jeg tager det hensyn til fattigmand her, er den, at sognet og egnen har med eller mod sin vilje givet et betydeligt bidrag til mit arbejdes frugt, og jeg føler derfor som den, der er noget skyldig igen og moralsk forpligtet til at yde en lille skærv til sådanne her i sognet, som med rette tiltrænger den.

Til 4.

Husflidssagen er sikkert af de allerfleste betragtet med en vis om ikke ringeagt så dog som en slags intetsigende ting, og dog for mig har den været meget og givet mig de første bidrag til grunddannelsen af vor ejendom. Så foruden det moralske gode, der er ved denne sag, så er den også for dem, der driver den, mer end en sport. Den er en økonomisk vinding, og denne sag gav mig de første penge i kassen, som jeg fik tilovers, og ved hjælp af husflidssagen voksede mine spareskillinger rask i alderen fra 10 til 20 år. (...)

Fortrinsvis skal det være de unge, at denne gave er forbeholdt til, og den

må mindst af alt bruges som en slags fattigunderstøttelse. Tværtimod venter jeg, at den i de allerfleste tilfælde skal komme sådanne til gode, som alt er på vej til ved flid og sparsommelighed at arbejde sig ud af fattigdommen.

Til 5.

Noget af nutidens mest ødelæggende er i vore dage spiritus. Hvad enten den nydes i form af bayersk øl eller som brændevin eller almindelige vine, så er dette uhyre i stand til at fordærve sjæl og legeme for mennesket. Den mand eller den kvinde, som sætter sig det formål at træde op imod uhyret, har min fulde agtelse og sympati. Tobakken er en nær slægtning til spiritus, der lumskelig stjæler den ene krone efter den anden fra familiens bord, og derfor må mottoet være *bort med begge dele* først spiritussen og dernæst tobakken.

Jeg tilbyder herved mit bidrag til krigens førelse. (...)

Til totalafholdenhedssagens fremme giver jeg Fårevejle sogneråd dispositionsret over en portion af disse legatmidler, og må følgende forhold ved anvendelsen af disse midler iagttages: halvdelen skal fordeles til sådanne personer, som ikke ryger nogen slags tobak, og halvdelen til sådanne personer, som ikke drikker nogen slags spiritus, vin, brændevin eller bayersk øl(...)

Til 6.

Til sådanne, som udelukkende arbejder for Guds riges udbredelse, er her bestemt 2 portioner, der helst bør anvendes til kun to personer, ligegyldigt, om disse er mænd eller kvinder. Det skal dog tillades at fordele portioner således, at disse deles til 3 eller 4 missionærer. Til disse hjælpemidler har slægten fortrinsvis ret. Kun hvis der ikke af denne findes nogen personer, gives ydelsen til uden for slægten stående personer.

Guds ord det er vort arvegods, det skal vort afkoms være. Det er, hvad jeg hermed tænker og håber, at der altid af mit afkom vil være nogle, der vil bære Guds ord omkring til menneskene og forkynde det glade budskab videre, at Jesus han er synderes ven. Mange gange har jeg selv haft lyst til at være løst fra min jordiske gerning for at bære ordet rundt i mit land, men det er kun lidt af dette ønske, at der på mig er bleven opfyldt.

Men jeg venter, at nogle af min efterslægt vil bære denne opgave bedre, end vi - jeres forældre - fik båret den, og sådanne budbærere er det, der skulle støttes lidt ved disse 2 portioner. Har I ikke brug for en sådan hjælp til eget behov, så ved jeg, at på jeres veje er der nød og trang nok hos andre, som I kan være med at lindre. Jeg foreskriver jer ikke, hvordan I skal arbejde, om hvad mission I skal slutte jer til eller lignende, kun at I slutter jer tæt til Jesus. Så vær for min skyld baptist, metodist, frelsens soldat, indre missionær, fri missionær eller hvad som helst andet. I min faders hus er

mange boliger, og er vi oprigtige og sanddru af hjertet, så skal vi ikke bryde os om partiernes sortering, men kun gå frem med vidnesbyrdets faste ord, leve helt for Gud og helt fra verden. (...)

Til 7.

Ifølge skriftens ord og ifølge mit eget hjertes følelse så skal man altid komme de skrøbelige og dem, der lider ilde, til hjælp, og når jeg i det foregående har tænkt på de skrøbelige i ånden, som jeg ønsker, at nogle af min slægt skal være budbringere til, så drejer det sig nu om direkte hjælp til dem, som er stærkt i trang i timelig henseende. Til hjælp for sådanne er tre portioner forbeholdt, der betingelsesvis må udbetales, og betingelserne er følgende:

Vedkommende personer må være af mine efterkommere, og forsåvidt det ikke er mine egne børn, må de bære navnet *Risegaard*. Jeg ønsker nemlig, at dette skal blive et slægtsnavn, og anmoder derfor om, at alle i slægten optager dette navn, og betinger af den grund dette navn for at komme i betragtning. Samtidig henstiller jeg også at optage modernavnet *Bay* i efterslægtens familiestamnavn.

Foruden denne navnefordring stilles der den fordring til vedkommende ansøger om delagtighed i disse legatmidler, at vedkommende i det sidst forløbne år har været total afholdende fra spiritus og tobak. Ligeledes forlanges der, at vedkommende lever et sædeligt, ærbart liv, samt at banden og sværgeren ikke er ting, som han (eller hun) i mindst det sidste år har været delagtig i. (...)

Til Risegaards tanker ved oprettelsen følger vi en kort redegørelse for udviklingen siden:

Da legatstiftelsen oprettedes i 1893, bestod den af følgende værdier: *Risegaard*, *Frederikkes-Minde* samt parceller på Lammefjorden - i alt vurderet til 158.000 kr. Ejendommene var dog belastet med stor gæld, så overskuddet var i mange år ikke ret stort.

I 1917 ændredes fundatsen, så legatstiftelsen blev en selvejende institution. Af stiftelsens midler købtes samtidig for 5000 kr. en livrente til fordel for Risegaard og hans anden hustru Marie (f. Bentsen) på betingelse af, at alle ydelser til stifteren herefter skulle bortfalde (bortset fra fribolig på *Frederikkes-Minde*).

Indtil 1917 styrede Risegaard selv stiftelsen, men herefter overtoges ledelsen af en bestyrelse bestående af 1 repræsentant fra Vallekilde valgmenighed, 1 fra Frelsens Hær i Danmark og 1 fra Fårevejle sogneråd samt Søren Bay og Helga Bentsen, de to ældste fra ældste børneflokk.

I 1917 var ejendommens aktiver ansat til 150.000 kr. Fundatsen af 1917 slutter Risegaard sådan:

Således er det min vilje, at denne institution skal virke og arbejde ned igennem tiden, og mit håb er, at Herrens velsignelse må følge mit ønske og dette arbejde, således at det ikke med rette kan siges at være forfængelighed.

I 1944 blev det bestemt, at den yngste børneflokk for fremtiden også skulle repræsenteres i bestyrelsen med 2 medlemmer. Det blev Karen Risegaard Jensen og Marie Risegaard Jakobsen.

Ifølge fundatsens bestemmelser udpeger hvert slægtsmedlem selv sin efterfølger.

I tidens løb er der sket forandringer i listen over legatmodtagere. Pkt. 1, 2 og 7 (Vallekilde Valgmenighed, Frelsens Hær og slægten) får stadig. Legatet til pkt. 3 (Fårevejle sogns frie fattigkasse) går nu til Dragsholm kommune, idet man bestræber sig på at bruge dem til afgrænsede formål i tilknytning til Fårevejle Kirke. F.eks. har legatstiftelsen betalt anlæggelsen af den sti, der nu går mellem Fårevejle Kirkegård og kanalen, samt monumentet på den nye urnegrav på Fårevejle Kirkegård. Pkt. 4-6 (husflidspræmier, afholdssagen og missionærer i slægten) er udgået til fordel for forskellige institutioner med velgørende, kristelige formål. For tiden er det: Abbe Pierre, Spedalskhedsmissionen, Kirkens Korshær, Santalmissionen og Centralmissionen.

Den nye Risegaard (1925).

Endelig skal det nævnes, at legatstiftelsen i anledning af Lamme-fjordens 100-års jubilæum bekostede istandsættelse af et anlæg i Fårevejle Stationsby (Byhaven), samt restaurering af anlægget på Brydebjerg (mindesmærke for Zytphen Adeler).

I 1960'erne forlangte justitsministeriet at konfirmere fundatsen og i fremtiden revidere regnskabet.

I 1967 vurderedes stiftelsens aktiver til 500.000 kr. På det tidspunkt var al gæld - efter stifterens ønske - forlængst afviklet. Denne post var 11 år efter - i 1978 - vokset til 2,7 mill. kr.

De udbetalte legater udgjorde i mange år temmelig små beløb. Først fra midt i 60'erne blev der tale om et betragteligt overskud. Mellem 1970 og 78 har legatudbetalingerne svinget mellem 30.000 og 60.000 kr. årligt.

Bestyrelsens nuværende formand er Robert Risegaard, Fårevejle.

Under Risegaards jordomrejse blev den gamle *Risegaard* revet ned og en ny gård bygget under ledelse af Bent Risegaard, som dengang havde gården i forpagtning. For tiden er gården forpagtet af Karens søn, Tage Risegaard Jensen.

MARIE BENTSEN

Da Risegaard blev enkemand i 1893, var han 39 år gammel. Den 10. august 1897 skriver han:

Der er nu hengået 4 år, siden at børnenes moder døde. Dette tidsrum har ligesom dannet et særskilt afsnit i mit liv. Jeg har således været eneforsørger og -opdrager. Hvorvidt at dette nu er lykkedes godt eller dårligt, får være et uafgjort spørgsmål. I alt fald kan menneskene næppe komme til klarhed deri, og I selv, kære børn vil også have vanskeligt derved.

Imidlertid: livet har ikke for jer været ensomt eller ensformigt, og en mere fri og sorgløs barndom - når vi fratager savnet af jeres moder - er der næppe ret mange børn, der bliver tildelt. Tanken om de mange fællestore, som I har haft landet rundt for at spille, vil vist tit opmuntre og glæde jer, når I kommer til at tænke og tale derom*).

Jeg er træt af at stå ene i verden og vil nu forsøge at bygge et fælleshjem for anden gang. Må Gud velsigne det samliv, som skal føres imellem hende, som nu skal træde i jeres moders sted, og så mig. Det er ikke uden lidt ængstelse, at jeg gør det, men mit savn er bleven mig for stort til at undvære en, som vil leve helt sammen med mig, og jeg forventer, at ingen af jer nogen sinde vil dadle mig for den sags skyld. (...)

*) Det drejede sig om en indsamling til fordel for Armenien.

Musikkoret fra Riis (1894).

Marie:

Første del af denne bog er hovedsagelig fars egen beretning om hans liv og færden indtil 1894. Desværre har vi ikke fra hans side skriftligt materiale at bygge videre på efter den tid, men vi forsøger gennem spredte træk og smårids at tegne billedet færdigt.

Frederikke Bay, som far havde været gift med i femten år, døde i 1893, og far stod alene med fem børn, hvoraf den yngste, Valborg, var syv år.

Efter fire års forløb giftede far sig med syerske Marie Bentsen fra Mørkøv. Hun blev mor til seks børn. Vores yngste søster, Margrethe, døde som 16-årig. Jeg er den næst yngste.

Som indledning til denne del af bogen vil det være naturligt at tegne et billede af mor. Ingen vil kunne gøre det bedre end min halvbroder Viggo gjorde det i den tale, han holdt ved mors og fars guldbryllup:

Mange minder vælder i dag op i os ældre børn fra Risegaard fra tiden omkring århundredskiftet. Mest lyse minder, men også minder med skygger over barndomstiden for os, der mistede vor kære mor, mens vi endnu var børn. Men de minder, vi i dag særlig dvæler ved, samler sig om den kvinde, der blev sat os i mors sted i dag for 50 år siden.

Det var så vist ingen let gerning at gå ind til, selv om hun ikke kom som en fremmed, og vi ved, at det var med bæven og megen bøn til Gud, at hun gik ind til den opgave at blive moder, først til 5 store børn og senere til hendes egen børneflok. Vi ved ikke, om nogen anden kvinde kunne løse den første opgave bedre end denne stedmoder, men vi ved, at hun gjorde, hvad hun kunne, og det skal hun i dag have tak for. Vi ved, at vort hjem ved hendes hjælp blev ved at være barndomshjemmet for os, og vi ved, at far dengang ikke alene tænkte på sig selv, men også på at give os moderløse børn et samlingsmærke, og det skal han i dag have tak for, selvom vi ikke alle forstod det dengang. Vi er ganske klar over, at hjemmet med skiftende mere eller mindre heldige husbestyrerinder rimeligvis havde mistet sin værdi for os store børn, der også blandt vore barndoms-minder har nogle mindre lyse erindringer fra de år, der lå mellem vor første mors bortgang og vor anden mors ankomst, og hvor vi måtte sande det gamle ord: »Hvad er et hjem uden moder«.

Når vi nu tænker tilbage på de år, der fulgte efter fars og mors bryllup, den tid, der for os ældre søskende må betegnes som ungdomstiden, så er der nogle begivenheder, der stadig kommer frem i erindringen, nemlig ankomsten af de små søskende, der efterhånden meldte sig på Risegaard, og som vi store altid var glade for at tumle med, når vi var på besøg i hjemmet. Der blev jo den ejendommelige lighed mellem de to søskendeflokke, at begge hold blev på

*Marie Bentsen
med mand og børn
på havetrappen
på Risegaard.*

seks, den ældste var hver gang en søn, og hver flok mistede den yngste lillesøster.

Mange år var der jo ikke gået af fars og mors ægteskab, før vi ældre børn begyndte at finde en livsledsager og stifte eget hjem, og derved fremkom det forhold, at vore ældste børn blev ligealdrende med vore yngste søskende, og det kunne jo nok passere, at enkelte af de ældste børnebørn fra Risegaard kunne trille rundt i haven derhjemme med en lille moster i barnevognen. Men særlig indviklet blev familieforholdene, da den ældste datter giftede sig med sin morbror, for nu blev hendes mor jo hendes svigerinde, og hendes mand, der hidtil havde benævnt vores far som svoger, måtte nu til at kalde ham svigerfar. De mange børn, som hun efterhånden blev mor til, var nu samtidig hendes fætre og kusiner, der med blodets ret kunne kalde deres morfar for onkel Niels, da han jo var gift med

deres kædelige faster, som også var deres bedstemor, da hun var gift med deres bedstefar. Jo, forholdene blev, omend overmåde lykkelige, så dog lidt indviklede for storesøster, da hun ved sit giftermål gik hen og blev sin egen tante.

*Livet forsvinder i hast som en drøm,
år efter år svinder bort.*

*Livet henrinder lig brusende strøm,
skyndsomt det iler så fort.*

Vort brudepar fra 1897 er nu gennem livets middagshøjde og sølvbryllupstidens hældende skumring nået frem til guldbryllupsdagens aftenstund og kan hvornår som helst stå med foden på gravens rand. Omgivet af slægt og venner, deriblandt 18 nulevende børn og svigerbørn, 35 børnebørn, der med deres mænd og koner udgør et tal på 57. Endelig 41 børnebørnsbørn, hvoraf en enkelt skal have gjort de indledende forberedelser til at gøre guldbrudeparret til tipoldeforældre. Med hele denne efterslægt på 117 personer sidder de nu og ser tilbage på et langt, virksomt liv og længes sikkert ofte efter at blive færget over det ganske lille bælt, der endnu skiller dem fra gudshaven for at nyde sabbatshvilen sammen med alle de forudgangne fromme, der levede livet her med himlen for øje.

Guldbryllupsbillede.

Vi siger dem tak for alt, hvad de gennem de mange år har udrettet for efterslægten, og tak, fordi de overvandt alle betænkeligheder og samlede os alle endnu engang.

Vi ønsker dem til lykke med dagen i dag og nedbeder Guds velsignelse over deres livsaften.

Efterskrift

Da jeg i går, tilskyndet af gamle erindringer, standsede op foran det lille missionshus i Mørkøv, hvor far og mor i dag for 50 år siden fejrede deres bryllup, var det med et væld af barndoms minder, også fra disse egne; først og fremmest mindet om festdagen den 22. august 1897, da den moderløse dreng fik en ny moder, og tilmed en, som han i forvejen holdt meget af. Sammen med en barndomsven, som endnu bor på stedet der, drøftede jeg i nogle korte øjeblikke de store, årligt tilbagevendende begivenheder fra barndommen, som stod i forbindelse med dette sted, både byen, omegnen og det gamle hus; søndagsskoleproceSSIONen om sommeren ud til Syvendekøb Skov, hvor vi drenge fik lov at bestige det høje tårn, der åbnede en vid udsigt for vore undrende barneøjne, og julefesterne i den store sal, med det for vore øjne fantastisk høje juletræ, hvorom vi vandrede, imens vi sang: »Her komme, Jesus, dine små«, og altid stod stille under det sidste vers, hvorefter vore fædre skiftevis talte til os børn, der stod og længtes efter »amen« for at komme i gang med de velfyldte bolcheposer. Også for disse glade barndoms minder siger jeg jer, far og mor, en personlig tak.

SØSKENDEFLOKKEN

Marie:

Jeg kan da godt huske, at jeg i min barndom forsøgte at være morsom, når nogen spurgte, hvor mange søskende vi var, og da nok så frækt svarede: 8½! - og bagefter udlagde det som fem halve og seks hele. I virkeligheden var vi ikke halve og hele, men i daglig tale de store og de små søskende.

Nu kunne det godt være lidt vanskeligt for de mindste af os at betragte de største som søskende, eftersom nogle af dem var gifte og havde børn, da vi blev født. Vi har nok nærmest i vor barndom set dem som rare tanter og onkler, når vi legede med deres børn. Efterhånden som vi selv blev voksne, følte vi os mere som søskende.

Fra venstre: Bedstemor med Niels, Mor, Marie og Far, på gulvet: Hans, Karen og Bent.

Familieforholdet blev på et enkelt punkt lidt mere indviklet end almindeligt. Årsagen hertil var, at da Far havde giftet sig med Mor, giftede hans ældste datter, Helga sig med Mors bror.

Viggo nævner det på sin måde i guldbrillupstalen. Karen har samlet trådene på sin måde og siger det sådan i stamtavlen:

Helga blev som nævnt gift med Lars Bentsen, som var hendes morbror, og Lars Bentsen fik derved sin søster og svoger som svigerforældre, og Helga fik sin far og mor til svoger og svigerinde.

Mor blev bedstemor til sin brors børn, Helga og Lars er for os yngre børn søster og svoger, men også tante og morbror.

Jeg kunne spinde videre og f. eks. fotælle, at da jeg blev født, fik Helgas børn samtidig en moster og kusine.

Familien blev efterhånden stor, og vi havde det vidunderligt, når vi samledes i vort fælles barndomshjem. Især var det Fars fødselsdag i februar og Mors fødselsdag i juni, som kaldte os sammen. Den gang begyndte man ikke med *runde fødselsdage* fra halvtredsårsalderen.

Far begyndte med det *runde*, da han blev 80 år og fortsatte med 85 og 90. Han var næsten 95, da han døde.

Til Fars 80-års fødselsdag lavede jeg denne »ode«:

Den yngste børneflokk fotograferet i anledning af Karens konfirmation. Rækkefølge fra venstre: Margrethe, Hans, Marie, Bent, Niels og Karen.

BEDSTEFAR FYLDER FIRS

Se det var nu dengang, da Bedstefar
han var ikke bedstefar,
men kun så møj og ussel bette klør,
som gik på herremandens mark
og vogted - ikke engang - køer,
nej - han vogted bare gæs.
Han drev dem ud på græs,
og han drev dem hjem igen,
og det var ikke altid lige »skjønt«
for så'n en bette svend.

Så gik han der og bandt hoser
og vogtede sin hjord
og tænkte på, hvad han skul' være,
når han engang blev stor.
Han tænkte selvfølgelig som alle andre drenge,
at når han blev stor,
ville han tjene rigtig mange penge.
Ja, og så ville han på højskole,
og han ville også ha' en gård,
og til sidst han ville rejse
omkring den hele jord,
jo, der var rigt'nok nok for ham at lave,
- når han engang blev stor.

En dag, da drengen sådan
om fremtiden taler,
er der en, som siger:
»Er man slået til en toskilling,
bli'r man aldrig en daler.«
Men drengen bider tænderne sammen og tænker:
ja, ja, lad os se, hvad fremtiden skænker;
det hænder dog i verden,
at den, som ler sidst,
ler somme tider bedst,
og den, som har en vilje,
han når måske mest.

Og så blev det virkeligt,
hvad drengen drømte om,
da han blev noget ældre,
han på højskole kom,
man kaldte ham for »bette Niels«,
det gjorde ikke spor,
han havde nået sit første mål,
han groede og blev stor.

Har man tro på fremtiden,
tør man også købe gård,
med ti kroner på lommen
man langt i verden når,
så slog de sig sammen,
Niels Hansen og Risegaard,
og gården dannede rammen
om hans slægt i mange år.
Han havde nået sit andet mål,
nu var han blevet stor.

Så stod han i sin manddom,
hans virkefelt blev stort,
han lagde mange planer
og fik dem virk'liggjort,
men rystede folk på ho'edet,
det gav blot mere mod,
det lå ham vist i blodet
at gå strømmen imod.

Han viede sine kræfter
til en plet af Danmarks jord,
den, som gav plads til mange hjem,
den indvundne Lammefjord.
Selv stod han som en dæmning,
når strømmen gik imod,
han tålte ingen hævning,
stejlt - sagde man - han stod.

Den dag, da stormen rased
og truede Avdebo,
hans sind og tanker mørkned,
de gav ham ingen ro:
Kan bølgerne vel sprænge
den vold, vi satte dem,
skal ulykken trænge
folk fra hus og hjem?
Måske for sin tanke,
han sit livsværk da så:
Mon alt, hvad vi udretted,
da også skal forgå,
eller bygged vi for slægten
med på dens fremtids-hus,
eller synker, hvad vi bygger,
med os kun i grus?

Dog - dæmningen holdt,
bølgens magt var brudt,
og tvivlen faldt for troen og håbet til slut.

Og tiden gik - det tredie mål
det lokked endnu,
til rejsen rundt om jorden
stod stadig mandens hu;
men alt hans virke bandt ham,
og håret blev gråt,
og først tog han »fyraften«,
da otte-og-tres var nå't.

Så stak han til Amerika
og videre vesten om,
og mangt og meget så han,
hvor han i verden kom.
Amerika, Australien og mange andre egne
Ægypten, Palæstina, jo - it was very fine.

Men ventende derhjemme
hans kone siddet har,
hun fik så blid en stemme,
når hun talte om Far.

Men så en skønne dag
man læser i avisen:
»Risegaard er kommet hjem,
og - (tænk) - han sagde goddag«.
Og det fandt folk naturligt nok,
det siger man jo, når
man hjem fra rejse kommer,
selv efter fire år.

Frisk som en fisk han vendte hjem
og slider nu som før,
han bygger huse, planter skov,
ja, meget mer han gør.
Hvem skulle tro, at han i dag
er firsindstyve år,
se blot, hvor i et festligt lag
så ung og glad han går.
Og her vi er en samlet flok
af kone, børn og svigerbørn
og børnebørn og børnesvigerbørn
og deres børn,
og alle vi ét ønske har:

TIL LYKKE KÆRE BEDSTEFAR.

RAMMERNE

GÅRDEN OG SLOTTET

Som omtalt i Fars erindringer blev Risegaard købt i 1880 og få år senere udbygget.

I 1924 blev den gamle gård revet ned og flyttet nogle hundrede meter ud på marken. De første to etaper var før min tid, og den tredje (1924) var på den tid, da vi var flyttet til den gamle gård med det nybyggede stuehus på Lammefjorden, Lovtholm.

Bent, min ældste helbroder, var da forpagter på Risegaard.

Barndomshjemmet i Riis bestod af de to bygninger: Frederikkes-Minde og Risegaard. *Gaarden* og *Slottet* - det lyder lidt flot, men det var bare den praktiske betegnelse i daglig omtale. Frederikkes-Minde er en temmelig høj bygning med høj kælder og derover to etager. Da det jo ikke var almindelig med så højt et hus på landet, faldt det naturligt for folk at kalde det *Slottet*, så efterhånden var det bare *nede på Gaarden* og *oppe på Slottet*.

Høstbillede 1907

Slottet var som andre steder nævnt indrettet med mødesal og skolestue forned og beboelse foroven. Der er ikke mindre end fire trapper fra stueetage til første sal.

Huset ligger lige ud mod vejen, der fører til Veddinge.

Den åbne veranda med trappe ned mod haven var som skabt til fotografering af mange mennesker, og der er taget talrige billeder fra familiefester og høstgilder.

Fra verandaen gik havegangen direkte ned til indgangen til gårdens stuehus.

Vi seks små søskende er alle født på Slottet. Senere flyttede familien ned på Gården, hvor vi boede til 1918.

Gården havde som andre gårde de sædvanlige staldbygninger til heste, køer, kalve, grise o.s.v. Et lille stykke fra gården lå *Magasinet*, en lang bygning med vognporte o.l. og med kornlager på loftet. Oppe mellem de store korndynger på loftet stod en sækkevogn med to jernhjul, når den blev kørt rask hen over trægulvet lød det nøjagtigt som et voldsomt tordenvejr, der kunne høres over til nabogården, hvor Mads Peter og Manna boede. Vi børn vidste, at Manna var bange for tordenvejr, så det fristede jo voldsomt at ta' en tur med sækkevognen af og til.

Når jeg er ved omtale af naboer, må jeg da også nævne dem på den modsatte side, Lindhart og hans kone Ane. Hendes høns havde den vane, at når de havde lagt æg, bekendtgjorde de det højlydt ved at kagle: Ane - Ane - Ane Lindhart.

Den sidste bygning til den gamle Risegård var en lade, der lå lidt længere ude på marken end kornmagasinet. Den eksisterer endnu og er sammenbygget med den nuværende Risegaard.

Når kornet på marken var høstet og skulle tærskes, oplevede vi 3-4 travle og festlige dage med mange mennesker i arbejde. Så kom damptærskemaskinen og lokomotivet og blev stillet op ved laden.

Jeg kan endnu se de store læs komme og gøre holdt ved tærskværket og se fyrbøderne skovle brændsel i lokomotivet. Jeg kan endnu mærke, hvordan det var at stå på det rystende lad, tage imod negene, snitte selvbindergarnet og række neget videre til ilæggeren. Jeg kan også mærke den mus, der havde forvildet sig op i mit venstre ærme! Når dampfløjten lød ved fyraften, og man kom ned og stå på jorden, var det, som hele kloden sitrede under én.

Foruden de sædvanlige landbrugsbygninger havde Risegården en silo, hvad der vist i de tider var meget udsædvanligt. Den blev brugt til ensilering af roetop og luzerne. Den var bygget som et lavt rundt tårn og hed naturligvis *Rundetårn*. Hvornår den var bygget, ved jeg ikke, men den blev revet ned i min barndom. Til nedrivningen

af tårnet knytter sig en særlig episode: Der var en gammel mand på Riis fattiggård, som for tidsfordriv kom meget ofte ned på gården. Han havde af sikkerhedsgrunde fået besked på at blive væk den dag, da tårnet skulle væltes, men det var da alt for interessant, så han kom alligevel, og resultatet blev da også, at nogle murbrokker ramte hans ene ben og knuste det. Han sansede ikke smerten, og hvad der var sket, men hoppede rundt på det andet ben og råbte: *Hvor er min træsko, og hvor er min pibe?*

Senere fik han et træben, som han var meget stolt af at vise frem.

Ganske vist var Far gårdejer, men han tog ikke aktivt del i gårdens arbejde. Der var bestyrerfolk, som tog sig af arbejdet, karlene, pigerne og forplejningen. Da vi flyttede ned på gården, overtog Mor husholdningen. Men Far gik sine ture over markerne, snakkede med køerne, klappede hestene og holdt øje med afgrøderne.

Far var repræsentant for *Kreditkassen for Holbæk og Omegn*. Han havde et lille beskedent kontor oppe på Slottet. Her kunne folk henvende sig og få ordnet deres pengesager, forny deres vekslere o.s.v., og herfra tog Far sine cykelture ud til vurdering af ejendomme og den slags.

Som repræsentant for *Kreditkassen* var han ofte i København. Så kunne det hænde, at han ringede hjem, at meteorologerne meldte regn, så vi måtte skynde os at få *kornet rejst*. Så kom alle mand i marken, og kornet blev sat op i *bornholmere*. Vi børn *slæbte sammen*, og karlene satte negene i stakke, hvorfra de senere blev hentet direkte til tærskværket.

Så kom den tid, hvor gæssene skulle i marken. Det var nu ikke mit yndlingsjob at drive de hundrede gæs til stubmarken, vogte dem, så de blev på vor egen mark og ikke, som de havde stor lyst til, havnede i nabomarkerne. Gæssene var ikke mine bedste venner.

Når julen nærmede sig, kom den store slagtedag, hvor alle, store og små, unge og gamle, plukkede og pillede gæs fra morgen til aften. Det var et smukt syn at se de store gåsekroppe med hængende hals ligge på rad og række på bænken oppe i salen parate til at eksporteres til København.

Jo, Far var alsidig landmand. Her bør nok også nævnes opdræt af heste - *Munkedalerne* på hans lammefjordsgård *Følvang*.

HAVERNE

Til en almindelig gård hører som regel en have, men vi havde dem i flertal.

Imellem Slottet og Gaarden var en have med en gang direkte fra den ene bygning til den anden.

I haven var bl.a. et stort ahorntræ, et meget stort valnøddetræ og ellers kirsebær-, pære-, blomme- og æbletræer. Især var æbletræet med *Slibestenerne* stort og dejligt med grenene hængende helt til jorden, så det dannede et stort telt, hvor vi boede og legede med dukker.

Kirsebætræet nede ved gården var også et godt opholdssted. Når min fire år yngre søster, Margrethe, og jeg legede i træet, var jeg mand og havde kontor højst oppe, hun var kone og havde sit køkken længere nede.

Men en dag faldt manden ned fra sit høje stude og blev samlet op og båret ind og lagt i seng af vor pige, som jeg tiggede om endelig ikke at sige det til Mor. Men min tilstand i almindelighed og mit forkradsede ansigt i særdeleshed afslørede min fadæse.

Bedstemor havde også en lille have med urter og blomster.

Og så var der *Kallehaven*, en indhegnet plads med pæretræer, hvor kalvene kunne gå løse og græsse. Endelig var der *den store have*, en mindre frugtplantage med hovedsagelig æbletræer, hvor ungvæget gik.

Om efteråret blev frugten plukket og båret hjem til Slottet, hvor æblerne blev sorteret, pakket i tønder og sendt til København.

Det var Mor, som sendte pigerne ud med de store vaskebaljer til plukningen, og som sorterede den hjembragte høst til eksport.

Som bevis for Fars store interesse for frugtavl skal nok til sidst nævnes de 10.000 blommetræer: På sin jordomrejse havde han fået den tanke, at der kunne laves en sveskefabrik, og efter sin hjemkomst som 72-årig købte han 10.000 sveskeblommetræer, som blev plantet dels i Riis og dels på Lammefjorden. De trivedes godt de første år, men så kom et par hårde frostvintre - og så var det sket. Sveskeblommerne var podet på mirabelletræer, som ikke kunne modstå frosten. Der blev ingen sveskefabrik, og det har sikkert været en stor skuffelse - som Far bed i sig.

BEDSTEMOR

Jeg skriver dette den 2. februar 1978 - Kyndelmisse - og Bedstemors fødselsdag.

Mors mor, Karen Kirstine Hansdatter, født 2. februar 1836.

Hvert år, når jeg vågner om morgenen på denne dag, tænker jeg altid på Bedstemor og ser hende sidde på sengekanten og spise et æble. Efter hendes udsagn skulle man kyndelmisse-morgen spise et æble på fastende hjerte. Hvorfor man skulle det, fik jeg aldrig at vide, og Bedstemor var den eneste i familien, som gjorde det. Ja, det vil sige, den af os, som havde sovet hos hende om natten, fik nok også et. Jeg har ofte undret mig over, hvordan hun kunne gemme et æble fra sommeren, så det var frisk og godt 2. februar.

Bedstemor havde sin egen »lejlighed« nede på Gården. Den bestod af en stue, et lille oplagsrum med en stor klædekiste, og et rum til brændsel, w.c. o.s.v.

Langs den ene væg i stuen stod Bedstemors seng, stor og bred, og i forlængelse af den en mindre seng. Efter alder og tur sov vi søskende et år eller to i Bedstemors stue. Vi var en slags livvagt for hende.

Om natten blev vi vækket ved, at Bedstemor sad på sin sengekant og stønnede. Så var der kun en ting for os at gøre: kravle op over

sengens fodende, lægge os på knæ bag hende og stemme hænderne hårdt mod hendes ryg. Jeg kan endnu høre hende: Åh ja - åh ja, Gud give til Vorherre, at han snart ville løse op for mig! - Vi børn tvivlede på, at hun mente det for alvor, for hun var da ellers så glad for at leve. - Når hun så havde fået sine grønne hjertedråber, gik anfaldet over, og vi kunne lægge os til ro og sove videre. Næste dag sad Bedstemor rund og mild i sin stol med sin strikkestrømpe, eller for at sige det helt nøjagtigt: sin bindehose. Hun strikkede nemlig ikke, hun bandt - og det er to forskellige ting.

Bedstemor var en tryk del af vor tilværelse, og der var ikke mangel på besøg i hendes stue af Far og Mor og alle os andre.

Bedstemor var mor til tre børn og stedmor til fire. Den ene af de fire var Jens Bentsen, som sammen med sin kone, Trine, boede i Ris. Han arbejdede i kostalden på Risegaard. Hver eneste dag, når det var fyraften, og han skulle hjem til Trine, kom han ind for at sige farvel til sin stedmoder, der kun var 11 år ældre end ham. Der stillede han sig lige inden for døren med ryggen mod klædeskabet og stortrøjen over armen og sagde: - Så er den daws gerning endt!

Da vi flyttede til Lovtholm, flyttede bedstemor selvfølgelig med.

Den 25. februar 1918 om formiddagen kom Karen ind i Bedstemors stue. Hun sad i en stol med brillerne på og strikkestrømpen i hænderne. Karen troede, hun sov - men, da var der *løst op for hende* - stille og blidt.

FRØKEN

Hun hed Frøken, ja, det vil sige, hun havde da også et rigtigt navn, men det gik først op for os, efterhånden som vi blev lidt ældre. Marie Martine Markussen, et flot navn, og det imponerede os vældigt, når hun skrev tre smukke M'er, som underskrift på ét eller andet.

Frøken var en solid del af vor tilværelse. Min bror, Viggo, har et sted udtrykt det sådan: *Børneskolens myndige leder, som i 33 år svang håndens og åndens scepter over de opvoksende slægter.*

Foruden at være lærerinde var hun som en *ekstramor* for os små *søskende*.

Hun havde sin lejlighed på Slottet, fra hun i sin tid flyttede ind i familien, og til hun døde.

Hun spiste alle sine måltider sammen med os, også efter at familien flyttede ned på *Gaarden*. Hun var altid parat med en hjælpende hånd. Jeg kan endnu se hende, når hun rullede klejner ud, som Mor fik hen til komfuret, hvor hun sad og kogte dem.

Eller jeg ser hende nede i kælderen ved den store rulle. Frøken rullede tøjet på de store stokke. To piger trak den store tunge rullen ellers var hun jo lærerinden, der med megen visdom og sikkerhed - og uden disciplinkrise - ledede friskolen.

Hele stueetagen på Frederikkes-Minde var opdelt i to halvdele adskilt ved en trævæg af drejedøre. Skolestuen var såre enkelt møb-

leret med tre lange borde med bænke på begge sider. Desuden var der et lavere bord til de små. Dette fjerde »bord« bestod af en bænk langs væggen ud mod haven og langs bænken endnu en bænk, men afsavet i halv højde til siddepladser.

På en høj stol - lignende en barstol - ved enden af det højeste bord sad Frøken - med Iorgnetter, sølvbroche og lang urkæde - og dirigerede undervisningen for samtlige skolebørn - ca. 30 i alle alderstrin fra 7-14 år i ugens 6 dage. Bibelhistorie, danmarkshistorie, geografi, dansk, regning, tegning og kunsthistorie. Ingen tilvalgsfag. Men hvad vi lærte, det lærte vi. For *de store* gik det ofte sådan i de sidste par år, at vi blev sat til at undervise de små i dansk og regning o.s.v.

At frøkens undervisning var god nok, kan bevises ved, at elever efter de syv års skolegang kunne gå ind på højskolen og efter prøver komme ind på de bedste hold.

Der var ingen, der var kede af at gå i skole, men naturligvis nød vi en rigtig snestorm, hvor kun de allernærmeste kunne komme, så kom vi op i Frøkens stue og fik saftvand og småkager.

Besøg hos Frøken var hyggeligt, og da særlig når vi, husets børn, fik lov til at se, hvad der var i den nederste kommodeskuffe, og vi fik et stykke stramaj og noget uldgarn, eller et stykke stof og silke eller broderegarn.

Eksamen var en festdag! Pastor Dyekjær var skolekommission og gav gode karakterer til de pyntede og nystrøgne skolebørn.

Når eksamen var overstået, spiste præsten og fru en middag hos os. Skolebørnene tilbragte resten af dagen henne i Riis Forsamlingshus, klatrede i tovene, hang i ribberne, sprang over redskaberne og legede mange gode lege.

Alle havde penge med til slik og sodavand. Mine søskende og jeg fik 20 øre til slik, men for den formidable sum var der også slik til mange dage.

Når julen nærmede sig, kom Frøken med materialer til juletræspynt, og hele familien samledes om vort spisebord. I flere aftener lavede vi kræmmerhuse og hjerter og flettede kurve af kulørte spånere o.s.v.

Og så endelig juletræsfesten mellem jul og nytår!

De *store* søskende kom hjem og festede med. Om eftermiddagen malede Bay eller Viggo med farvekridt landskaber på den sorte tavle. Træet og skolestuen blev pyntet. Drejedørene til salen blev åbnet, og der blev dækket borde til kaffe og chokolade.

Og for en fest! - Familie, skolebørn og forældre omkring træet syngende julesalmer ledet af Viggos store stemme. Hvem kan ikke

endnu mærke stemningen, når Bay med sin blide harmoniske stemme læste »Sørens spille«. Når de fyldte kræmmerhuse og kurvene med godterne var uddelt og lysene nedbrændte, fortsatte festen med sanglege, chokolade og kaffe. - Det lille samfund fungerede! - Frøken fulgte os med kærlighed fra den dag, vi blev født, og til hun selv lukkede sine øjne. Hun ligger begravet på Risegaards familiegravsted ved korskirken i Vallekilde.

BESØG PÅ RISEGAARD HOS FASTER MARIE

Mors bror Henrik Bentsen var mejeriejer i Kirke-Hyllinge. Han og tante Petrea havde otte børn, to drenge og seks piger, hvoraf Henrikka var den yngste. Søskendeflokken var jævnaldrende med os børn på Risegaard. Vi havde meget nær kontakt med familien. Til vore festligste barndoms minder hører besøgene fra Kirke-Hyllinge. Henrikka blev gift med Vilhelm Christensen, smeden i Kyndeløse, som døde i 1974. Vi har stadig nær forbindelse og venskab med familien. Alle deres fire børn har været elever på Stidsholt Ungdomsskole.

Henrikka fortæller:

Når jeg tænker tilbage på min barndom, står besøgene på Risegaard som en række lysende minder. Det første besøg, jeg husker, var da jeg var 4-5 år. Mor og jeg blev kørt til damperen og sejlede til Holbæk og derfra med toget til Faarevejle station. Vi kørte over kanalerne, og jeg tænkte: at toget kan køre over vand, det var da enestående!

Da vi kom til Faarevejle st. holdt charabancen fra Risegaard med to store heste for, og snart var vi på Risegaard, hvor faster Marie bød os velkommen med sit dejlige varme smil. Jeg synes bestemt, jeg kan huske, at vi fik suppe, da vi kom.

Min faster var handicappet med hendes ene fod, men det står for mig, som om det indgød mere ærbødighed for hende. Den støvle gjorde et særligt indtryk. Den gang tænkte jeg vel ikke over, hvor besværligt det må have været, men jeg har sikkert hørt ét eller andet om det, som har været med til at befæste indtrykket.

Om natten boede Mor og jeg på det loftsværelse, der havde trappe ned til haven. Da jeg vågnede om morgenen, var Mor stået op, og jeg fandt mig selv alene og grædende - forfærdeligt.

Da jeg blev større besøgte vi, mine forældre, søskende og jeg, mange gange Risegaard, og jeg har mange dejlige minder fra *Gaarden*, haven og *Slottet* - tænk et slot! Jeg husker også min gamle bedstemor, som sad i sin stue og strikkede. Sådant sad hun vist i mange år. Min faster har haft meget at se til, og det trods hendes store handicap.

Min onkel rejste meget, og jeg mindes også hans besøg hos os i Kirke-Hyllinge. Når han kom, var der rift om en ridetur med de raske heste fra Risegaard (mindst én rytter på hvert knæ) - fodgang - trav - galop og spring!

En stor oplevelse havde vi også, da min onkel lejede en bil, og min bedstemor besøgte os. Vi børn blev kørt tre gange rundt om mejeriet, min første biltur.

Min far sagde, at han var sin svoger stor tak skyldig, fordi han gav sig tid til, når han var hjemme, at sætte sig ind og tale med Bedstemor.

Efter at jeg selv havde stiftet hjem, har Vilhelm og jeg besøgt faster Marie mange gange, og altid blev vi betaget af hendes dejlige, lyse smil.

Min far fortalte mig en gang, at hun altid har været en alvorlig kristen, og hun har sikkert taget den opgave at gå ind til en stor børneflokk meget alvorligt.

JORDOMREJSEN

Hvad vil du være, når du bliver stor? Det er nok et spørgsmål, som er stillet til de allerfleste børn, og som de fleste sikkert også har stillet sig selv.

Da Far som vogterdreng gik på marken med sine gæs, havde han også sine drømme om fremtiden. Tre ting slog han fast: han ville på højskole, han ville ha' en gård, og når han så engang fik penge nok, ville han rejse jorden rundt. At karlene på gården fik lokket ham til at fortælle om sine planer, er meget naturligt. Forvalteren på gården fik også drengen til at fortælle og belønnede ham med denne afsluttende bemærkning: Nej, bette Niels, hvad der er slået til en toskilling, bliver aldrig en daler. Den bemærkning bed sig fast, men han skulle vise dem, skulle han.

Han kom på højskole, han fik en gård og mere jord, end han dengang kunne drømme om. Hans tredje mål, at rejse jorden rundt, ville han stadig nå, men først da han var 68 år, mente han, at han kunne få tid til den tur.

Familien vidste, at han altid havde haft planer om den rejse, men den blev aldrig drøftet - hvornår og hvordan.

Jeg havde i foråret 1922 set, at der med posten kom brochurer og lignende fra forskellige rejsebureauer, så jeg havde en fornemmelse af, at nu skete der nok snart noget. Jeg blev da heller ikke særlig overrasket, da jeg pinselørdag kom cyklende hjem fra Frederiksborg højskole og mødte min søster Karen, som sagde, at Far for nogle dage siden var taget til København for at høre inderen Sundha Sing, men han var ikke kommet hjem endnu. Mit svar var intuitivt og faldt prompte: Han er sikkert på vej til Amerika!

Og det passede. Vi fandt ud af, at han var ombord på Frederik VIII, hvortil vi sendte ham et telegram, som han naturligvis blev glad for.

Mange udenforstående var forargede over den måde at rejse hjemmefra på, men hos familien vakte det hverken bitterhed eller bebrejdelser. Vi var klare over, at for ham ville det være altødelæggende at føre diskussioner og møde protester. At han desuden, som det fremgår af hans egne optegnelser, selv var i tvivl om, hvorvidt han havde nerver og kræfter til at gennemføre turen, vidste vi ikke.

I en rejsedagbog, han påbegyndte på båden, skriver han selv om dette:

Når jeg forlod mit hjem og min familie (...) så er det en naturlig sag, at dette forhold er og måtte blive stærkt kritiseret. (...) Hvis ikke min rejse havde været planlagt, omtalt og forberedt i mange år, så kunne man måske have kaldt den en pludselig afrejse, men det var langtfra således. Kun selve øjeblikket, da jeg rejste, var ubekendt for nogen - eller rettere for alle. Men hvem der vil se forstående på forholdet, vil erkende, at dette med at gå til Poul og Peer, til familie og forretningsforbindelser o.s.v., og fortælle samt give beretning om planer, grunde til rejsen m.m., det er en lidt kedelig situation at være ude i, især for naturer, som ikke har lyst til at få sine romaner læst og diskuteret, før de endnu er affattede. Jeg valgte altså en stiltiende afrejse fra mit hjem, og ingen - eller kun få - mente, at rejsen gjaldt så langt bort. For øvrigt vidste jeg jo dårligt nok, da jeg tog fra hjemmet mod København som foreløbigt mål, om der var kraft nok på maskineriet til at lade stå til, når det gjaldt. Og havde man så sagt farvel for en rejse jorden rundt, men måtte vende om i København eller Kristiania, så havde det jo været lidt flovt.

Risegaard fotograferet på rejsen.

Den omtalte rejsedagbog førte han kun det første halve år og den handler mest om opholdet hos nogle venner i Chicago. Derfor har vi ingen mulighed for en beskrivelse af rejsen og de forskellige opholdssteder og mennesker, han traf og boede hos. Her et par klip fra de første dages notater:

D. 27. maj 1922

Den sidste uge af maj 1922 benyttede jeg til i al stilhed at se lidt indgående på de forskellige ting i mit hjem og lægge lidt til rette for de nærmest påkrævede ting, som forestod.

Jeg besøgte og sagde farvel til mit fødehjem, var ved mine forældres (og søskendes) gravsteder på Rakløv Kirkegård, var også i kirken, hvor der netop var begravelse og derfor adgang til at deltage i gudstjeneste. Jeg sætter pris på denne kirke, fordi at jeg der er blevet døbt (...)

Jeg fik også lejlighed til at besøge det sted på Vollerup Mark, hvor jeg første gang erindrer at have bøjet mine knæ i bøn til Gud (...)

D. 6. juni 1922

I dag, tirsdag - den 8. dag ombord på *Frederik d. 8.* - har jeg modtaget telegram fra hjemmet, som lyder således: *Vore tanker og bønner følger dig. Send et par ord imellem. Din hustru, børn og svigerbørn.* Det var selvfølgelig en stor overraskelse på dette isolerede sted (omtrent midt ude på Atlanterhavet) at få en hilsen fra hjemmet. Men det var selvfølgelig en glæde derfra at modtage denne hilsen.

I februar 1944 blev Far i anledning af sin 90 års fødselsdag interviewet til Holbæk Amts Venstreblad, hvor man bl.a. kan læse:

- Var der ikke engang, Niels Hansen Risegaard, da De foretog en Jordomrejse? Var det for at se Dem om i Verden?

- Jo, det er rigtigt, at jeg rejste ud, da jeg var 68 Aar. Jeg tog af Sted alene, men vi blev senere flere. Turen havde to Formaal. Jeg vilde gerne se mig lidt omkring, og saa vilde jeg ogsaa se, om der ikke et eller andet Steds i Verden levedes et sandere Kristenliv, end det jeg kendte her i Landet, og som jeg ikke er helt tilfreds med. (...)

- Fandt De saa en sandere Kristendom noget Steds?

- Nej, det gjorde jeg desværre ikke, men jeg fik lært mange Folk og Skikke at kende. Jeg rejste herfra til New York og derfra til Chicago, hvor jeg boede blandt Danske i et halvt Aars Tid. En Tid boede jeg ogsaa i San Francisco, og derfra tog jeg til New Zealand, hvor jeg kendte et ungt par.

Margrethe - 14 år.

Da jeg kom derud, var den unge mand død, inden de blev gift. Jeg boede en Tid på stedet, hvor Biskop Monrad havde levet, da han forlod Danmark, og jeg fandt ogsaa mange Sønderjyder, som var rejst bort fra Fremmedherredømmet. Da jeg rejste videre til Australien, tog den unge Pige med for at støtte mig med det engelske. Vi boede i Australien i et halvt Aar og senere et halvt Aar i Ægypten. Jeg tog videre til Jerusalem, og vi boede i Palæstina i et halvt Aars Tid. Min Datter Marie var kommet til Ægypten for at følges med os Resten af Vejen. Vi sejlede rundt i Middelhavet, boede i Italien og studerede Pompejis Ruiner, og til sidst tog vi saa gennem Tyskland hjem.

Som det fremgår af interviwet, var Fars måde at rejse på ikke helt almindelig. Han slog sig ned et halvt år ad gangen, hvor han kom frem. Vi fulgte ham gennem regelmæssig brevveksling, og det glædede os at høre, at han fra sit ophold på New Zealand fik følgeskab af Johanne Andersen på den sidste del af rejsen.

Mens Far var på rejse, skete der to væsentlige ting: Mor købte hus ved Faarevejle St., og vores yngste søster, Margrethe døde 16 år gammel.

I forsommeren 1925 skrev han fra Ægypten, om ikke en os havde lyst til at rejse ud og møde ham. Der var nok mange, der havde lyst,

Afskedsfest for Marie i »Solbakken«s have inden afrejsen til Det nære Østen.

Risegaard og Marie i Port Said.

men der var kun én, som havde mulighed for at komme af sted, og det var mig.

Dengang var det ikke almindeligt, at en ung pige rejste ud alene, og familien havde da også sine betænkeligheder, men far skrev: Kom du blot, men pas godt på dig selv og din kuffert.

Vi mødtes i Alexandria, og efter en måneds ophold i Port Said tog vi til Jerusalem og blev der et halvt år. Vi boede i det halve år på en nedlagt arabisk pigeskole, Talita Kumi udenfor den gamle bydel ikke langt fra Jaffaporten. Foruden os boede der på skolen en arabisk præstefamilie. Pastor Kurban var præst ved den kristne tyske kirke i Jerusalem. Han var en trofast Ven og en god vejviser og fortæller. Søster Oggeline, forstanderinde på spedalskhedshospitalet, udsendt af Brødremenigheden i Christiansfeld, havde vi også megen glæde af at stifte bekendtskab med. Hun og pastor Kurban arrangerede flere udflugter for os, og ofte var den ene af dem selv med. En gang var vi på en syv timers ridetur - på æselryg - ud over bjergene til Emmaus. En anden gang var vi sammen med et større selskab fra den tyske menighed på en ti timers ridetur i Judæaørkenen. Vor største udflugt var en fire dages biltur op igennem Galilæa.

Det følgende afsnit *Jul i Palæstina* har stået som artikel i Stidsholt Ungdomsskoles årsskrift.

Min far og jeg og en dansk dame, vi rejste sammen med, boede på en stor skole, der hed »Talita Kumi«, og var beliggende et kvarters gang fra den gamle Jaffaport. Vort ophold i Jerusalem varede et halvt år, og vi fik lejlighed til at fejre julen der. Det var i 1925.

Den 22. december var vi indbudt til julefest på spedalskheds-hjemmet, hvor forstanderinden er dansk. Søster Oggeline har tilbragt over 30 år i denne selvopofrende gerning.

Det blev en ejendommelig julefest. Alene det, at bjergene, vi gik over, efter regntiden nu var grønne og oversået med røde liljer, og at hvide pinseliljer stod i flor i hospitalets have, alene det dannede en for os danske usædvanlig ramme om en julefest - og så, så langt borte fra granernes og juletræernes land.

Og så selve festen. Er det ikke et mærkeligt selskab? Disse spedalske stakler med vansirede ansigter, særlig blandt mændene, eller kvinderne, som dækkede deres stakkels hænder og fødder i deres vide, folderige klæder. De har i dag fået rene, hvide broderede hovedklæder, der hænger løst ned over skuldre og ryg, på. Disse stakler, mærkede for livstid, men i øjeblikket med ansigter, strålende af forventning og glæde, de indtager deres pladser på den ene side af det store, strålende juletræ, og vi - en blandet flok af tyske, engelske, arabiske og danske - på den anden side træet.

Der bliver prædikeret, talt og sunget på både arabisk og tysk. Patienterne modtager med strålende øjne julegaverne - men juleevangeliet vil de ikke modtage, trods mange års ophold på det kristne hjem, blandt de kristne barmhjertighedssøstre, holder de dog fast ved deres muhamedanske tro, og vi ser dem da også, så snart festen slutter, skynde sig ud i haven for at foretage de foreskrevne bedøvelser til Allah. Ja, der er dog én imellem, en stor armenisk dreng, han rejser sig under festen pludselig op og fremsiger juleevangeliet på tysk.

Juleaftensdag er vi fire danskere, som tager en bil ved Jaffaporten ved 15-tiden, og et kvarter senere holder vi på torvet foran Fødselskirken i Betlehem. Vi ønsker ikke at gøre ophold i byen, men vil ud på Hyrdemarken, eller Englemarken, som den også kaldes. Vi går ned ad bjergåsen, hvorpå byen ligger, og videre gennem den lille landsby Bet-Sahur. Imidlertid går solen ned, og det begynder at mørkne, før vi når stedet, der markeres af nogle ruiner af en påbegyndt kirke. Her er en gammel brønd, og det er sandsynligt, at hyrder her igennem århundreder har haft en samlingsplads for deres hjord. Vi sætter os på nogle murbrokker af ruinerne mellem oliventræerne og lytter til stilheden, alt er tyst herude, man ser ingen andre mennesker. Stilheden afbrydes kun nu og da af hundeglam in-

de fra Bet-Sahur. Vi hører lyden fra en hyrdefløjte, den kommer nærmere, det er en hyrde, som kommer hjem med sine geder og får. Hyrden går foran, hjorden følger ham lydigt med klokkefårene i spidsen, snart er de forbi os, og alt er igen stille. Vi kan uforstyrret synge vore danske julesalmer, månen er kommet op og lyser så rent og hvidt, at vi tydeligt kan se at læse ved dens skin - og Far læser juleevangeliet. Oppe i Betlehem tændes lysene og snart går de i ét med himmelens stjerner. Mærkeligt er det for os at se den store, klare Aftenstjerne, den største af dem alle, stå lige over Fødselskirken.

Så begynder Betlehems klokker at ringe julen ind, og vi synger: »Det kimer nu til julefest«.

O, kommer med til Davids by,
hvor engle sjunger under sky,
o, ganger med på marken ud,
hvor hyrder høre nyt fra Gud.

Tankerne bliver i det øjeblik så mange slags - de glider også hjem til Danmark, vi ønsker, at de derhjemme nu var med os på Hyrde-
marken.

Vi hører listende fodtrin. Nogle unge arabere inde fra Bet-Sahur kommer herud, lokket af sangen, de sætter sig lidt på afstand og bliver der, til vi går. Da vi forlader stedet rejser de sig, trykker vore hænder, og vi ønsker hinanden glædelig jul, vi veksler nogle få ord og får at vide, at de er kristne.

I det øjeblik oplevede vi det menneskelige fællesskab, og vi følte, at der gives ikke skel eller grænser, hverken mellem nationer, racer eller klasser. Gid verden ville erkende og vedkende sig den sandhed.

Vi sætter kursen opover mod Betlehem, vi følger ikke vejen, men går lige op over bjergene. Stjernen over Fødselskirken vinker os nærmere.

Vi havde ventet at finde mange mennesker på gaden, men den er næsten tom. Ceremonierne i kirken skal først begynde ved midnatstid. Det falder os altså ikke vanskeligt at få adgang til kirken. Oppe under højaltret i den store kirke fører en stentrappe ned til krypten, til fødselsgrotten. På trappen sidder en muhamedansk soldat. Hvorfor sidder han her i de kristnes helligdom? En god ven, en kristen arabisk præst, besvarer mit spørgsmål med et bittert, ironisk smil og med et skuldertræk og håndbevægelse, som er ejendommeligt for arabere: Jo, han skal passe på, at de kristne ikke

kommer op at slås! Hvor beskæmmende det end lyder, er det dog sandhed, pilgrimmene stjæler, og de forskellige kirkeretningers munke går til håndgribeligheder mod hinanden - her på det hellige sted!

Vi sætter os på en bænk hernede i grotten og ser en lille strøm af mennesker, enkeltvis eller i små grupper, komme ned ad stentrappen, knæle ned og kysse guldstjernen på fødselsstedet, knæle og bede igen ved den lille marmorkrybbe og gå igen, så stille som de kom, op ad trappen på den modsatte side.

Vi bryder os ikke om at overvære de katolske ceremonier. Efter en stille stund i kirken kører vi hjem til Jerusalem.

Ved midnatstid går vi en tur ind til byen. Bilerne suser mod Betlehem, og der er stille i Jerusalem.

I den katolske kirke ved det italienske nonnekloster er der midnatsmesse. Vi går derind og blændes næsten af det stærke lys. Den øverste del af kirken er smukt pyntet med forgyldte palmer og lyserøde roser. Nonnerne kommer stille ind, de har lange hvide slør, som dækker ansigtet og falder ned over den lange, vide dragt, sammensat af lysegrønt og gult silke. Om livet har de deres rosenkrans og i en kæde om halsen hænger et sølvhjerter. Præsten er iført messedragt bestående af hvidt og guld, og messedrengen er i rød dragt med hvid messeskjorte over. Det hele gør et festligt indtryk, som forøges ved musikken og sangen fra et kor, som vi ikke kan se. Den katolske gudstjeneste er rig på afveksling, men på os gør den et utroligt indtryk, og vi søger ud i den stille, klare nat. Mens vi står derude på den gamle bys torv, runger midnatsklokken sine tolv slag ud over den stille by.

Julemorgen går vi til den tyske kirke inde i byen. Ude får man indet som helst indtryk af, at det er jul. På gaden købes og sælges som sædvanlig. Kameler drives afsted med deres byrder på ryggen. Arbejdere fløjter, mens de sidder ved stenbruddene og tilhugger sten. Ikke et flag ser man, solen skinner, det er varmt - og dog er det jul.

I kirken er tændt to store juletræer oppe ved alteret, og gudstjenesten ligner meget den danske, her træffer vi en hel del bekendte.

På hjemvejen hilser vi på en del mennesker, vi har gjort bekendtskab: en græker, som jo først holder jul, når vi holder hellig tre konger, en muhamedaner, som ikke holder jul, en jøde, som heller ingen jul har, og alle trykker de vore hænder og ønsker os glædelig jul.

Anden juledag var vi indbudt til privat fest med søstre på spældskhedshjemmet, og det blev en hjemlig og smuk afslutning på julen.

SLIG EN BEDSTEFAR SOM MIN

Min søster Karens datter, Margrethe - kaldet »Søster« - skriver:

Det, der slår mig lige netop nu, hvor jeg vil fortælle lidt om min bedstefar, som jeg oplevede ham, er, at jeg aldrig tidligere har tænkt over, at han må have været fyldt 80, før min erindring om ham begynder. Det er nok mere almindeligt at have en oldefar på 80, når man selv er fem år, så den kendsgerning, at jeg - trods aldersforskellen - fik lov til at opleve at have en bedstefar, som jeg betragtede som noget helt fantastisk, skyldes simpelthen, at Bedstefar var fantastisk.

Der var ingen ydre glans over Bedstefar - det ville være synd at sige, men han var nu et helt specielt syn, når han kom cyklende på vejen i sin stortrøje og med blød hat. Når jeg så Bedstefar i det fjerne, løb jeg alt, hvad remmer og tøj kunne holde, for at være hjemme, når han svingede ind foran døren. Lige så spændende som at sige goddag til Bedstefar, lige så spændende var det at nå ud og tage afsked med ham. Bedstefar besteg nemlig ikke sin cykel på hel almindelig vis, næh, han trådte op på baghjulet, hvilket vedblev at være en kilde til undren hos mig.

Takket være den omstændighed, at min mor klippede Bedstefars skæg og hår, kom Bedstefar ofte hos os. Som helt lille troede jeg, at Bedstefar var en meget streng mand. Jeg husker nemlig, at Mor bad mig lægge kortene væk, hvis jeg sad og lagde kabale på spisebordet, når han kom. - Bedstefar brød sig ikke om kortspil, sagde Mor. Jeg synes nok, det var lidt mærkeligt, og tænkte, at han måske ikke kunne finde ud af en kabale. Men senere forstod jeg hele baggrunden for denne indstilling. Litteraturen fortæller jo heller ikke så lidt om gamle tiders menneskelige tragedier, der bl.a. kunne skyldes umådeholden kortspil. Jeg forstod da godt, at mor ville respektere Bedstefars afsky for denne form for underholdning - det betød jo så lidt at skulle tage hensyn til disse følelser, og nåede jeg ikke at få lagt spillet væk, har der dog aldrig lydt et bebrejdnende ord fra Bedstefar.

Når jeg holdt så meget af min bedstefar, var det ikke, fordi han som så mange bedstefædre tog barnet på skødet eller på anden måde var kærlig eller legede med mig - næh, det var hans ligefremme naturlige samtalefacon om, hvad man sådan gik og oplevede, der var så tryk. Jeg var så optaget af at skulle fortælle ham om alt muligt, at jeg dårligt kunne vente, til han havde fået sat sig med forklædet om halsen, og Mor havde fået saksen frem, at han mange gange tilbød mig en fem-øre, hvis jeg ville tie stille i 10 minutter. Jeg husker

ikke, at Bedstefar nogensinde blev irriteret eller irettesatte mig, og jeg er sikker på, at jeg havde fået fem-øren, selv om jeg havde forglemt mig - men han var så rolig og rar, at det ikke faldt én ind ikke at gøre, som han bad om.

Bedstefar ville heldigvis meget gerne have, at jeg spillede og sang for ham, og jeg var meget lykkelig over, at Bedstefar foreslog Mor og Far, at jeg skulle have musikundervisning hos pianistinde Ina Munk, der boede i Asnæs. Jeg er i meget stor taknemmeligheds-gæld til Bedstefar over, at han var årsagen til, at en helt ny verden åbnede sig for mig rent musikmæssigt via denne meget dygtige pianistinde.

Bedstefar bad mig altid spille en af hans yndlings-sange, inden han kørte fra os, Det var *Jeg så ham som barn med det solrige øje*. Mindet om Bedstefar, når han sad og smånynnede med på denne-synes jeg også - meget smukke sang, vil altid stå lyslevende for mig. Sangen har fulgt mig og mine siden ved hver en højtidelig eller festlig lejlighed, hvilket jeg i øvrigt tror, den også har i en stor del af familien. Jo, Bedstefar og hans stille adfærd har sat sine spor. Bedstefar gav én lyst til at synge, og mon ikke glæden ved og lysten til at synge sammen er en af de største, man kan have i dagligdagen?

Bedstefar var vel i grunden efter datidens forhold en velhavende mand - det var jo ikke noget, man tænkte på eller mærkede dengang. Bedstefar var ikke sådan én, der havde noget med i lommen i tide eller i utide, men hvad jeg glædede mig usigeligt til hvert år til min fødselsdag, det var, når Bedstefar kom cyklende og trak 200 en-ører i kobber trukket på et stykke sejl-garn op af lommen - jo, det var lige spændende hvert år. Når Bedstefar så var vel hjemme hos Bedstemor igen, kom Betty cyklende med fødselsdagsgaven fra sig og Bedstemor. Heldigvis har jeg den sødeste lille glasskål fyldt med minder endnu.

En gang om året besøgte Bedstemor og Bedstefar os sammen. Det var en stor dag, som vi glædede os meget til. Det var slemt nok for Bedstemor, for hun havde jo altid smerter i sit krogede ben og altid ondt i hovedet. Morbror Bent bar hende fra vognen og ind i stuen - jeg vil altid kunne høre Bedstemors lille stille hvisken *Av - av - Bent*. Hvor Bedstemor dog var tapper i sit handicap, ja, jeg er sikker på, at det var hendes stærke tro på Gud, der hjalp hende til at have et tåleligt liv - trods smerter.

Bedstemor var bundet til sin stol - jeg har aldrig set hende hjemme andet end i den eller i sin seng - måske en enkelt gang på sine krykker. Bedstemor kom jo ikke mange steder, i min tid i hvert fald. Når der blev holdt store familiefester på Frederikkes-Minde, husker

jeg Bedstemor siddende i sin stol med det lille trætte smil. Jeg tror dog, hun nød at have alle sine og Bedstefars børn og børneflok om sig og høre dem synge, for hvor vi dog sang- helt skønt var det at høre tvillingerne fra Sønderjylland synge, og hvor jeg synes, det var spændende, at der også var musikere fra Frelsens Hær med. Jeg husker, hvor stolt jeg fortalte Bedstefar ved næste klipning efter sådan en fest, at en oberst havde taget mig på skødet, hvilket tilsyneladende ikke imponerede min Bedstefar.

Når Bedstemor i de senere år var med til gudstjeneste i Vallekilde Korskirke, blev hun båret ind og sat på sin plads yderst mod midtergangen over for døbefonten. Når altergæsterne var gået ned, gik pastor Gelting Hansen ned til Bedstemor og Bedstefar, som knælede ned ved siden af hende, og gav dem nadveren. Det var meget smukt, for det var så ægte. Det føles også for mig så godt og naturligt at besøge denne smukke kirke og vide, at de to kære har fundet deres sidste hvilested her, hvor der er knyttet så mange smukke minder.

Bedstefar var jo en stærkt religiøs mand, men han var ikke på nogen måde missionerende eller pegefingerløftende overfor os børn. Een gang har jeg oplevet, at jeg var bange for hans dom over mig. Der var i nogle år en kristelig lejr på Risegaardens udbygning, lige bag den smukke mindesten over Bedstefars første kone. *Risegaardlejren* hed den, jeg var med et år, og der var mange dejlige oplevelser. Bedstefar var ikke med i noget af det, kun kom han på sin cykel for at være lidt med til en lille festlighed, der blev afholdt på pladsen foran hans udkigstårn. Her blev sunget og leget og takket Gud for sol og vind og liv på jorden. Jeg kan se Bedstefar for mig, siddende i græsset lidt for sig selv, venlig og formel- man vinkede ikke *hej Bedstefar*, når andre var til stede- også for mig var han sådan en dag som for de andre store børn den *gamle Risegaard*, der var på besøg. Bedstefar så jo altid meget tankefuld ud, og jeg har tit tænkt, at han i grunden så fuldstændig alene ud, selv om det vrimlede med mennesker rundt om ham ved sammenkomster af den ene eller anden art.

Tilbage til *Risegaardlejren*. Der var visse ceremonier, som jeg ikke ønskede at deltage i, og efter at jeg havde forladt et møde og ville sige farvel til dem, jeg havde delt »halmbunke« med i »soverummet«, udbød én til min store forfærdelse: *Og du er en Risegaard*. På vejen hjem spekulerede jeg på, om det virkelig kunne være muligt, at min bedstefar kunne tænkes at blive vred over, at jeg gik fra noget, som jeg ville føle mig falsk ved at blive i. Det var ingen rar tid, indtil jeg så ham igen. Jeg kunne have sparet mig min bekym-

ring. Bedstefar var ikke intolerant. Det eneste, han tørt bemærkede, var: - *Nå, så fik du da prøvet det!*

Ved de talrige ture til Bedstemor og Bedstefar til spisning var jeg da også tit uheldig at glemme, at selv om Bedstefar var færdig med sin bordbøn, så skulle man være stille lidt endnu, for Bedstemor var altid lidt senere færdig med sin. Det var lidt flovt, at man fik fat i gaflen i utide, og så blev man ikke engang skældt ud. Bedstemor var jo blid og mild, og Bedstefar havde sikkert opgivet at forvente tavshed fra min side. Nu kan jeg pludselig fornemme, hvor dejligt Bedstemors asier smagte, og dem véd jeg, at hun kunne ordne og sylte selv fra sin stol i køkkenet, hvor jo ellers Betty tog sig af mangt og meget.

Så mange dejlige minder, der dukker op, når man sætter sig til at skrive! Bedstemors juleroser i haven, lyden af den store rulledør til stuen, hvor Bedstemor sad ved vinduet, når Bedstefar kom hjem fra sit kontor her eller der, hvor spændende det var at liste hen over loftet til gæsteværelser, når Moster, Onkel, Jakob og Grethe var hjemme fra Stidsholt på besøg - og Bedstemor hvilede sig nedenunder. Bedstefars fortællinger fra sin store færd rundt i verden, atmosfæren i den kære karnapstue, Bedstemors taske - den fine brune, hvor jeg husker den og tager mig gang på gang i at prøve at finde en magen til, når det falder for, Mosters hjemmelavede julekonfekt, som Bedstemor rundhåndet bød af til os andre, og bedst af alt de dejlige sange, som vi alle sang sammen, når familierne tog afsked efter besøg dér.

Ligeså meget jeg holdt af og beundrede Bedstefar for, hvor han som en lille gut måtte slide, og for hvilke anstrengelser han gjorde sig for at få noget ud af sit liv - ligeså fortvivlet blev jeg, den første gang jeg hørte nogen sige noget ufordelagtigt om ham. Jeg var så naiv, at jeg slet ikke forestillede mig, at der kunne være noget at sige Bedstefar på. Det gav mig noget at tænke over, og det varede længe, før jeg gik ind til de mennesker igen. Senere forstod jeg, at ingen, der er aktive på nogen måde, kommer igennem tilværelsen, uden at andre vil tillægge vedkommende de værste motiver. Jeg blev enig med mig selv om, at da Bedstefar umuligt kunne være uvidende om netop denne ting og alligevel fortsatte sine forskellige gøremål uden tilsyneladende at lade sig anfægte af andres eventuelle bedømmelse af ham, så kunne jeg også tage mig det let og prøve at forstå, at ingen kunne gøre alle tilpas - og skulle heller ikke prøve på det!

Jeg gemmer de skønneste minder om en dejlig levende mand, som på en eller anden måde er en slags forbillede i mange ting i

dagligdagen. Det er umuligt at have kendt Bedstefar uden af og til at tænke: - Hvad mon Bedstefar ville have sagt til dette her?

Bedstefar døde på min 19-års fødselsdag, og Bedstemor levede endnu i 3 år. Min egen datter blev født på sin Oldemors fødselsdag den 26. juni, og hun lytter med glæde til, hvad jeg fortæller om mine dejlige bedsteforældre, som hun selv vil gøre det til sine efterkommere om sine bedsteforældre. Jeg fik aldrig skrevet en kærlig tak til Bedstemor og Bedstefar, men mit sind er stadig fyldt med taknemmelighed mod dem.

ET ANDET BEDSTEFAR-MINDE

Risegaard på cykel var et kendt syn over hele Lammefjorden. Carl Frode Bay fortæller her om et par oplevelser fra sin tid som sognepræst i Rørby ved Kalundborg:

Da Inge og jeg var kommet til Rørby som præstepar og averterede vort første menighedsmøde i avisen, kom bedstefar cyklende for at være med. En af hans oldefædre (altså en af mine tiptipoldefædre), arbejdsmand Jens Jensen, boede i sin tid i Rørby, og i en tale ved menighedsmødet sagde bedstefar: *Jeg er temmelig sikker på, at nogle af jer er i familie med ham (altså mig), og derfor er I nødt til at være gode ved ham. Min oldemor hed Margrethe, og det navn har altid været almindeligt i vor familie, så hvis nogen af jer hedder Margrethe, har jeg jer mistænkt for at være i familie med jeres nye præst.* Det viste sig, at en gårdejer i byen, hvis faster havde heddet Margrethe, var i familie med os og vidste, hvor Jens Jensen og Margrethe havde boet, men huset eksisterer ikke mere.

Under krigen besøgte Bedstefar os flere gange på sine cykelture rundt til familien, overnattede hos os og kørte videre til Boeslunde og Skelskør.

Engang kom han for at deltage i sin bror Christians begravelse på Rakløv Kirkegård. Vi hørte bagefter, at Søren, Valborg og Helga (3 af hans børn) ville leje bil sammen med ham, (det var jo under krigen), men Bedstemor sagde: *Far er allerede kørt på sin cykel.* Det var ikke nogen varm årstid, og vi syntes, det var for galt, at han ikke havde frakke på, men han sagde: *Jeg kan ikke cykle med frakke på, men Mor har givet mig to undertrøjer og to par underbukser på.*

Da vi stod på kirkegården i Rakløv, hviskede min fætter, Daniel (Albertines søn), til mig: *Ja, bedstefar inviterer til sin 90-års fødselsdag og averterer i avisen: »Da jeg regner med, at jeg nu går rundt på den bratte gravkant, indbyder jeg osv.« - Han burde have skrevet: »Da jeg nu cykler rundt på den bratte gravkant - -.«*

PÅ BESØG I STIDSHOLT

Da vi i 1930 luftede vore planer om at bygge en ungdomsskole i Stidsholt, blev det ikke modtaget med megen begejstring hos Far. Vi havde til det formål købt en halv td. land - det var alt, hvad der var mulighed for os at få - grænsende op til den lille friskole, hvor vi var ansatte.

Set ud fra Lammefjordens »jorddrots« synspunkt var det jo ikke lige sagen, så hans bemærkning faldt da også tørt: *at smække sådan en kasse op på ½ td. land sumpet jord.* Nå, det måtte vi jo da selv om, hvis vi turde vove forsøget. Forøvrigt var han ikke ene om sin skepsis. Der var blandt egnens befolkning megen tvivl om, at eksperimentet ville lykkes. Men det gik! Efterhånden som vi fik mere jord, og skolen blev udvidet, var Far nok den, der glædede sig mest derover.

Han gjorde mange ture - også i sine sidste år - til Stidsholt. Ofte kom han uanmeldt, gående de 7 km fra Præstbro st. Sådan hændte det også lige efter besættelsen, da bilerne endnu var klodsede op. Mens han var her, havde vi besøg af vor gode ven, læge Grønborg fra Sæby. Han sagde til Far: *Når De rejser hjem, Risegaard, kommer jeg og kører Dem til Præstbro!* - Det afviste Far. Det ville dog være

*Far på Ungdomsskolens tag
midt i fyrreerne.*

helt forkert i de benzinfattige tider at komme 10 km fra nord og køre ham 10 km mod syd. Han tog som sædvanlig sagen i sin egen hånd. Da vi næste morgen kom op på gæsteværelset med hans morgenkaffe, var han væk, og der lå en seddel, at han var gået til Præstbro. Ingen skulle blande sig. Det mindede os lidt om hans start på jordomrejsen.

Engang, han besøgte os, var hele skolen inviteret på eftermiddagsbesøg i Nr. Stidsholt. Da Far havde drukket sin chokolade, forlod han bordet og gik ud for at se på bedriften. Da han kom tilbage, sagde han, at nu havde han set det hele. Maren Stidsholt spurgte: så De også den nye hest? Svaret faldt prompte: *Ja for mig er de jo lige nye allesammen.*

Efter et af hans besøg her, fulgte jeg ham med toget til Ålborg. Da vi holdt ved Dronninglund st., kom en af vore gode venner, som havde familie i Fårevejle, til stationen for at hilse på Far. Under samtalen faldt følgende replikker: Olesen: *Hvor gammel er De egentlig?* - Far: *Jeg er snart 87.* - Olesen: *Ja, det er godt gjort!* - Far: *Nej, det er godt taget imod!*

Vi havde megen glæde af hans mange besøg. Selv var han glad for at følge med i alt, hvad her skete, og at se skolens fremgang. Da vi var meget bundet af arbejdet i børne- og ungdomsskolen, havde han jo bedre tid til besøg her, end vi havde til besøg i Fårevejle.

PÅ BESØG I SLAGELSE

Sophus Olsen, søn af Ane og Niels Olsen, som en tid var bestyrerpar på Risegaarden, fortæller her om et besøg af den ca. 90-årige Risegaard. Han skulle deltage i en møderække på Liselund og havde aftalt at overnatte hos familien i Slagelse.

Grete og jeg gik til stationen og tog imod. Jeg spurgte, om han havde kuffert med og fik at vide, at der var indskrevet en stor kuffert som rejsegods, og at han havde måttet give 50 øre for det, og det syntes Risegaard var en uforskammet pris, for han kunne huske, at han i vistnok 1901 havde rejst fra Fårevejle til Vig, og da havde han blot sat sit rejsegods ind i bagagevognen i Fårevejle og taget det ud i Vig, og det havde ikke kostet noget. Da jeg fik at vide, at kufferten var ret stor, foreslog jeg, at hvis der ikke var noget i den, som han skulle bruge om aftenen, kunne vi lade den blive på banen til næste dag, så kunne den komme med et militært køretøj næste formiddag.

Risegaards svar på det blev: *Skal jeg betale for det? For så vil jeg hellere bære den. Jeg havde et reb om den, så jeg kunne have den på ryggen, da jeg cyklede til Hørve for at komme med toget hertil.* Jeg beroligede ham med, at det ikke kostede noget, og da kufferten kom med til kasernen næste dag, viste de mange mærkater, den var overklisteret med, at den havde været med på hans store rejse til de andre verdensdele.

VALLEKILDE

Det grundtvigske livssyn passede for Fars sind. Han vidste, at alvor og gammen kan følges, men han frygtede altid for, at alvoren skulle blive den mindste del indenfor det grundtvigske folkeliv i skoler og foreninger.

Hans ståsted var i det grundtvigske, men han fandt og hentede værdier også i andre kirker og samfund. Dette var et udslag ikke alene af ærlig søgen, men også af frisind og tolerance, men kunne - og blev vel også af nogle - udlægges som rodløshed og manglende dømmekraft.

Mor var stærkt præget af Indre Mission og dens pietisme, og derfor var det beundringsværdigt og udtryk for højsind, at hun fuldt og helt kunne slutte sig til valgmenigheden, som hun gjorde.

Søndag efter søndag kørte vi den lange vej fra Riis til Vallekilde.

Vi kørte i *den opsvejsede*, en høj vogn med to agestole og forspændt med to store jyske heste. Far var kusk, Mor sad ved siden af ham, og vi børn sad på bagsædet, hvis det da ikke var så koldt, at vi lå bagi vognen på halm og med tæpper over os.

Om sommeren var det altid spændende, hvor mange dådyr, vi den dag kunne tælle, når vi var kommet gennem Kulaas skov. Skulle vi mange afsted, kørte vi i charabanc.

For Mor var det ikke uden besvær at komme op - via forhjulet - i de høje vogne.

Mor havde et dårligt ben, brækket over ankelen måske ved fødselen, derfor var underbenet og foden deformt, så hun måtte bruge en såkaldt *bandage*, et stort tungt monstrum med jernskinner og læderremme i hele benets længde. Da hun senere måtte klare sig med rullestol, konstruerede Far en vogn med en sammenklappelig slisk, så hun kunne køres op bagi vognen, og stolen blev spændt

Valgmenighedskirken i Vallekilde o. 1884.

fast til vognbunden. I hendes sidste år, da vi havde fået bil, bar vi hende fra huset til bilen og fra bilen ind i kirken. Vi har aldrig hørt hende sige et beklagende ord!

Vi fik bil i 1927, og samtidig fik jeg kørekort. Da boede vi ved Fårevejle station. Men Far foretrak nu cyklen. Det skete oftest, at han sagde: *Nu kører jeg, så kan I komme!*

Det skulle gå mærkeligt til, om Fars plads i kirken stod tom. Hans kirkebesøg var uafhængig af, hvem der var præst i Vallekilde, hans plads stod aldrig tom. Søndag efter søndag cyklede han de ca. 20 km i al slags vejr. En søndag kun en god måned før hans død kom han hjem fra kirken så udmattet af turen, at han forstod, at den tur kunne han ikke gøre én gang til. Samme dag forærede han sin cykel bort. Det følte for os andre, som et blad, der faldt.

Jeg er nok den af børnene, som gennem årene har været stærkest knyttet til Vallekilde, og ejendommeligt nok for mig er det, at min allerførste eksakte erindring har forbindelse med Vallekilde:

Jeg har vel været ca. 3 år. Jeg sad med mine legesager på gulvet og spekulerede. For præsten havde sagt i kirken dagen før, at man skulle være glad med de glade og sørge med de sørgende. Men hvad skulle jeg så gøre, hvis Karen var glad, og Niels var ked af det?

- Vi havde vores plads i kirken på bænken foran familien fra højskolen. En dag, da der skulle være menighedsmøde efter gudstjenesten, sagde Sigrid Trier til mig: *Du må da meget hellere komme ned og lege med mine børn.* Jeg fulgte med.

Da jeg ved aftenstid kravlede op i vognen til hjemturen, spurgte Far: *Nå, hvad sagde Sigrid så til dig?* Jeg svarede nok så troskyldigt: *Hun sagde, at hun altid havde syntes, at jeg var sådan en sød pige!* Hvortil Far tørt bemærkede: *Nå, hun kan altså også ta' fejl!*

MOD LIVETS SLUTNING

Da Far blev syg i 1948 og for første gang i sit liv var indlagt på sygehus - var det netop i oktober, hvor skolen her var lukket. Jeg kunne rejse over og følge ham hjem fra sygehuset i Kalundborg og blive hjemme hos ham og Mor.

Nogle dage før han døde, sad vi sammen i karnapstuen. Han var glad for, at jeg kunne blive hjemme, og udtrykte det på denne ligefremme måde: Ja, det er nærkeligt Marie, at det skulle blive dig, der skulle komme til at passe mig på det sidste, den rolle har jeg altid tiltænkt Karen.

Han var en rolig, god og taknemlig patient. Klar og medlevende til det sidste, selv sin slagfærdighed havde han i behold. Da vi en af de allersidste dage stod i en kreds om hans seng, og hans blik gik fra den ene til den anden, sagde jeg: *Ja, vi er her allesammen Far,* og han svarede: *Ja, jeg er her jo altså også!*

Stemningen i rummet var så afslappet og rolig som ved afskeden på en banegård, så da Helga - hans første barnebarns kone - sagde: *Vi vil savne dig, Bedstefar,* kom det helt naturligt fra Far: *Ja, jeg vil såmænd også savne jer.*

VÅGENATTEN

Der var så stille i værelset, da vi en sen nattetime sad ved Fars seng, at vi fór sammen ved lyden af et faldende blad fra en rose.

Far havde smilet så taknemligt for de skønne roser fra Søster Valborgs have, da hun dagen forud havde sat dem ved hans seng. Nu løsnede et blad sig og faldt tungt ned mod bordpladen, et øjeblik efter fulgtes det af flere klynger, og snart stod stilken nøgen mellem de andre blomster. Rosens liv var forbi.

Da bladene begyndte at falde, kom ordene frem i mit sind.

Ét for ét hvert blad skal falde,
til du mistet har dem alle,
døden skal dig overmande,
støvet skal med støv sig blande.

Det var denne sandhed, der var ved at fuldbyrdes for Far. Hans åndedræt var svagt, og vi kunne hvert øjeblik vente, at det blev det sidste. Et langt, rigt og blomstrende liv stod for sin afslutning, hans sidste blad var ved at falde.

DEN SIDSTE AFSKED

Natten til den 15. oktober 1948 døde Far. Hans hjerte holdt op at slå, og hans åndedræt standsede mere lydløst og stille end et faldende blad.

Om eftermiddagen samlede vi om Fars kiste i Mors stue, og der fik jeg lov til at sige disse afskedsord:

De sidste ord, Far sagde, var »hjem til Herren«. Han havde de sidste dage talt meget om at rejse hjem. Han var frimodig og glad. Og når han så ofte gentog ordene »tag mig, som jeg er - tag mig, som jeg er«, var det ikke et fortvivlet råb, snarere en tillidsfuld nynn, som gik over hans læber.

Far var så glad for, at vi var hos ham, og han var taknemlig derfor. Han talte meget om »blodets bånd« og »kærlighedens magt«, og han knugede vore hænder.

Når Far talte om rejsen, skete det, at han spurgte: Hvem skal følge mig? og han nikkede, når vi svarede: Vi følger dig allesammen. Vi fulgte Far, så langt vi kunne, lige til dødens port, som hvert menneske må gå alene igennem, men vi er forvissede om, at han blev godt modtaget på den anden side.

Fars liv var en lang rejse. 95 år er en lang rejsetid. Far passerede mange og forskelligartede stationer. Vi er taknemlige for, at vi fik lov til at gøre følgeskab i så lang en årrække. Nu er han gået ud på sin sidste store rejse. Han forsømte aldrig, mens han var hos os, at pege på målet og vise os vejen, og derfor skylder vi ham den største tak, for nu er det os, som fortsætter rejsen, og som en dag, nær eller fjern, står ved dødens port.

I dag følger vi Fars jordiske legeme på hans sidste rejse, her fra det hjem, som Mor købte, og hvor hun ventede på ham, da han for mange år siden vendte hjem fra sin udenlandsrejse. Vi følger ham til barndomshjemmet i Riis, de store og små søskendes barndomshjem. Derfra går vi om få dage videre til det sted, som var Fars åndelige hjem på jorden, Korskirken i Vallekilde, der må vi sige det sidste farvel.

Og nu takker vi dig Far, for alle de år, vi fulgtes. Mor, dine børn og alle dem, der hører os og dig til, takker dig for følgeskabet og for din kærlighed til os.

MIN MOR

Den 21. august 1951 døde Mor. Lige siden jul havde hun ligget og ventet på at følge efter Far. Som et lys, der langsomt brænder ned, ebbede hendes liv ud. Et langt liv levet i åndelig styrke, men i legemlig svaghed havde nået sin fuldendelse. En meget stor familie og vennekreds var samlede i Korskirken i Vallekilde til begravelsen.

I kirken blev der talt meget smukt af de tre præster, svigersønnen Hans Jakobsen, Stidsholt, Gelting Hansen, Vallekilde, og sønnesønnen Carl Frode Bay, Rørby.

To sønner, to døtre og to børnebørn bar Mor til graven. Ved en mindehøjtidelighed efter begravelsen talte en af mine søstre og en bror og flere andre. Af den tale, jeg holdt, vil jeg gerne her bringe et lille uddrag som en sidste hilsen og tak til mit hjem:

Nu har vi været med Mor i kirke for sidste gang, og tankerne går tilbage til alle de gange, vi var der sammen med hende og Far.

De hørte til i kirken, den var deres hjem og deres tilflugtssted, der tyede de hen, som mennesker har gjort det slægt efter slægt før dem.

Der sukked vor far med glødende barm,
når klokkerne rørte sin stemme,
der fældte vor mor en tåre varm,
som ej hendes sønner skal glemme.

Vi forstod, at for dem var kirkens gudstjeneste livsnødvendig,
den betød ikke blot en festlig stund om søndagen, men den var en
styrkelse til at leve livet i alle ugens hverdage.

Der hented de bod for de tungeste savn
og styrke til vandringens møje,
der fanged de freden i Jesu navn,
da mødig de lukked sit øje.

Vi forstod, at for dem var kristendommen en virkelighed, og det
vidnesbyrd er den bedste arv og den bedste gave, forældre kan give
deres børn. Og de førte os ind i kirken.

Dengang vi som spæde blev vugget på skød,
Gud Fader os der satte stævne,
og over de rislende vande lød
de ord, som gi'r, hvad de nævne.

De bar os til dåben, men de nøjedes ikke med det. De tog os fra vi
var ganske små med i kirke søndag efter søndag, gjorde det til en
naturlig ting for os, at der hørte vi til. Længe før vi kan huske, læn-
ge før vi var i stand til at forstå noget som helst, oplevede vi sonda-
gene sammen med dem i kirken og sammen med menigheden - vi
var en del af den - vi hørte til i fællesskabet.

Jeg føler dyb taknemlighed mod Mor og Far for, at de også gav os
den gave. Og til jer, som i dag har været sammen med Mor og os i
kirken, vil jeg sige ikke blot Fars og Mors, men også - og ikke
mindst - min egen tak til Vallekilde Valgmenighed for fællesskab
og følgeskab.

KILDER

Risegaards notater

Viggo Bays notater

Historisk årbog: »Fra Holbæk Amt« 1954

Holbæk Amts Venstreblad 17.2.1944

Stamtavle over Niels Hansen Risegaards slægt 1967

Ingeborg Christmas-Møller og Minna Holm Kragelund:

Dagligliv bag Dæmningen, Gyldendal 1975

V. Milthers: Nordvestsjællands Geologi 1943.

ILLUSTRATIONER

Fotografierne s. 37 og 127 stammer fra fotograf Henrik Nielsen, Vallekilde. Sammen med billedet s. 73 er de velvilligst overladt os af EB-Foto, Hørve.

Fotografiet s. 23 skyldes fotograf Kjeld Larsen, København.

Billederne s. 117 og 126 har vi fra Marie Risegaard Jakobsen.

Billederne s. 27, 31, 48 og 114 kender vi ikke oprindelsen til.

De fleste af de resterende 30 illustrationer stammer fra Søren Bays kamera (eller pensel).

PERSONNAVNREGISTER

Adeler, Zytphen, baron, 53, 70f, 77, 83, 91

Andersen, lærer, Ubby, 21

Andersen, Bodil, Kongstrup, 45

Andersen, H. C., 30

Andersen, Johanne, 116

Andersen, R., billedhugger, København, 70

Andersson, Malmö, 70

Andreassen, præst, tidligere højskoleforstander, Oksbøl, 83

Bast, biskop, 67

Bay, Børge, 4

Bay, Carl Frode og Inge, 125, 132

Bay, Frederikke, g. Hansen, 48f, 52f, 61f, 84, 91f, 123

Bay, Inger (Søster Cecilie), 123

Bay Hansen, Johannes, 54, 62

Bay (-Hansen), Søren, 21, 53, 73, 85, 89, 92, 94, 110, 125

Bay (-Hansen), Viggo og Marie, f. Olsen, 54, 60, 66, 76, 80, 82, 85, 92, 94, 96, 110

Beck, Vilhelm 20, 36

Bennedsen, J., Fårevejle, 62, 82

Bentsen, Andreas, lærer, Vallekilde, 28, 33, 36f

Bentsen, Helga, f. Hansen, 53, 85, 89, 92, 94, 96, 125

Bentsen, Helga, f. Rørholt, 130

Bentsen, Henrik og Petrea, 111

Bentsen, Jens og Trine, 108

Bentsen, Lars, 96

Bentsen, Marie, g. Risegaard, 89, 91ff, 111, 116, 122f, 125, 129f, 132f

Bentsen, Signe, 33, 49

Besser, Jørgen Kleis, Samsø, 45

Birkedal, Vilhelm, 47

Bismarck, 62

Bjørnsson, 31

Bodil Marie, Ubberup, 34

Brockmann, Grethe, F. Bay-Hansen 64, 123

Buhrkall, Grethe, F. Risegaard Jakobsen, 124

Christensen, Vilhelm og Henrikka, 111f

Christiansen, Hans og Søren, Ubby Mark, 20, 56

Dalgas, 32

Danneskjold, greve, Samsø, 46

Dyekjær, præst, 110

Eriksen, Anders' enke, Høve, 52

Grundtvig, 36, 42, 45

Grønborg, læge, 126

Hansdatter, Karen Kirstine, 97, 107f

Hansen, Anna Marie, 62f

Hansen, Christian, Ubby Mark, 20

Hansen, Ellen, 64

Hansen, Gelting, Vallekilde, 123, 132

Hansen, Hanne, 13

Hansen, Mads, 45, 63

Hansen, Maren, 17

Hansen, Niels, Ferritslev, 64

Hansen, Niels Stillinge, 69

Hansen, Niels, Ubby, 20f

dennes børn, Hans, Ane Cathrine og Christian, 21, 125

Hansen, Poul, højskoleforstander, 77, 82

Hansen, Sidse, 13, 27
Hansen, Søren, 13
Henriksen, Peter og Marie, Åstofte, 47
Henriksen, Niels, vognmand, Snertinge, 35
Hoff, præst, 36, 42
Holberg, 30
Holm, Emil, godsejer, Lerkenfelt, 30f, 44
Holm, Mikkel S., Modebjerggård, 45, 83
Holm, proprietær, Ubberupgård, 32
Hostrup, 35
Husum, præst, Tranebjerg, 47
Ingemann, 30, 78
Iversen, Hans, 37
Jacobsen, præst, 67
Jakobsen, Hans, præst, Stidsholt, 124, 132
Jakobsen, Jakob, 124
Jakobsen, Marie Risegaard, Stidsholt, 4, 90, 92f, 97, 98, 117, 124, 130
Jensdatter, Ane, 41
 dennes døtre, Ane, Kirsten og Margrethe, 41
Jensen, Bodil, 20
Jensen, Carl, 82
Jensen, Elisabeth, Jens J.s enke, Højgård, Vollerup, 25f, 36
Jensen, Hans, 7f, 12f
Jensen, Hans, Årby Mark, 22
Jensen, Jens, f. 1755, 125
Jensen, Jens, f. 1794, 7f
 dennes børn, Jørgen, Kirsten og Margrethe, 7
Jensen, Jørgen, gårdmand, 41
Jensen, Karen Risegaard, 90, 91, 96, 97, 98, 108, 121f, 130
Jensen, Tage Risegaard, 91
Jensen, Lars og hans kone, Degnelodden, 62
Jensen, Ludvig, 41
Jensen, Niels, Ebbelykke, 38f
Jensen, Niels og Peter, Hørve, 47
Jensen, Niels, skrædder, Veddinge, 51
Jensen, Ole og Ane, 16, 20
 disses børn, Per, Jørgen, Mætte, Maren, Karen og Sidse, 16
Jensen, P. M., Kalundborg, 67
Jensen, Peter, Riis, 53, 54
Jensen, Søren, Vollerup, 35
Johansen, A., Vejleby, 64

Jørgensen, Anders, 37
Jørgensen, prokurator, 68
Kofods Fabrikker, 61
Kristensen, Hans, 69
Kristian II, 5f
Kristjansen, Niels, 67
Kristoffersen, S., Kolleklinte, 45
Kurban, præst, 117
Kaalund, 27
Larsen, Jens, Vinde Helsing, 33f
Larsen, Karoline, Tørringe, 45
Larsen, Lars, 41
Larsen, Søren, Ågerup, 35
Lindhart og Ane, 104
Lisberg, Valborg, f. Hansen, 54, 85, 92, 94, 125
Mads Peter, 104
Madsen, Mads, sognefoged, Veddinge, 51
Manna, 104
Markussen, Martine, 66, 109f
Monrad, biskop, 116
Mortensen, Søren, Årby, 20
Munck, Margrethe Risegaard (»Søster«), 121f
Munk, Ina, 122
Maar, Jensen, 67
Nielsen, maler, Vig, 53
Nielsen, præst, 67
Nielsen, Albertine, f. Hansen, 54, 85, 92, 94, 125
Nielsen, Anton, 30
Nielsen, Christian, 21f
Nielsen, Daniel, 125
Nielsen, Hans, 21
Nielsen, Ole, Vollerup, 14
Nielsen, Zacharias, 30
Norup, købmand, 29
Oggeline, søster, 117f
Olesen, 127
Olsdatter, Margrethe, 125
Olsen, Ane, 82, 127
Olsen, Grethe, 127
Olsen, Hans P., Veddinge, 51
Olsen, Mads, fragtmand, Odden, 41

Olsen, N., Kåstrup, 28
Olsen, Niels, Veddinge Bakker, 56, 65f, 82, 127
Olsen, Sophus, 127f

Pedersen, Jens, Høve, 40
Pedersen, Jens, Vejleby, 67
Petersen, Anders, 67
Petersen, Klaus og Andreas, Kundby, 58f
Petersen, N. Fr., Kundby 59
Petersen, Paul, (Sams), 37
Pierre, Abbé, 90

Rasmus, smedesvend, Rørby, 29
Rasmussen, hofstøber, København, 93
Rasmussen, kapellan, 26f, 36
Rasmussen, Rasmus, Bjerresø, 35
Ringer, Peter, Fårevejle, 80
Risegaard, Bent, 91, 97, 98, 103, 122
Risegaard, Hans, 97, 98
Risegaard, Margrethe, 92, 98, 115f
Risegaard, Niels, 97, 98, 130
Risegaard, Robert Hansen, 91
Rosendal, lærer, Høve, 82

Sams (Paul Petersen), 37
Saxo, 78
Schelke, professor, 45
Stidsholt, Maren, 127
Sundha Sing, 113
Svaabæk, 67
Svensen, Betty, 122f
Sørensdatter, Ane, 12ff
Sørensen, Anders, 17
Sørensen, Chr., Veddinge Bakker, 56
Sørensen, Jens, Ubberup, 34

Trier, Ernst, 35f, 42
Trier, Marie, 36
Trier, Mikkil, 46
Trier, Niels, 46
Trier, Sigrid, 130

Uhrbrand, T., 19, 26

Vendt, lærer, Tranebjerg, 47
Vilhelm, kejser, 62f
Villemoes, 41
Vaarsø, 18f

STEDNAVNEREGISTER

Agerup, Samsø, 46
Alexandria, 117
Amager, 5
Asnæs (by), 47, 51, 57, 59, 60, 78, 81, 122
Asnæs (halvø), 73, 154
Amerika, 101, 113
Australien, 101, 116
Audebo, 38, 75, 101

Bethlehem, 151
Bet Sahur, 118
Bjergene, 77
Bjerre, (Bjerge), 73
Bjerræsø (Bjergsø), 35, 75, 78
Boeslunde, 125
Borgbjerg, Asnæs, 81
Bornholm, 64
Borrevang, 81
Borrevangsklint, 38
Brattingsborg, 46
Brydebjerg, 91
Brændemose, 6f, 12f
Brændemosegård, 6, 16

Chicago, 114, 115
Christiansfeld, 117

Dragebjerggård, Vig, 37
Draget, 74, 76, 81
Dragsholm, 53, 72, 74f, 78
Dragsholm kommune, 90
Drags Mølle, 68, 75
Dronninglund, 127

Ebbelykke, 38, 40
Ellingegården, 40
Ellinge Lyng, 74
Ellinge Skov, 40

Elverdam, 78
Emmaus, 117
Enggården, 38
Eskebjerg, 74
Esterhøj, 40

Fjerritslev, (Ferritslev), 64
Finland, 38
Flensborg, 64
Flintholm, 71
Fredericia (Frederits), 64
Frederikkes-Minde, 63f, 89, 103f, 123
Frederiksborg Højskole, 113
Frederikssund, 78
Frederiksværk, 61
Fyn, 64
Følvang, 83, 105
Fårevejle, 38, 51, 57f, 68f, 78, 80f, 82f, 86f, 111, 127, 129

Galilæa, 117
Gislinge, 60
Gisseløre, 74
Gl. Dragsmøllegård, 75
Gniben, 41
Grenå, 61, 74
Gåsetofte, 19

Havnsø, 59
Herlufsholm, 44
Hjælm, 61
Holbæk, 78, 111
Holland, 5
Hørve, 47, 60, 78
Høve, 40, 52, 68, 82

Illerup, 7, 19, 24, 26f, 35, 38, 41
Ingerøen, 69, 81
Isefjorden, 71, 72, 78
Italien, 116

Jerusalem, 116f
Judæa, 117
Jyderup, 70

Kalundborg, 5f, 29, 36, 46, 57, 61, 67, 73, 77, 125, 130
Kolleklinte, 45
Kirke Helsinge, 33
Kirke Hyllinge, 111f
Kirke Stillinge, 73
Kongstrup, 45
Korsør, 73
Kristiania (Oslo), 113
Kulåsskoren, 73
Kundby, 59
Kvanløse, 36
Kyndeløse, 111
København, 5f, 60, 61f, 70, 105, 113
Kåstrup, 28f

Lammefjorden, 38f, 59f, 63, 65, 68f, 84, 100, 103, 107, 126
Lejre, 78
Lerchenfeld (Lerchenfeld), 6f, 12, 22, 34f, 44f
Liselund, 160
Lovtholm, 85, 103, 108
Lunderskov, 64
Lyngen, 41
Lyngen Haverne, 73
Løve Herred, 49

Malmö, 69f
Modebjerggård, 45
Mullerup, 73
Mørkøv, 61, 96

Nekselø, 61, 77
Nekseløbugten, 59, 64, 74f
New York, 148
New Zealand, 148
Nykøbing, 78
Næsdal, 60

Odsherred, 37f, 47f, 57, 60f, 68f, 72f
Oksbøl, 83
Ordrup, 59
Ordrup Næs, 61, 77
Ornum, 73
Overby, 40
Ovrø, 78

Palæstina, 101, 116f
Pompeji, 116
Port Said, 117
Præstbro, 126

Rakløv, 6, 20, 23, 28, 36, 38, 114, 125
Reersø, 73
Ribe, 64
Riis, 51, 53, 59f, 64, 67, 81, 84, 103f, 128
Risbjerg, 60f, 123
Risegaarden, 53f, 55, 62, 65, 66, 76, 81, 84f, 90, 94, 103f, 111f, 123, 160
Roskilde, 61, 77f
Rødegård, Vindekilde, 81
Rørby, 29, 125
Rørmosegård, 33f
Refsnæs (Røsnæs), 5f, 35f, 61, 73f

Saltbæk, 6, 19, 21, 32, 36, 41, 74
Samsø, 45, 46f, 52, 60, 61, 72, 74, 83
San Francisco, 115
Sejerø, 40, 61, 74
Sejerø Bugt, 40, 61, 74, 77
Sjællands Odde, 40f, 61, 73
Skelskør, 125
Skovlyvejen, 76
Skrupsulten, 77
Slagelse, 127f
Snertinge, 35
Sonnerup Skov, 38
Starreklinte, 59, 72, 77
Stidsholt, 124, 126f
Stillinge, 69
Stubberup, Bjerger, 59
Svallerup, 19, 24
Svendstrup, 19
Svinninge, 78
Svinninge, Bolsrose, 41
Syvendekøb Skov, 96
Sæby, 159
Særslev, 78

Talita Kumi, 117
Teglhøj, 58

Thuse, 78
Tranebjerg, 47
Tranemose, 19
Triers Enge, 76
Tyskland, 116
Tølløse, 61
Tømmerup, 57
Tørringe, 45

Ubberup, 33, 35, 42
Ubberupgård, 32
Ubby, 20f, 56
Uggerløse, 61

Vallekilde, 30, 33, 35f, 42, 49, 54, 67f, 82, 86, 90, 111, 123, 129, 132f
Veddinge, 51, 69, 104
Vemmeløv, 73
Vejlebro, 40
Vejleby, 64
Vejrhøj, 60
Vibesang, 7f, 20f
Vig, 37, 53, 60, 78, 127
Vinde Helsing, 33, 50
Vindekilde, 54, 68, 72, 75, 78, 81
Vollerup, 14, 18f, 25f, 28, 35f, 114
Vrøj, 74

Æbeltoft, 61
Ægypten, 101, 116
Ærø, 59

Ørbækskilde, 51f, 54

Ågerup, 35
Ålborg, 127
Årby, 20
Århus, 61, 64
Åstofte, 47

INDHOLD

Forord	3
En karakterejendommelighed i slægten	5
Min faders barndomshjem	6
Mit barndomshjem	12
Vogterdreng	24
Tjenestekarl	28
Højskoleelev	35
Mejerielev	44
Mejrikonsulent	46
Mejeriejer	51
Gårdmand	54
Teglværkstiden	58
Fire år i København	61
Frederikkes-Minde	65
Lammefjorden	68
Legatstiftelsen	84
Marie Bentsen	91
Søskendeflokken	96
Rammerne	103
Haverne	106
Bedstemor	107
Frøken	109
Besøg på Risegaard	111
Jordomrejsen	112
Slig en bedstefar som min	121
Et andet bedstefarminde	125
På besøg i Stidsholt	126
På besøg i Slagelse	127
Vallekilde	129
Mod livets slutning	130
Min mor	132
Kilder	134
Illustrationer	134
Personnavneregister	134
Stednavneregister	139

Risegaard med Frederikkes-Minde i baggrunden.